

DİJİTAL ÇAĞDA TOPLUM, YÖNETİŞİM VE SOSYAL DAYANIKLILIK

Editör

MEHMET BURHANETTİN COSKUN

BİDGE Yayınları

Dijital Çağda Toplum, Yönetişim ve Sosyal Dayanıklılık

Editör: MEHMET BURHANETTİN COSKUN

ISBN: 978-625-372-907-3

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2025-12-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

İÇİNDEKİLER

AFETLERE KARŞI SOSYAL DİRENÇLİLİK ARAŞTIRMALARI	1
<i>MESUT KAMAN, ZEKİYE GÖKTEKİN</i>	
ÇEVRE SORUNLARIYLA MÜCADELEDE YENİ BİR DENETİM MEKANİZMASI: ÇEVRE OMBUDSMANLIĞI VE TÜRKİYE'DE UYGULANABİLİRLİĞİ	17
<i>TARIK YÜCEL</i>	
AFET VE ACİL DURUM UYARILARINA YÖNELİK MOBİL UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ	46
<i>GAMZE KÖPO, ZEKİYE GÖKTEKİN</i>	
DİJİTAL ÇAĞDA VATANDAŞLIĞI YENİDEN TANIMLAMAK: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ VE GELECEK PROJEKSİYONU	65
<i>HARUN KIRILMAZ</i>	
KÜLTÜREL ÇEŞİTLİLİĞİN KENTSEL SOSYAL SERMAYE VE UYUM PERFORMANSI ÜZERİNE ETKİLERİ	111
<i>NİHAT KURT</i>	
SOCIAL CONTRACT 4.0: INDIVIDUALISE AND RULE IN THE DIGITAL AGE	142
<i>AHMET SAİD UZEL</i>	
DİJİTAL BİLGİ ORTAMLARINDA KULLANICI DAVRANIŞLARI: BİLGİ ARAMA VE GEZİNME SÜREÇLERİNİN ANALİZİ	167
<i>ENGİN DAYAN</i>	

BÖLÜM 1

AFETLERE KARŞI SOSYAL DİRENÇLİLİK ARAŞTIRMALARI

Mesut KAMAN¹
Zekiye GÖKTEKİN²

Giriş

Son elli yıl içerisinde sosyal dirençlilik kavramı, toplulukların afetlere nasıl hazırlandığını, nasıl tepki verdiğini ve afet sonrası nasıl toparlandığını anlamada giderek daha merkezi bir konuma gelmiştir. Afet risk azaltma araştırmalarında sosyal dirençlilik, bireylerin, hanelerin ve kurumların tehlikeler ve sistemsel şoklar karşısında soğurma, uyum sağlama ve dönüşme kapasitesini ifade etmektedir (United Nations Office for Disaster Risk Reduction, 2015; Cutter vd., 2008; Norris vd., 2008). Bu yönüyle sosyal dirençlilik, yalnızca afet sonrası toparlanma sürecini değil, aynı zamanda afet öncesi hazırlık ve risk azaltma kapasitesini de şekillendiren bütüncül bir kavramdır.

Sosyal dirençlilik; sosyal sermaye, kolektif etkililik, kurumsal kapasite ve topluluk katılımı gibi birbiriyle ilişkili çok

¹ Bilim Uzmanı, Türk Kızılay, Orcid: 0009-0006-4202-1426

² Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü, Orcid: 0000-0003-1666-6109

sayıda bileşeni içermektedir (Haque ve Doberstein, 2021; Kadetz, 2018; Collins vd., 2014). Bu bileşenler, kırılabilirliğin azaltılması ve iyileşme süreçlerinin etkinliği üzerinde doğrudan belirleyici rol oynamaktadır (Haque ve Doberstein, 2021; Kadetz, 2018; Collins vd., 2014). Ancak kavramın bu çok boyutlu yapısı, sosyal dirençlilik araştırmalarının zaman içinde sosyoloji, psikoloji, coğrafya, kentsel planlama ve kamu politikası gibi farklı disiplinlerin etkisiyle gelişmesine neden olmuş (Ainuddin ve Routray, 2012; Brown, 2014), bu durum ortak bir kuramsal çerçevenin oluşmasını güçleştirmiştir (Manyena, 2006; Cutter, 2016). Bu kuramsal çeşitlilik, sosyal dirençliliğin nasıl ölçüleceği ve değerlendirileceği konusunda da farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Literatürde dirençlilik değerlendirmesine yönelik ortak ve evrensel bir çerçeve geliştirme çabaları, çoğu zaman karmaşık ve tartışmalı bir süreç olarak görülmüştür (Aldrich ve Meyer, 2015; Cutter, 2016). Buna karşın, Hyogo Eylem Çerçevesi (2005-2015) ve Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi (2015-2030) gibi uluslararası politika belgeleri, sosyal dirençliliği afet yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının temel bileşenlerinden biri haline getirmiştir. Bu gelişme, akademik literatürde dirençlilik ölçümü, topluluk temelli yaklaşımlar ve uyarlanabilir yönetim mekanizmalarına yönelik ilgiyi belirgin biçimde artırmıştır.

Son yıllarda bibliyometrik analizler, araştırma alanlarının yapısını, tematik yönelimlerini ve disiplinler arası etkileşimlerini nicel olarak ortaya koymak için etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017). Yayın eğilimleri, ortak yazarlık ağları ve anahtar kavram kümeleri üzerinden yapılan bu analizler, bilgi üretiminin zaman içerisindeki gelişimini sistematik biçimde değerlendirmeye olanak tanımaktadır. Afet risk azaltımı alanında da bibliyometrik yaklaşımlar, literatürün genel çerçevesini anlamada giderek daha fazla kullanılmaktadır (Demiroz ve Haase, 2019; Rana, 2020; Canlas, 2023; Riyadh vd., 2024).

Bu çalışmada, 1975-2025 dönemine ait Web of Science Core Collection (WoSCC) verileri kullanarak afetler bağlamında sosyal dirençlilik araştırmalarının gelişimi bütüncül bir perspektifle ele alınmaktadır. Çalışma, alandaki baskın temaları ve ülkeler arası iş birliği yapısını ortaya koymayı; tematik evrim ve yeni araştırma yönelimlerini bibliyometrik göstergeler üzerinden değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu yönüyle çalışma, sosyal dirençlilik literatürünün son elli yıldıki olgunlaşma sürecini görünür kılmayı ve hem akademik araştırmalar hem de politika odaklı afet risk azaltma stratejileri için analitik bir zemin sunmayı hedeflemektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada kullanılan bibliyometrik veriler, kapsamlı ve hakemli literatürü içermesi nedeniyle büyük ölçekli bibliyometrik analizler için yaygın biçimde tercih edilen Web of Science Core Collection (WoSCC) veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın temel amacı, afetlere karşı sosyal dirençlilik konusundaki küresel araştırma eğilimlerini bütüncül bir biçimde ortaya koymaktır. Bu doğrultuda, literatürün tematik yapısını ve metodolojik çeşitliliğini yansıtacak biçimde yapılandırılmış bir arama stratejisi geliştirilmiştir. Arama stratejisi üç ana tematik boyut etrafında kurgulanmıştır: (i) afetle ilişkili kavramlar, (ii) sosyal dirençlilik olgusu ve (iii) lme ve değerlendirmeye yönelik bileşenler. Bu tematik yapı doğrultusunda oluşturulan arama sorgusu aşağıdaki gibidir:

TOPIC: ("disaster" OR "emergency" OR "risk" OR "hazard" OR "disaster type" OR "earthquake" OR "flood" OR "tsunami" OR "wildfire" OR "hurricane" OR "climate change" OR "natural hazard" OR "crisis")

AND TOPIC: ("social resilience" OR "community resilience" OR "disaster resilience" OR "resilience frameworks" OR "resilience building" OR "resilience assessment" OR "social capital" OR "community engagement" OR "psychosocial impact" OR "mental health" OR "social networks" OR "social cohesion" OR "social vulnerability" OR "institutional resilience")

AND TOPIC: ("indicator" OR "criteria" OR "factor" OR "component" OR "element" OR "measurement" OR "assessment" OR "evaluation" OR "benchmark" OR "evaluation criteria" OR "decision criteria")

Tarama, WoSCC veri tabanında bu sorgu kapsamında yayımlanan İngilizce dilindeki makale ve derleme çalışmalarıyla sınırlandırılmıştır. Zaman aralığı, veri tabanında ilgili konudaki ilk yayından taramanın gerçekleştirildiği tarihe kadar olan dönemi kapsayacak şekilde 1975-2025 olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, bilimsel tutarlılığın ve metodolojik bütünlüğün korunmasını amaçlamaktadır. Tarama Eylül 2025 tarihinde gerçekleştirilmiş ve toplam 50.831 kayıt elde edilmiştir.

Elde edilen veri setinin büyüklüğü nedeniyle, ağ analizlerinin güvenilir ve yorumlanabilir biçimde yürütülebilmesi için WoSCC'nin "relevance ranking" algoritmasına dayalı iki aşamalı bir bölümlendirme uygulanmıştır. Buna göre, en yüksek ilgililik düzeyine sahip 25.000 yayın çekirdek literatürü temsil ederken; geri kalan 25.831 yayın, tematik olarak ilişkili ancak daha çevresel nitelik taşıyan literatürü oluşturmuştur. Bu ikili yapı, çekirdek ve çevresel literatür kümeleri arasında karşılaştırmalı analiz

yapılmasına olanak sağlamış ve tematik bütünlüğün doğrulanmasına katkı sunmuştur.

Analizler, VOSviewer (sürüm 1.6.20) yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yazılım, yayınların yıllara göre dağılımını, ülkeler arası iş birliği ağlarını ve anahtar kelimeler üzerinden eş-ortaya çıkış (co-occurrence) yapılarını görselleştirmek amacıyla kullanılmıştır. Analizlerde iki farklı sayım yaklaşımı benimsenmiştir: fractional counting ve full counting. Ağ yapılarında aşırı yoğunluğu önlemek ve yorumlanabilirliği artırmak amacıyla belirli eşik değerleri uygulanmıştır. Buna göre, ülke düzeyindeki eş-yazarlık analizlerinde en az 10 yayına sahip ülkeler fractional counting yöntemiyle değerlendirilmiş; anahtar kelime eş-ortaya çıkış analizlerinde ise en az 50 tekrar eşiği kullanılarak full counting yaklaşımı benimsenmiştir. Belirlenen bu parametrik sınırlamalar, analiz sonuçlarının hem istatistiksel güvenilirliğini hem de görsel okunabilirliğini artırmıştır. Aynı zamanda merkezi ve çevresel araştırma kümeleri arasındaki ilişkilerin daha net biçimde ortaya konmasına olanak tanımıştır.

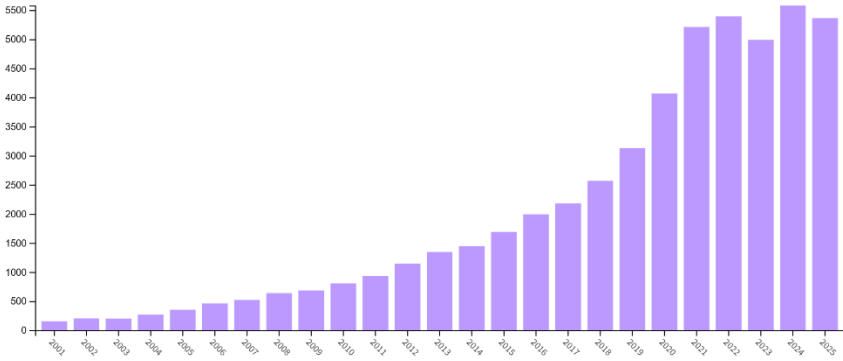
BULGULAR VE TARTIŞMA

Yayın Eğilimleri

1975-2025 dönemine ait yayın eğilimi incelendiğinde (Resim 1), afetlere karşı sosyal dirençlilik alanındaki bilimsel üretimin uzun vadede belirgin bir artış gösterdiği görülmektedir. Erken dönemde (1975-2000) yayın sayılarının oldukça sınırlı kaldığı, 2000’li yıllarla birlikte ise literatürde istikrarlı bir yükselişin

başladığı gözlemlenmektedir. Bu artışın özellikle 2010 sonrasında hızlandığı ve 2015 yılı itibarıyla neredeyse doğrusal bir büyüme eğilimine dönüştüğü görülmektedir. Bu eğilim, afetlerin küresel ölçekte sıklık ve şiddetinin artması, iklim değişikliğine bağlı kırılganlıkların daha görünür hale gelmesi ve sosyal dirençlilik kavramının Hyogo ve Sendai Afet Risk Azaltma Çerçeveleri gibi uluslararası politika belgelerinde merkezi bir konum kazanmasıyla yakından ilişkilendirilebilir. Başka bir ifadeyle, akademik üretimdeki artış yalnızca bilimsel ilginin değil, aynı zamanda politika odaklı ihtiyaçların da bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Resim 1. Yayın eğilimi

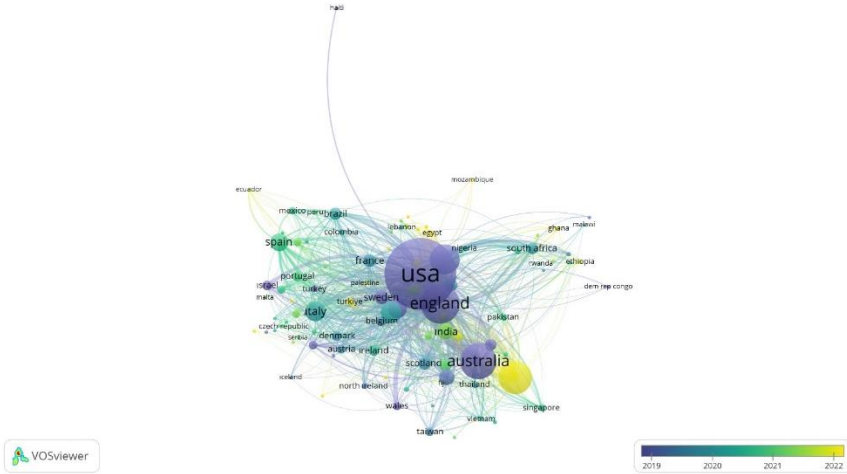
2020 yılı itibarıyla yayın sayısında gözlenen belirgin sıçrama ve odaklanılan anahtar kelimeler (Resim 4, Resim 5), COVID-19 pandemisinin sosyal dirençlilik literatüründe yarattığı kırılma noktasına işaret etmektedir. Bu dönemde gerçekleştirilen çalışmalar, afet kavramının yalnızca fiziksel yıkımlarla sınırlı olmadığını; sağlık, psikososyal iyilik hali ve toplumsal dayanışma süreçlerini de kapsayan daha geniş bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. 2021-2025 döneminde yıllık yayın sayısının 5.000'in üzerine çıkması, sosyal dirençliliğin afet yönetimi ve sürdürülebilir kalkınma politikalarının kalıcı bir bileşeni haline geldiğini ve

disiplinler arası bir araştırma alanı kimliği kazandığını göstermektedir.

Ülkeler Arası İş birliği Ağlarının Genel Görünümü

Ülkeler arası eş-yazarlık analizine ait ağ haritası (Resim 2 ve Resim 3), afetlere karşı sosyal dirençlilik araştırmalarının küresel ölçekte giderek daha yoğun bir iş birliği yapısı kazandığını ortaya koymaktadır. Analizler, en az 10 yayına sahip ülkeler dikkate alınarak fractional counting yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Veri seti 1975-2025 döneminin tamamını kapsamaktadır, fakat ağ haritalarında kullanılan zaman ölçeği, ülkelerin ortalama yayın yılına dayalı olarak otomatik biçimde oluşturulmuştur. Buna göre renk dağılımının 2019-2022 aralığında yoğunlaştığı görülmektedir.

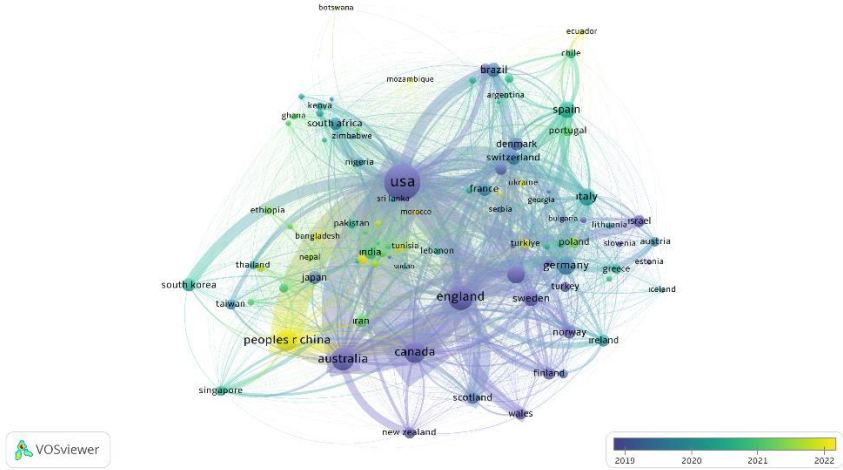
Resim 2. Ülkeler arası eş-yazarlık analizi (n=25.000)

Çekirdek literatürü temsil eden ilk ağ yapısında (n=25.000), iş birliklerinin ağırlıklı olarak ABD, İngiltere, Avustralya, İspanya ve İtalya etrafında yoğunlaştığı görülmektedir (Resim 2). Bu ülkeler hem yayın sayısı hem de bağlantı gücü açısından ağın merkezinde yer almakta ve farklı coğrafyalardan birçok ülke, bu merkezlerle doğrudan veya dolaylı olarak ilişki kurmaktadır. Görseldeki renk

dağılımı, Avustralya, Singapur ve Türkiye gibi ülkelerde özellikle son yıllarda bu alandaki akademik üretimin hız kazandığını göstermektedir.

Resim 3. Ülkeler arası eş-yazarlık analizi (n=25.831)

Çevresel literatürü temsil eden ikinci ağ yapısında (n = 25.831) ise daha geniş bir iş birliği örüntüsü gözlenmektedir (Resim 3). Bu ağda ABD, Çin, İngiltere, Avustralya ve Kanada en yüksek bağlantı gücüne sahip ülkeler olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Çin'in son yıllarda belirgin bir yayın artışıyla ağın daha merkezi bir konumuna yerleştiği görülmektedir. Ayrıca Avrupa ve Asya ülkeleri arasında yoğun iş birliği ağlarının kurulduğu belirlenmiştir. Zaman ölçeği incelendiğinde, 2019 sonrasında ülkeler arası iş birliği ağlarının belirgin biçimde genişlediği ve farklı sosyoekonomik bağlamlardan ülkelerin bu alana daha aktif biçimde dahil olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, sosyal dirençlilik araştırmalarının yalnızca belirli akademik merkezlerle sınırlı kalmadığını, küresel ölçekte paylaşılan bir bilgi alanına dönüştüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelime Eş-ortaya Çıkış Analizi

kavramların ağ içinde yüksek merkeziliğe sahip olması dikkat çekicidir. Bu durum, afet sonrası süreçlerde ruh sağlığının sosyal dirençliliğin temel bileşenlerinden biri olarak ele alındığını ve psikososyal dayanıklılığın afet yönetimi literatürüne giderek daha güçlü biçimde entegre edildiğini göstermektedir. Br başka deyişle sosyal dirençlilik, birey ve toplum düzeyinde iyilik haliyle ilişkilendirilen daha insan merkezli bir çerçeveye evrilmektedir.

Pandemi dönemine özgü kavramların (“covid-19”, “pandemic”, “healthcare workers”) ağ içerisinde yoğun biçimde yer alması, afet kavramsallaştırmasının son yıllarda belirgin biçimde genişlediğini göstermektedir. Bu kavramlar, afetlerin yalnızca doğa kaynaklı olaylar olarak değil, sağlık krizleri ve toplumsal sistemleri zorlayan küresel şoklar olarak da ele alındığını ortaya koymaktadır. Bu genişleme, sosyal dirençlilik tartışmalarının halk sağlığı, iş gücü dayanıklılığı ve kurumsal uyum kapasitesi gibi alanlarla daha güçlü bağlar kurmasına zemin hazırlamıştır.

Ağın diğer bölümlerinde yer alan “risk assessment”, “resilience assessment” ve “community engagement” gibi kavramlar ise sosyal dirençliliğin ölçülmesi ve uygulamaya aktarılması yönündeki metodolojik eğilimi temsil etmektedir. Bu bulgu, literatürde kavramsal tartışmaların ötesine geçilerek, sosyal dirençliliğin politika üretiminde ve yerel uygulamalarda kullanılabilir hale getirilmesine yönelik bir yönelimin güçlendiğini göstermektedir. Buna paralel olarak “vulnerability”, “adaptive capacity”, “flood risk” ve “natural disasters” gibi kavramların oluşturduğu kümeler, sosyal dirençlilik ile çevresel ve yapısal risklerin birlikte ele alındığı çok katmanlı bir yaklaşımın benimsendiğine işaret etmektedir.

Resim 5. Anahtar kelime eş-ortaya çıkış analizi (n=25.831)

sosyal dirençlilik, afet yönetimi literatüründe giderek daha fazla insan merkezli, çok disiplinli ve uygulama odaklı bir kavram olarak konumlanmaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, 1975-2025 döneminde afetlere karşı sosyal dirençlilik alanında üretilen bilimsel literatür bibliyometrik bir yaklaşımla incelenmiş ve alanın zaman içinde sınırlı bir araştırma konusundan, disiplinler arası ve küresel ölçekte etkileşimli bir araştırma ekosistemine dönüştüğü ortaya konmuştur. Yayın eğilimleri, sosyal dirençlilik kavramının yalnızca akademik ilgiyle değil, aynı zamanda uluslararası politika belgeleri ve uygulama gereksinimleriyle de paralel biçimde geliştiğini göstermektedir.

Analizler, sosyal dirençlilik literatürünün iki tamamlayıcı yapı üzerinden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Çekirdek literatür, afet yönetimi, risk değerlendirme ve dirençlilik ölçümü gibi daha kurumsal ve metodolojik temalara odaklanırken; çevresel literatür, sosyal dirençliliği bireysel ve topluluk düzeyinde psikososyal iyilik hali, ruh sağlığı ve sosyal destek mekanizmalarıyla ilişkilendirmektedir. Bu ikili yapı, sosyal dirençliliğin hem yönetsel hem de insan merkezli boyutlarını aynı anda kapsayan çok katmanlı bir kavram haline geldiğini göstermektedir. Ülkeler arası iş birliği ağları, sosyal dirençlilik araştırmalarının giderek daha kapsayıcı ve çok merkezli bir yapıya evrildiğini ortaya koymaktadır. Geleneksel olarak alanın merkezinde yer alan ülkelerin yanı sıra, son yıllarda farklı coğrafyalardan ülkelerin de bu araştırma alanına daha aktif

biçimde dahil olduğu gör÷lmektedir. Bu durum, sosyal dirençliliğin yalnızca belirli akademik merkezlerin ilgi alanı olmaktan çıkarak küresel ölçekte paylaşılan bir araştırma teması haline geldiğini göstermektedir.

Anahtar kelime eş-ortaya çıkış analizleri, sosyal dirençlilik tartışmalarının zaman içerisinde belirgin bir kavramsal genişleme yaşadığını ortaya koymaktadır. Özellikle 2020 sonrası dönemde sağlık krizleri, ruh sağlığı, sosyal izolasyon ve tükenmişlik gibi temaların öne çıkması, afet kavramının daha geniş bir çerçevede ele alındığını göstermektedir. Bu eğilim, sosyal dirençliliğin yalnızca afet sonrası toparlanma kapasitesiyle değil, aynı zamanda krizlere uyum sağlama, zararları önleme ve toplumsal refahı sürdürme süreçleriyle de ilişkilendirildiğine işaret etmektedir.

Elde edilen bulgular, sosyal dirençliliğin fiziksel altyapı ve kurumsal kapasitenin ötesinde, bireysel ve topluluk temelli psikolojik boyutları da içeren bütüncül bir yaklaşım gerektirdiğini ortaya koymaktadır. Bu gelişim, Sendai Afet Risk Azaltma Çerçevesi'nin insan merkezli ve çok paydaşlı yaklaşımıyla örtüşmekte, sosyal dirençliliğin hem akademik araştırmalarda hem de politika uygulamalarında daha uygulanabilir bir kavramsal çerçeveye dönüştüğünü göstermektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmaların, disiplinler arası iş birliklerini daha da güçlendirerek sosyal sermaye, topluluk katılımı ve uyarlanabilir yönetim gibi faktörlerin sosyal dirençlilik üzerindeki rolünü daha derinlemesine incelemesi önem taşımaktadır. Ayrıca sosyal dirençliliğin ölçülmesine yönelik karşılaştırılabilir, bağlama duyarlı ve politika yapım süreçleriyle uyumlu değerlendirme yaklaşımlarının geliştirilmesi, bu alandaki bilgi birikiminin uygulamaya aktarılmasını güçlendirecektir. Bu yönüyle çalışma, afetlere karşı sosyal dirençlilik alanında hem kuramsal tartışmalara hem de karar vericilere yönelik analitik bir zemin sunmaktadır.

Kaynakça

Ainuddin, S. ve Routray, J. K. (2012). Earthquake hazards and community resilience in Baluchistan. *Natural hazards*, 63(2), 909-937. <https://doi.org/10.1007/s11069-012-0201-x>

Aldrich, D. P. ve Meyer, M. A. (2015). Social capital and community resilience. *American Behavioral Scientist*, 59(2), 254-269. <https://doi.org/10.1177/000276421455>

Aria, M. ve Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis, *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>

Brown, K. (2014). Global environmental change I: A social turn for resilience?. *Progress in Human Geography*, 38(1), 107-117. <https://doi.org/10.1177/0309132513498837>

Canlas, I. P. (2023). Three decades of disaster risk reduction education: A bibliometric study. *Natural Hazards Research*, 3(2), 326-335. <https://doi.org/10.1016/j.nhres.2023.02.007>

Collins, C. R., Neal, J. W. ve Neal, Z. P. (2014). Transforming individual civic engagement into community collective efficacy: The role of bonding social capital. *American Journal of Community Psychology*, 54(3), 328-336. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1007/s10464-014-9675-x>

Cutter, S. L. (2016). Resilience to what? Resilience for whom?. *The Geographical Journal*, 182(2), 110-113. <https://doi.org/10.1111/geoj.12174>

Cutter, S. L., Barnes, L., Berry, M., Burton, C., Evans, E., Tate, E. ve Webb, J. (2008). Community and regional resilience: Perspectives

from hazards, disasters, and emergency management. *Geography*, 1(7), 2301-2306.

Demiroz, F. ve Haase, T. W. (2019). The concept of resilience: a bibliometric analysis of the emergency and disaster management literature. *Local Government Studies*, 45(3), 308-327. <https://doi.org/10.1080/03003930.2018.1541796>

Haque, C. E. ve Doberstein, B. (2021). Adaptive governance and community resilience to cyclones in coastal Bangladesh: Addressing the problem of fit, social learning, and institutional collaboration. *Environmental Science & Policy*, 124, 580-592. <https://doi.org/10.1016/j.envsci.2021.08.007>

Kadetz, P. (2018). Collective efficacy, social capital and resilience: An inquiry into the relationship between social infrastructure and resilience after Hurricane Katrina. In *Creating Katrina, Rebuilding Resilience* (ss. 283-304). Butterworth-Heinemann.

Manyena, S. B. (2006). The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30(4), 434-450. <https://doi.org/10.1111/j.0361-3666.2006.00331.x>

Norris, F. H., Stevens, S. P., Pfefferbaum, B., Wyche, K. F. ve Pfefferbaum, R. L. (2008). Community resilience as a metaphor, theory, set of capacities, and strategy for disaster readiness. *American Journal of Community Psychology*, 41(1), 127-150. <https://doi.org/10.1007/s10464-007-9156-6>

Rana, I. A. (2020). Disaster and climate change resilience: A bibliometric analysis. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 50, 101839. <https://doi.org/10.1016/j.ijdrr.2020.101839>

Riyadh, A. M., Cova, T. J., Brewer, S. C., Collins, T. W., Medina, R. M., Siebeneck, L. ve Hohl, A. (2024). Spatial analysis of disaster resilience research: a bibliometric study. *International Journal of*

Disaster Risk Reduction, 113, 104896.
<https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2024.104896>

United Nations Office for Disaster Risk Reduction (2015). Sendai Framework for Disaster Risk Reduction 2015-2030, Geneva. Erişim: <https://www.undrr.org/media/16176/download?startDownload=20251225>

BÖLÜM 2

ÇEVRE SORUNLARIYLA MÜCADELEDE YENİ BİR DENETİM MEKANİZMASI: ÇEVRE OMBUDSMANLIĞI VE TÜRKİYE’DE UYGULANABİLİRLİĞİ

TARIK YÜCEL¹

Giriş

Günümüzde çevre sorunları; sanayileşme, kentleşme, iklim krizi, doğal kaynakların kontrolsüz tüketimi ve artan çevre kirliliği sebebiyle önemli bir tehdit haline gelmiştir. Çevre sorunları, bugün insan sağlığı üzerinde yarattığı olumsuz etkiler dolayısıyla sadece ekolojik bir mesele olmaktan çıkmış, sosyal, ekonomik ve hukuki boyutları olan karmaşık ve çok yönlü bir yönetim problemine dönüşmüştür. Çevresel sorunların sayısının her geçen gün artması ve etkilerinin sadece bugünü değil gelecek kuşakları da tehdit eder hale gelmesi, bu sorunları kamu yönetiminin temel sorumluluk alanlarından biri haline getirmiştir. Sağlıklı ve temiz bir çevrede yaşama hakkı başta olmak üzere, çevresel bilgilere erişim, sorunların çözümüne yönelik karar alma süreçlerine katılım ve meydana gelen zararların tazmin edilmesi gibi çevresel hakların güvence altına

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş İstiklal Üniversitesi, Elbistan MYO, Orcid: 0000-0002-3274-9847

alınması, mevcut durumda klasik denetim mekanizmalarının yanı sıra alternatif denetim mekanizmalarının da geliştirilmesini zorunlu hale getirmiştir.

Alternatif ve tamamlayıcı denetim mekanizmalarından biri olan ombudsmanlık kurumu, uzun yıllardır insan haklarının korunması ve güvence altına alınmasında önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ancak hem başvuru sayılarının artması hem de şikâyetlerin çevre gibi teknik ve uzmanlık gerektiren sorun alanlarında yoğunlaşmaya başlaması bu kurumun da dönüşmesi ihtiyacını doğurmuştur. Bu süreçte belirli alanlarda uzmanlaşmış özel amaçlı ombudsmanlık modelleri ortaya çıkmış ve çevresel hakların korunması amacıyla çevre ombudsmanlığı uygulamaları tercih edilmeye başlanmıştır. Bu çalışmada, -henüz sayısı sınırlı olsa da- dünyanın farklı ülkelerinde uygulama alanı bulan çevre ombudsmanlığının kavramsal çerçevesi, ortaya çıkış nedenleri, sağlayacağı faydalar ve olası riskleri ele alınarak çevre ombudsmanlığının Türkiye’de uygulanabilirliği tartışılmıştır.

1. Ombudsman Kavramı

1980’li yıllar, Yeni Kamu Yönetimi anlayışının etkisi ile kamu yönetimi alanında ciddi reformların yapılmaya başlandığı yıllar olarak bilinmektedir. Bu yıllarda Batı toplumlarının idare karşısında vatandaşın daha iyi korunması için çeşitli reformlar yaptıkları görülmektedir. Bu dönemde yapılan reformlar sonucu ortaya çıkan kurumlardan biri de ombudsmanlık kurumudur. Önce İskandinav ülkelerinde ortaya çıkan ve sonrasında hızla dünyaya yayılan bu kurum, temelde idare ile vatandaş arasında arabuluculuk görevi üstlenmiştir (Özer, 2015: 30).

Türkçeye “Kamu Denetçisi” olarak çevrilen ombudsman kavramı, kökeni itibari ile İsveç dilinden dilimize geçmiş bir kavramdır. “ombud” (temsilci) ve “man” (kişi) kelimelerinin bir araya getirilmesi ile ortaya çıkan kavram; idarenin iş ve işlemleri ile

ilgili vatandaşların şikâyetlerini kabul eden, şikâyetleri inceleyerek sonuçlandıran, araştırma, inceleme ve düzeltici yönde tavsiye kararlarında bulunan ve sonuçları kamuoyuyla paylaşma yetkisi ile donatılmış kişi ya da kurum olarak tanımlanmaktadır (Sezen, 2001: 72).

Farklı ülkelerde farklı isimler ile anılan ombudsman (halkın savunucusu, vatandaş koruyucusu, halk avukatı vb.) kavramı; genel prensip olarak gücünü parlamentodan alan, bağımsız ve tarafsız olarak idarenin iş ve işlemlerine karşı vatandaşlar tarafından yapılan şikâyetler üzerine (kimi zaman re'sen) harekete geçerek inceleme, araştırma ve soruşturma yapan, yönetenlerin takdir yetkilerini kötüye kullanmalarının önüne geçmek için çalışan ve tavsiye niteliğinde kararlar alan kişi ya da kurumu ifade etmektedir (Efe ve Demirci, 2013: 51-52).

Ombudsmanlık kurumunun, vatandaşın demokratik sürece güveninin tekrardan sağlanabilmesi amacıyla ortaya çıktığını düşünenlere göre ombudsman sistemi; vatandaşların şikâyetlerini çözebilecek, insan haklarını koruyabilecek ve vatandaşların demokratik sürece olan güvenlerini geri kazandıracak bir sistemdir. Bu sistem, vatandaşlara bağımsız, tarafsız ve düşük maliyetli bir çözüm yoluna erişim imkânı sağlamaktadır (Gadlin, 2000: 45). Akıncı'ya (1999: 265) göre ombudsman en genel haliyle yöneten ile yönetilen arasında arabuluculuk görevini üstlenen, vatandaşların şikâyetlerini inceleyerek inceleme sonucunu hem şikâyet edene hem de kamuoyuna duyuran bağımsız kamu görevlisidir. Ombudsmanlık kurumu, yönetenlerin bilinçli veya bilinçsiz yaptıkları yanlışların düzeltilmesi için yönetim üzerinde vatandaş için yargı dışı denetim yapan bir kurumdur.

1.1. Ombudsmanlığın Tarihsel Gelişim

Ombudsmanlığın ilk modern örneği 1800'lerin başında, hükümetin yürütme ve idari makamlarına karşı vatandaşlara

şikâyetlerini takip etmeleri için bir araç sağlamak üzere İsveç parlamentosu tarafından kurulmuştur. Modern ombudsmanlığın bu ilk örneği bağımsız bir yapıda örgütlenmiş, kendisine gelen şikâyetleri araştırma, sonuçları ve tavsiyeleri yayınlama yetkisi ile donatılmıştır (Gadlin, 2000: 38).

Ombudsmanlık kurumunun varlığını modern anlamda 1800'lerin başlarına kadar götürmek mümkünse de aslında bu kurumun ilk örnekleri çok daha eski tarihlere dayanmaktadır. Ombudsmanlık kurumunun İslam sisteminden etkilendiği ile ilgili bir fikir birliğinden söz etmek mümkündür (Pickl, 1986: 39). Osmanlıdan önce Roma ve Çin'de de bugünkü ombudsmanlık kurumunun yaptığı işleri yapan kurumların var olduğu söylenmektedir (Gökçe, 2012: 206). Ancak genel kanı İsveç kralı XII. Charles'ın 1709 yılında Ruslara karşı yenilgiye uğraması sonucu Osmanlı Devleti'ne sığındığı ve Osmanlı Devleti topraklarında ikamet ettiği beş yılda Osmanlı Devleti'ndeki bazı kurumlardan etkilenecek ülkesinde ombudsmanlık bürosu kurdurduğu yönündedir. Kurulan bu ombudsmanlık bürosunun ana işlevi ülkede yasalara uyulmasını ve kamu görevlilerinin yükümlülüklerini yerine getirmesini güvence altına almaktır. XII. Charles'ın Osmanlı devlet sistemindeki kazaskerlik kurumu, Dar'ül Adl, Divan-ı Mezalim gibi kurumlar ile ahilik teşkilatından etkilenecek ombudsmanlık kurumunu ülkesinde kurdurduğu ve Osmanlı topraklarında ikamet ederken ülkesini uzaktan yönetmeye çalıştığı bilinmektedir. Ombudsmanlık kurumu İsveç'te 1809 yılında anayasal bir organ haline gelmiştir (Eryılmaz, 2021: 363; Pickl, 1986: 39; Gökçe, 2012: 206).

Ombudsmanlık kurumunun modern anlamda ilk örneği İsveç'te ortaya çıkmış ve İsveç'i 1919 yılında ombudsmanlık kurumunu kuran Finlandiya takip etmiştir. Finlandiya'da kurulan ombudsmanlığın, İsveç ombudsmanından farklı olarak bakanları araştırma ve soruşturma yetkisi de bulunmaktadır (Özer, 2015: 31).

Kurumun dünyada yaygınlaşması ise II. Dünya Savaşı sonrasında mümkün olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında Norveç (1952), Danimarka (1955), Yeni Zelanda (1962), İngiltere (1967), İsrail (1973) ve Fransa’da (1976) ombudsmanlık kurumu kurulmuştur. Önce İskandinav ülkelerinde sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan ombudsmanlık kurumu daha sonra Hindistan, Güney Kore, Japonya gibi Asya ülkelerinde, Arjantin gibi Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkmıştır (Sezen, 2001: 73; Gökçe, 2012: 212-213).

Ombudsmanlık kurumunun İsveç’te başlayan serüveni bugün dünyanın birçok ülkesinde devam etmektedir. Ülkelerin siyasi, ekonomik ve sosyal durumları her ne kadar ombudsmanlık kurumunun görev ve yetkilerinde, teşkilat yapısında, ombudsmanın seçilmesi ve atanması konusunda farklı uygulamalara sebep olsa da genel anlamıyla her ülkede vatandaşı yöneticilere karşı koruyan bir anlayışın kurumsal yapısını temsil ettiği söylenebilir. Ombudsmanlık kurumu Türkiye’de yeni sayılabilecek bir kurumdur. Dünyada 1900’lü yılların ortalarında hızla uygulama alanı bulan kurum ülkemizde ancak 2012 yılında kurulabilmiştir. Felsefi temelleri bu topraklarda atılan ombudsmanlık kurumunun diğer dünya ülkelerinden çok sonra bu topraklarda kurumsallaşması dikkat çekicidir.

Ombudsmanlık kurumu, ülkemizde Kamu Denetçiliği Kurumu (KDK) adıyla faaliyet gösteren anayasal bir denetim organıdır. 2010 yılında yapılan anayasa değişikliğiyle 1982 Anayasası’nın 74. maddesinde yapılan düzenleme doğrultusunda, 2012 yılında kabul edilen 6328 sayılı Kanun ile kurulan KDK, faaliyetlerine 2013 yılında başlamıştır. KDK’nın yapısı ve işleyişi incelendiğinde, kurumun bağımsız ve tarafsız bir statüye sahip olduğu, başdenetçinin meclis tarafından seçildiği ve görevden alındığı, kurumun hızlı, ucuz ve kolay başvuru sağlayan bir sisteme sahip olduğu görülmektedir (Geylani ve Nohutçu, 2021: 131). Başdenetçi meclis tarafından gizli oyla dört yıllığına seçilmektedir.

Seçimlerde başdenetçi adaylarının ilk iki oylamada ye tamsayısının 2/3’ünün oyunu alması gerekmektedir. Ancak ilk iki turda yeterli oy oranını yakalayan adayın çıkmaması halinde üçüncü turda salt çoğunluk ile başdenetçi seçimi yapılmaktadır. nc turda da yeterli oy oranına ulaşılamaması halinde dördüncü turda bir önceki turda en çok oyu alan ilk iki aday arasından en çok oyu alan kişi başdenetçi olarak atanmaktadır. Kurumun kuruluş kanunu olan 6328 sayılı Kanun’a göre “KDK idarenin işleyişi ile ilgili şikâyet üzerine, idarenin her türlü eylem ve işlemleri ile tutum ve davranışlarını; insan haklarına dayalı adalet anlayışi içinde, hukuka ve hakkaniyete uygunluk yönlerinden incelemek, araştırmak ve idareye önerilerde bulunmakla” görevlidir. KDK geniş yetkilerle donatılmıştır, ancak görev alanı dışında kalan faaliyetler de bulunmaktadır. Buna göre yasama ve yargı yetkisinin kullanılmasına ilişkin işlemler ile Türk Silahlı Kuvvetleri’nin askeri nitelikteki faaliyetleri KDK’nın görev alanı dışında yer almaktadır.

Kamu Denetçiliği Kurumu lkemizde idarenin sunduğu hizmetlerin kalitesini artırmak, iyi yönetim ilkelerinin kamu yönetiminde hâkim olmasını sağlamak, hukukun üstünlüğünün sağlanmasına, insan haklarının gelişmesine, şeffaf ve hesap verebilir bir idari yapının oluşmasına, hak arama kültürünün toplumda yerleşmesine katkı sağlamak amacıyla kurulmuş ve faaliyetlerine bu amaçları gerçekleştirmek üzere devam etmektedir (zer ve nen, 2019: 98).

1.2. Ombudsmanlığın zellikleri

Ombudsmanlık kurumunun yapısı ve özellikleri ülkeden ülkeye değişmektedir. Ülkelerin siyasi ve sosyal yapıları dşnldğnde bu durum normal karşılanmaktadır. Ancak ombudsmanlığın etkili bir şekilde faaliyetlerini sürdürebilmesi bu kurumun ya da görevlinin çeşitli özelliklere sahip olması ile mümkündür. Bu temel özellikler; bağımsızlık ve tarafsızlık, kolayca

ulaşılabilirlik, geniş araştırma, inceleme ve denetleme yetkisi ile kararlarının bağlayıcı olmamasıdır.

1.2.1. Bağımsızlık ve Tarafsızlık

Ombudsmanlık kurumu yönetileni yönetene karşı korumak amacıyla ortaya çıkan bir kurum olması sebebiyle yöneten karşısında zayıf olan vatandaşın hakkını layıkıyla koruyabilmek için güçlü olmak zorundadır. Bu da kurumun ve ombudsmanın kendisinin bağımsız olması ile mümkündür. Ombudsman, idareyi kötü uygulamaları sebebiyle vatandaş adına denetlemektedir. Bu denetimin hiyerarşık veya vesayet denetiminden farklı olabilmesi için ombudsmanın idarenin ve yürütme erkinin tüm etkilerinden arındırılmış olması gerekmektedir. Genel kabul ombudsmanın parlamento karşısında da -seçilme ve görevden alınma durumları hariç- incelemelerinde bağımsız olması gerektiği yönündedir (Eren, 2000: 83-84). Ombudsmanlık kurumuyla ilgili yasal düzenlemeler, ombudsmanlık kurumunun bütçesi ve ombudsmanın mali hakları ombudsmanın seçimi, atanma şekli, yaşı ve dokunulmazlığı gibi birçok etken ombudsmanlığın bağımsızlığını doğrudan etkileyen unsurlardır. Bu etkenlerin ombudsmanlığın bağımsızlığına zarar vermeyecek şekilde düzenlenmesi önemlidir (Sürekli, 2016: 67)

Tarafsızlık da ombudsman için önemli özelliklerden biri olarak sayılmaktadır. Ombudsmanlık kurumunun tarafsızlığı, kurumun siyaset üstü bir kurum olarak tasarlanmasına ve herhangi bir kurumun hiyerarşisinde yer almaksızın faaliyetlerini sürdürmesine bağlıdır. Nitekim kuruluş amacı yöneten ile yönetilen arasındaki ilişkiyi düzenlemek ve yönetileni idareye karşı korumak olan bir kurumun, emir ve talimat alması, idareden yana tutum sergilemesi ve kişilerin dil, din, inanç veya ideolojilerine göre karar vermesi o kurumun varlığının sorgulanmasına yol açacaktır.

1.2.2. Kolayca Ulaşılabilirlik

Ombudsmanlığı diğer denetim yollarından ayrı kılan en önemli özellik basit ve kolay ulaşılabilir olmasıdır. Diğer denetim yolları kimi zaman karmaşık, teknik bilgi gerektiren, ulaşılması zor ve maliyetli olabilmektedir. Ancak ombudsmanlık için bunun tersini söylemek mümkündür. Ombudsman başvuru ile veya re'sen harekete geçmektedir. Başvurular yazılı veya sözlü yapılabilmekte ve vatandaşın başvuru için herhangi bir ücret talebinde bulunulmamaktadır. Bu durum gelir seviyesi veya eğitim düzeyi ne olursa olsun herkesin idarenin kötü uygulamalarına karşı hakkını arayabilmesine imkân tanımaktadır. Her ne kadar bazı ülkelerde (Fransa ve İngiltere gibi) bu özellik bulunmasa da geneli itibari ile ombudsmanlık kurumunun kolay ulaşılabilir, basit ve masrafsız bir denetim türü olduğu söylenebilir (Arklan, 2006: 88; Yıldırım, 2014: 200-201)

1.2.3. Geniş Araştırma, İnceleme ve Denetleme Yetkisi

Ombudsmanlık kurumu, anayasa ve kanunlarca kendisine verilen görev ve sorumlulukları yerine getirirken yargı denetimi mekanizmalarına benzer bazı yetkileri kullanır. Şikâyetin ortaya çıkması ile birlikte ombudsman, şikâyetle konu olan iş veya işlemin sorumlusu idareyi denetlerken gerekli gördüğü hallerde idareden her türlü bilgi ve belgeyi talep edebilir, o belgeler üzerinde incelemelerde bulunabilir hatta lüzumu halinde ilgililerin ifadelerine başvurabilir (Sürekli, 2016: 71). Ombudsmanlık kurumunun araştırma, inceleme ve denetleme yetkisi kapsamında kamu kurumlarından istediği bilgi ve belgelerin ombudsmana verilmesi bir zorunluluk olarak kabul edilmektedir. Araştırma, inceleme ve denetleme sonucunda kamu kurum ve kuruluşlarından gelen bilgi, belge ve cevaplar üzerinden bir değerlendirme yapan ombudsman, kararını her iki tarafa ve kamuoyuna duyurarak kötü uygulamaları sebebiyle kamuoyu oluşturabilmektedir (Çeliksoy ve Bayan, 2020: 96).

1.2.4. Kararlarının Bağlayıcı Olmaması

Ombudsman denetimini yargı denetim mekanizmalarından ayıran temel özellik, kararlarının bağlayıcı olmamasıdır. Ombudsman, görev alanındaki idareler ile ilgili yapılacak şikâyet üzerine başlatacağı inceleme sonucunda ancak tavsiye niteliğinde kararlar verebilmektedir. Bu kararların herhangi bir yaptırımının olmaması kimi kesimlerce eleştirilse de ombudsman bu kararların uygulanıp uygulanmadığını takip ederek kararın uygulanmaması halinde durumu kamuoyuna açıklamak suretiyle bir baskı unsuru oluşturabilmektedir.

Ombudsman herhangi bir şikâyet sonucunda idareyi bağlayıcı karar veremez. Herhangi bir konuda idareyi tazminat ödemeye mahkûm edemez, idareye emir veremez ve idari bir işlemi iptal edemez. Bu durum aslında ombudsmanın idari yargının görev ve yetki alanına girememesi için gerekli görülmektedir. Ombudsman kararlarını uygulamayan kamu görevlilerinin veya kurumların herhangi bir cezai sorumluluğu bulunmamaktadır. Ancak ombudsman bağlayıcı olmayan kararların uygulanmasını kamuoyu baskısı ve siyasi baskı ile sağlamaktadır. Ombudsmanın parlamentoyu temsil etmesi etkinliğini arttırıcı bir unsurdur (Eren, 2000: 89).

2. Çevre Ombudsmanlığı

Son yıllarda, sanayileşme, kentleşme, iklim krizi ve doğal kaynaklar üzerinde artan baskı sebebiyle çevre sorunlarının hem niteliği değişmiş hem de bu sorunların yoğunluğunda bir artış meydana gelmiştir. Çevrede meydana gelen tahribat doğal olarak insan sağlığı, yaşam kalitesi ve daha önemlisi gelecek kuşakların hakları üzerinde olumsuz bir etki yaratmış ve bu durum çevrenin korunmasına yönelik mekanizmaların yeterliliklerinin sorgulanmasına ve çevresel sorunların çözümüne katkı sağlayacak yeni yöntem arayışlarının artmasına yol açmıştır. Çevre

ombudsmanı, her geçen gün etkisi ve sayısı artan küresel ve yerel çevre sorunlarının çözümüne ve çevre haklarının korunmasına yönelik artan talebe bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır (Rogovenko et al., 2025: 233).

Çevre ombudsmanı, merkezi idare ile mahalli idarelerin çevreye ilişkin kötü uygulamalarından kaynaklanan çevresel sorunları ve hak ihlallerini gidermek, vatandaşların çevre haklarını idareye karşı savunmak, daha iyi ve sağlıklı bir toplumda yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlamak için çevre sorunlarının çözülmesine yönelik önerilerde bulunmak üzere kurulmuş özel amaçlı bir kurum veya kişi olarak tanımlanmaktadır (Erdoğan, 2018: 236-237). Aslında genel amaçlı ombudsmanın var olduğu ülkelerde hak ve özgürlüklerin gözetilmesi ve yönetilenin yöneten karşısında korunması genel ombudsman tarafından gerçekleştirilmektedir. Ancak genel amaçlı ombudsmanlığın artan iş yükü ve teknik uzmanlık gerektiren sorunların sayısında meydana gelen artış, bu kurumun yeni zorluklara uyum sağlayarak dönüşmesini zorunlu hale getirmiştir. Bu dönüşümün bir sonucu olarak belirli alanlarda uzmanlaşmış özel amaçlı ombudsmanlar ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlamıştır. Çevre ombudsmanı da bu dönüşümün bir sonucu olarak ortaya çıkmış; yaşam ve sağlık için güvenli bir çevreye sahip olma, çevre ile ilgili konularda bilgi edinme, çevresel karar alma süreçlerine katılım ve çevreye verilen zararların tazmini gibi toplum refahının ve sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturan çevresel insan haklarının korunmasını amaçlayan uzmanlaşmış bir denetim ve arabuluculuk mekanizması haline gelmiştir (Rogovenko et al., 2025: 233). Çevre ombudsmanına ihtiyaç duyulmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bunlardan ilki genel ombudsmanın artan iş yükü sebebiyle, başvuruların etkin ve nitelikli biçimde incelenmesinin zamanla güçleşmesi ve hizmet kalitesinin azalması riskinin ortaya çıkmasıdır. Bir diğeri ise çevre sorunlarının genel olarak karmaşık, çok boyutlu ve teknik uzmanlık

gerektiren bir yapıya sahip olmasıdır. Bu durum çevre sorunlarının çözümünde ombudsmanın yeterli bilimsel uzmanlığa sahip olmasını gerekli kılmaktadır, ancak bu her zaman mümkün değildir. Son olarak genel ombudsman ile çevre ombudsmanının koruduğu hakların niteliği birbirinden farklıdır. Genel ombudsman çoğunlukla bireylerin haklarını idareye karşı korurken çevre ombudsmanı bireysel değil kollektif niteliğe sahip olan çevresel hakların korunması ile görevlidir (Shindo, 2013: 212). Kurumun ortaya çıkışında, çevre hukukunda ortaya çıkan evrim, çevre sorunlarına ilişkin artan farkındalık ve karar alma süreçlerine halkın katılım talebi de ön plana çıkmaktadır. Büyük ölçekli çevre felaketleri, sanayileşme ve kentleşme, doğal kaynakların yoğun kullanımı, bilimsel araştırmalarda yeşil üretim ve eğitim süreçlerinin teşvik edilmesi, çevre bilincinin artması ve çevresel insan haklarının korunmasında bağımsız otoritelere ihtiyaç duyulması da dünyada çevre ombudsmanı kurumunun yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur (Zhmakin, 2025: 444).

Çevre ombudsmanı, mevcut çevre politikaları ve bu politikaların yarattığı çevre sorunları ile ilgili vatandaşlar tarafından gelen şikâyetleri soruşturmak, merkezi ve mahalli idarelerin çevreye ilişkin kötü uygulamalarıyla ilgili inceleme ve araştırma yapmak, denetimlerde bulunmak ve çevreyle ilgili konularda raporlar hazırlamakla görevlendirilmiştir. Çevre ombudsmanının görev konuları, idarenin kötü yönetiminden kaynaklanan çevresel sorunlara çözüm üretmek, çevre mevzuatının iyileştirilmesine katkı sağlamak ve gelecek kuşaklara daha yaşanabilir bir dünya bırakmak için idareye rehberlik yapmaktır. Bu noktada çevre ombudsmanının, idarenin çevreyle ilgili konularda tek taraflı ve yanlı karar almasının önüne geçerek idarenin keyfi ve kötü yönetimi karşısında halkı ve çevreyi koruyan bir yapıyı temsil ettiği söylenebilir (Erdoğan, 2018: 236-237).

Çevreye sorunlarının insanlığın geleceğini tehdit etmeye başlaması ve çevre politikalarının kamu yönetimi içerisinde öneminin artmaya başlaması çevre ombudsmanlığı uygulama alanlarının günden güne artmasına yol açmıştır (Boyali ve Gündoğdu, 2020: 455). Dünyada henüz az sayıda çevre ombudsmanlığı uygulamalarına rastlansa da sayının ve ihtiyacın artma eğiliminde olduğu söylenebilir. Genel olarak çevre ombudsmanlığının dünyadaki uygulamalarına bakıldığında; Yeni Zelanda’da Çevre Ombudsmanlığı, Filipinler’de Çevre Ombudsmanı, Viyana’da Çevre Koruma Ombudsmanı, Kanada’nın Ontario eyaletinde “Çevre ve Sürdürülebilir Kalkınma Ombudsmanı, Macaristan’da Gelecek Kuşaklar İçin Çevre Koruma Ombudsmanlığı-Yeşil Ombudsman, ABD’nin Colorado eyaletinde Çevresel Adalet Ombudsmanı, Louisiana eyaletinde Çevre Kalitesi Ombudsmanı ve Kenya’da Ulusal Çevresel Şikâyet Komitesi dikkat çekmektedir. Ulusal veya eyalet düzeyinde faaliyet gösteren çevre ombudsmanlıklarının dışında küresel düzeyde faaliyet yürüten ombudsmanlıklar da bulunmaktadır. Bu konuda Uluslararası Çevre ve Kalkınma Ombudsmanı Merkezi (OmCED), çevre, doğal kaynaklar ve sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin çatışmaların uluslararası veya sınır ötesi boyutta önlenmesi ve çözümü için küresel düzeyde faaliyet yürütmektedir (Gülizar, 2024: 215).

Çevre ombudsmanlığı her ülkede ülkenin kendi idari ve siyasi yapısına uygun olarak kurumsallaşmıştır. Yeni Zelanda’da çevre ombudsmanı genel ombudsmanlık gibi doğrudan parlamentoya karşı sorumlu ve bağımsız bir görevli olarak görev yapmaktadır. Geniş yetkileri olan ombudsman, sadece kötü uygulamaların ortadan kaldırması ile değil aynı zamanda kötü uygulamaların önlenmesi için de faaliyet yürütmektedir. Bu doğrultuda çevre politikalarının değerlendirilmesi, kötü uygulamalar karşısında geniş kapsamlı soruşturma faaliyetlerinin yürütülmesi, çevre ile ilgili yasal düzenlemelerde parlamentoya danışmanlık

yapılması, kapsamlı rapor hazırlanması ve sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi görevlerini yerine getirmektedir. Avusturya modelinde âdem-i merkeziyetçilik ön plandadır. Çevre ombudsmanlığı, katılımcılık, vatandaşların başvurularının şeffaf prosedürlerle yürütülmesi, federal çevre koruma sistemleriyle entegrasyon vb. ile karakterizedir. Kanada çevre ombudsmanı modelinde ombudsman denetimi mevcut hükümet denetim yapılarına entegre halde işletilmektedir. Macaristan çevre ombudsmanlığı daha geniş bir insan hakları ombudsmanı yapısının parçası olarak oluşturulmuş ve sadece çevresel adaletin sağlanması ve çevresel eşitsizliğin giderilmesi değil aynı zamanda gelecek nesillerin çıkarlarını da korumayı amaçlamıştır (Zhmakin, 2025: 443).

Farklı ülke uygulamaları, genel ombudsmanlığın halihazırda faaliyet yürüttüğü ülkelerde çevre ombudsmanlığının kurulabileceğini göstermektedir. Özellikle genel ombudsmanın iş yükü ve çevresel sorunların teknik ve karmaşık yapısı çevre ombudsmanının kurulmasını bir zorunluluk haline getirmektedir. Çevre ombudsmanının kurulması genel ombudsmanların iş yükünü azaltacağı gibi mesleki yeterlilikleri artırmaya da önemli ölçüde katkı sağlayacaktır (Zhmakin, 2025: 447).

3. Çevre Ombudsmanlığının Türkiye’de Uygulanabilirliği

Türkiye’de çevre ombudsmanlığının uygulanabilirliği aslında iki temel sorunun yanıtının bulunması ile ilişkilidir. Bu sorulardan ilki, mevcut denetim yöntemleri vatandaş idare karşısında korumak için yetersiz midir? İkincisi ise hali hazırda çevre ile ilgili şikâyetlere de bakan ulusal bir ombudsmanlık kurumu varken çevre ombudsmanlığına gerek var mıdır? Bu iki soruya verilecek cevap, çevre ombudsmanlığının Türkiye’de uygulanabilirliği ile ilgili fikir verecektir.

Kamu yönetiminde yönetilen ile yöneten arasında belirgin bir güç dengesizliği söz konusudur. Kamu idareleri, kamu gücü kullanma yetkisine sahip olmaları ve kendilerine tanınan takdir yetkisi sebebiyle yönetilenler karşısında orantısız bir güce sahiptir. Bunun yanında devletin hemen her alanda aktif rol oynadığı idari yapılarda vatandaş, çoğu zaman büyük ve güçlü bir bürokratik yapı ile muhatap olmaktadır. Böylesi bir güç dengesizliği içerisinde vatandaşın yönetenlere karşı haklarını ve menfaatlerini koruması oldukça güçtür. Temel hak ve özgürlüklerin öneminin artması, yönetimde açıklık, şeffaflık ve hesap verebilirlik kavramlarının yaygınlaşması, demokrasi ve hukuk devleti anlayışının ülke yönetimlerinde hâkim olması devletleri vatandaşların haklarını korumak ve özgürlüklerini garanti altına almak yönünde reformları yapmaya mecbur bırakmıştır (Akın, 1998: 523).

Hukuk devleti anlayışının egemen olduğu toplumlarda vatandaşların haklarının ve menfaatlerinin korunmasında temel araç yargıdır. Yargı kötü yönetim, kötü muamele, haksız iş ve işlem karşısında vatandaşa ciddi bir koruma sağlamaktadır. Ancak vatandaşlar idareye karşı yargı yolunu tercih ettiklerinde çoğu zaman karmaşık, zaman alan ve maliyetli bir yola girmiş olurlar. Pickl'a (1986: 38) göre vatandaşlar kendilerine karşı adaletsiz davranan idare tarafından keyfi ve uygunsuz uygulamalara maruz kalırlar, ancak bu uygulamaları anlayacak veya inceleyebilecek imkânları yoktur. Ayrıca profesyonel bürokrasiye karşı tecrübesiz ve zayıf olduklarını düşünerek haklarını arayamazlar. Bu durumda en az bürokrasi kadar profesyonel ve güçlü olan ve kendilerini idareye karşı koruyabilecek mekanizmalara ihtiyaç duyarlar.

Yargı denetimi etkili bir denetim biçimi olmasının yanında uygulamada bazı sınırlılıklar barındırmaktadır. Bu sınırlılıkların başında yargı süreçlerinin uzun sürmesi ve vatandaş üzerine maliyet yükleyen karmaşık bir yapıya sahip olması gelmektedir. Bunun yanında yargı denetimi sadece hukukilik denetimi ile sınırlıdır.

Hiyerarşik denetim ise idarenin iç disiplinini sağlamaya yönelik bir mekanizmadır ve vatandaş açısından güven veren bir denetim yöntemi değildir. İdarenin idare dışından bir otorite tarafından denetlenmesi (vesayet denetimi) ise çoğunlukla zaman alıcı ve yoğun biçimde usule bağlı bir yöntemdir. Vesayet denetiminde ayrıca vesayet makamının siyasi erkin etkisi altında kalma riski bulunmaktadır. Vatandaşın idare karşısında hak arama yollarından biri de parlamento denetimidir. Ancak bu denetim yöntemi de şikâyetlerin sayısının fazlalığı, incelemelerin uzun sürmesi ve uzmanlık eksikliği sebebiyle her zaman etkili değildir. Ayrıca parlamenterlerin siyasi düşüncelerine göre hareket etme ve parti bağlılığı sebebiyle taraflı davranma ihtimalleri bu yöntemin sorgulanmasına sebep olmaktadır (Akın, 1998: 522-523).

Klasik denetim yöntemlerinin yukarıda bahsedilen olumsuz taraflarından dolayı genelde ombudsmanlık kurumunun özelde ise uzmanlık gerektiren diğer özel amaçlı ombudsmanlık türlerinin Türkiye için gerekliliğiyle ilgili şunları söylemek mümkündür (Arklan, 2006: 94):

- Parlamento tarafından yapılan denetim çeşitli sebeplerle etkisizdir. Bu sebeplerden ilki hükümetlerin genelde mecliste çoğunluğu ellerinde bulundurmalarıdır. Ayrıca parlamenterlerin parti ya da lider bağlılığı tarafsızlıklarına gölge düşürmektedir.
- Yargı denetimi, uzun süren, pahalı ve karmaşık bir yapıdadır.
- İdari denetimde idare kendini denetlerken yanlış davranabilmektedir.
- Kamuoyu denetimi, yönetenler tarafından her zaman dikkate alınmayabilmektedir.

- Klasik denetim yöntemleri genellikle şekli unsurları ön plana çıkarmaktadır.
- Yöneten ile yönetilen arasındaki ilişki sağlıklıdır. Yasalar devleti bireye karşı koruyan nitelik arz edebilmektedir.
- Vatandaş, güçlü idareye karşı koruyacak güçlü mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Buraya kadar ifade edilenlerden de anlaşılacağı üzere yukarıda sorulan “mevcut denetim yöntemleri vatandaş yönetime karşı korumak için yeterli midir?” sorusu kısmen cevabını bulmuştur. Klasik denetim yapılarındaki sorunlar ve idare ile vatandaş arasındaki ilişki, tarafsız, bağımsız, kolay ulaşılabilir ve ucuz bir denetim yapısını gerekli kılmaktadır.

Ülkemizde son dönemde vatandaşların idare karşısında haklarını koruyan birçok yasal düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemelerden biri ombudsmanlık kurumunun kurulmasıdır. 2013 yılından bugüne vatandaş idare karşısında korumak ve yönetimi iyileştirmek amacıyla şikayetleri kabul eden KDK, ulusal bir ombudsman statüsünde olması sebebiyle hemen her konuda idareyi denetlemektedir. KDK’nın bu geniş yetki alanına, vatandaşın sağlıklı bir çevrede yaşama hakkını koruyacak, iyileştirecek iş ve işlemler de girmektedir. Ülke genelinde çevresel konularda sorun yaşayan vatandaşlar KDK’ya başvuru yaparak sorunların giderilmesini, çevrenin korunmasını, sağlıklı bir çevrede yaşama hakkının sağlanmasını ve bu alanda uygulanan kötü uygulamaların sona erdirilmesi ile hak ihlallerinin giderilmesini talep edebilmektedir.

Genel ombudsmanlığın yetki alanının genişliği bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Bu sorunların başında iş yükü gelmektedir. Ülke genelinden her konuda şikâyet başvurusu alan Kurum’un bir süre sonra artan iş yükü altında verimsiz çalışması kaçınılmazdır. En iyi ihtimalle artan iş yükü sebebiyle inceleme ve

soruşturmaların süresi uzayacak veya niteliği bozulacaktır. KDK'nın iş yükü ile ilgili fikir sahibi olabilmek açısından kurumun son yıllardaki raporlarına bakmak yerinde olacaktır.

Tablo 1: Son Beş Yılda Yapılan Şikâyet Başvurularının Sayısı

Yıl	2020	2021	2022	2023	2024	Toplam
Başvuru Sayısı	90.209	18.843	17.816	19.317	14.762	160.947

Not: Veriler KDK'nın 2024 Yıllık Raporu'ndan alınmıştır. (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2025: 66)

Veriler incelendiğinde son 5 yılda yapılan şikâyet sayılarının toplamının ulaştığı seviye dikkat çekicidir. Yıllar içerisinde başvuru sayılarında dalgalanmalar olsa da 5 yılda 160.947'ye ulaşan toplam başvuru sayısı kurum için ciddi bir iş yükünün olduğunu göstermektedir. Bu durum kısa zamanda ve nitelikli inceleme yapma açısından sürdürülebilir değildir. Bununla beraber 2024 yılında gelen 14.762 şikâyet başvurusunun denetçilere havale sayıları incelendiğinde, sadece 2024 yılı içinde denetçi başına 2000-4500 arasında dosya havale edildiği görülmektedir (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2025: 76). Denetçi başına düşen dosya sayısı; şikâyetlerin incelenmesi ve sonuçlandırılmasında sürenin uzaması, zamanla yüzeysel inceleme yapılması ve nihayetinde kuruma duyulan güvenin azalması riski oluşturmaktadır.

Tablo 2: 2024 Yılı Denetçi Bazlı Havale Edilen Şikâyet Dosyası Dağılımı

Kamu Denetçisi	Sayı	Yüzde (%)
Yahya Akman (1 Ocak-12 Aralık)	4.470	30,28
Ertunç Erkan Balta (13-31 Aralık)	281	1,90
Fatma Benli Yalçın (1 Ocak-31 Aralık)	2.080	14,09
Arif Dülger (1 Ocak -12 Aralık)	2.205	14,94
Sadettin Kalkan (1 Ocak-31 Aralık)	3.170	21,47
Abdullah Cengiz Makas (13-31 Aralık)	126	0,85
Celile Özlem Tunçak (1 Ocak-12 Aralık)	2.197	14,88

Özcan Yıldız (13-31 Aralık)	231	1,56
İlk İnceleme, Dağıtım ve Bilgilendirme Birimi	2	0,01
Toplam	14.762	100

Not: Veriler KDK'nın 2024 Yıllık Raporu'ndan alınmıştır. (Kamu Denetçiliği Kurumu, 2025: 76)

Görüldüğü gibi KDK üzerindeki iş yükü ciddi bir boyuta ulaşmıştır. Bu noktada belirli konularda uzmanlaşmış özel amaçlı ombudsmanlıkların kurulması, genel ombudsmanın iş yükünü azaltacağı gibi özellikle çevre sorunları gibi karmaşık ve teknik konularda gelecek şikâyetlerin kısa zamanda ve nitelikli bir şekilde incelenmesini de sağlayacaktır. KDK'ya çevresel sorunlarla ilgili yapılan şikâyetler incelendiğinde bu alanda kurulacak bir ombudsmanlığın genel ombudsmanlığın iş yükünü ciddi oranda azaltacağı görülmektedir.

Tablo 3: KDK'ya Yapılan Toplam Başvurular ve Bu Başvurular İçindeki Çevre Temalı Şikâyetlerin Dağılımı (2020-2024)

Yıllar	2020	2021	2022	2023	2024
Toplam Başvuru Sayısı	90.209	18.843	17.816	19.317	14.762
Orman, Su, Çevre ve Şehircilik Başlığı Altındaki Şikâyet Sayısı	352	380	306	451	753
Mahalli İdarelerce Yürütülen Hizmetler Başlığı Altındaki Çevre ile İlgili Şikâyet Sayısı*	310	211	392	322	364
Toplam Başvurular İçindeki Oran (%)**	0,73	3,14	3,92	4,00	7,57

Not: Veriler KDK'nın 2020, 2021, 2022, 2023 ve 2024 yıllarına ait Yıllık Raporlardan yararlanılarak yazar tarafından derlenmiştir.

** İlgili başlık altında yer alan bazı alt kategoriler doğrudan veya dolaylı olarak çevre ile ilişkilidir. Bu kapsamda yazar; imar ve bayındırlık, alt yapı, çevre düzenleme, katı atık yönetimi, kentsel dönüşüm konularında yapılan şikâyetleri çevre ile ilgili başvurular olarak değerlendirmiştir.*

*** Oran, iki başlıktaki çevre ile ilgili şikâyetlerin toplamının toplam başvuru sayısına oranlanmasıyla hesaplanmıştır.*

Tablo 3'te görüldüğü üzere çevre ile ilgili şikayetlerin sayısı yıllar içerisinde dalgalı bir seyir gösterse de hem merkezi idareyi ilgilendiren başlıklarda hem de mahalli idarelerce yürütülen hizmetler kapsamında genel olarak bir artış eğilimindedir.

Veriler, KDK'nın iş yükünün oldukça fazla olduğunu ve bu iş yükü içerisinde çevre ile ilgili şikayetlerin dikkate değer bir hacme sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca çevre ile ilgili şikayetlerin yerel düzeyde sunulan hizmetler kapsamında da önemli bir yer kapladığı görülmektedir. Bu noktada hem KDK'nın iş yükünün hafifletilmesi hem de konu çeşitliliği ve teknik karmaşıklık arz eden çevresel şikayetlerin bu alanda uzmanlaşmış ve çevre hukukuna özgü bir denetim mekanizması tarafından ele alınabilmesi için çevre ombudsmanlığının kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Gerek klasik denetim yöntemlerinin karmaşık, maliyetli ve uzun süren yapısı nedeniyle etkisizlik riski taşıması, gerekse KDK ile ilgili yukarıda paylaşılan istatistikler göstermektedir ki tarafsız, bağımsız, kolay ulaşılabilir ve ucuz bir denetim yolu olan ombudsmanlık denetimi ülkemizde vatandaşlar tarafından tercih edilmektedir. Bu denetimin, çevresel konularda uzmanlaşmış özel amaçlı bir çevre ombudsmanlığı ile güçlendirilmesi çevresel adaletin sağlanmasına olumlu yönde katkı sağlayacaktır.

3.1. Çevre Ombudsmanlığının Faydaları ve Olası Riskleri

Çevre ombudsmanının varlığı, çevrenin korunmasına ve çevresel hakların güçlendirilmesine önemli katkılar sağlayacaktır. Bununla birlikte kurumun etkin bir şekilde işlemesi, çevreyle ilgili kamu yönetimi süreçlerinin iyileştirilmesine ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleştirilmesine yardımcı olacaktır. Çevre ombudsmanı gibi özel amaçlı ombudsmanlar, kamu yönetiminde verimliliği arttıracak gibi, belirli alanlarda ortaya çıkan sorunların çözümünde bağımsız ve uzman bir bakış açısı sağlayacaktır (Rogovenko et al., 2025: 233). Çevre ombudsmanlığı,

evre haklarının korunması ve çevreye ilişkin idari iş ve işlemlerin etkin bir şekilde denetimi bakımından da önemli faydalar sunmaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde kurumun varlığının sağlayacağı faydalar aşağıdaki gibidir (Rogovenko et al., 2025: 233; Erdoğan, 2018: 245):

- evre ombudsmanlığı, çevresel hukuk ilişkilerine yönelik idari etkiyi güçlendirmeye ve vatandaşların evre haklarının güvence altına alınmasına olumlu katkı sağlayacaktır.
- evre bilincinin artırılmasını destekleyecektir.
- evre hukuku bilincinin artırılmasına, evre kalitesinin iyileştirilmesine ve demokratik kurumların güçlendirilmesine hizmet edecektir.
- İdarenin evre ile ilgili kötü uygulamalarını tespit ederek bu uygulamaların düzeltilmesine yönelik önerilerde bulunacak ve bu sayede toplumda bir farkındalığın oluşmasına katkı sağlayacaktır.
- evre alanında iyi yönetim ilkelerinin merkezi ve mahalli idarelerin faaliyetlerine yerleşmesine destek olacaktır.
- evre politikalarına vatandaş katılımını teşvik ederek katılımcı bir yönetim anlayışının gelişmesine hizmet edecek ve idarenin evre ile ilgili hizmetlerinin niteliğinin artmasına katkı sağlayacaktır.
- evre mevzuatının uygulanmasını takip ederek uygulamaların etkinliğini artıracak faaliyetler yürütecektir.
- Kötü yönetim uygulamaları ile ilgili raporlar yayımlayarak kamuoyu denetimini harekete geçirecektir.

Ayrıca kamuoyu baskısı oluşturarak idare üzerinde güçlü bir denetim mekanizması oluşturacaktır.

- İdare ile vatandaş arasında bilgi akışının sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sağlayarak çevre sorunları ile ilgili doğru ve şeffaf bilgilendirmeyi destekleyecektir.
- Kolay, ücretsiz ve erişilebilir başvuru yolu sunarak çevre ile ilgili uyuşmazlıkların çözümünü kolaylaştıracak ve hem genel ombudsmanın hem de yargı organlarının iş yükünün azaltılmasına katkı sağlayacaktır.

Yukarıda bahsedilen potansiyel faydaların yanı sıra çevre ombudsmanlığının, her yeni kurumsal yapı gibi bazı riskleri de beraberinde getirebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Kurumun etkinliğinin sağlanması için bu risklerin önceden tespit edilmesi ve ortadan kaldırılması büyük önem taşımaktadır. Söz konusu risklerden biri çevre ombudsmanının yetkilerinin tam ve açık bir şekilde tanımlanmaması sebebiyle farklı kurumlarla yetki çakışmasının ortaya çıkmasıdır. Çevre sorunlarının çözümünde aktif rol oynayan merkezi ve yerel kurumların varlığı çevre ombudsmanının yetki alanının çok net bir şekilde belirlenmesini gerekli kılmaktadır.

Bir diğer risk ise kurumun siyasi etki ve baskılar altında kalarak bağımsız hareket edememesi ihtimalidir. Çevre ile ilgili sorunların temelinde çoğu zaman ekonomik veya siyasi çıkarların olması, kurumun yeterli güvencelere sahip olmaması halinde baskı altında kalmasına ve etkisizleşmesine neden olabilir. Son olarak ombudsman kararlarının bağlayıcı olmaması sebebiyle idarenin karar ve tavsiyeleri dikkate almaması riski de dikkate alınmalıdır.

3.2. Türkiye’de Kurulabilecek Çevre Ombudsmanlığı İçin Öneriler

Çevre ombudsmanlığının farklı ülke uygulamaları incelendiğinde her ülkenin bu kurumu kendi idari ve siyasi yapısına göre uyarladığı görülmektedir. Yeni Zelanda Parlamentosu Çevre Sorunları Yetkilisi, genel ombudsmanlık gibi, doğrudan parlamentoya karşı sorumlu ve bağımsız bir görevli olarak görev yapmaktadır. Geniş yetkileri olan ombudsman, devletin çevre politikalarının değerlendirilmesi, geniş kapsamlı soruşturma faaliyetlerinin yürütülmesi, çevre ile ilgili yasal düzenlemelerde parlamentoya danışmanlık yapılması, sürdürülebilir kalkınmanın desteklenmesi ve kapsamlı raporlar hazırlanması gibi görevleri yerine getirmektedir. Avusturya modelinde âdem-i merkeziyetçilik ön plandadır. Kanada çevre ombudsmanı modelinde ombudsman denetimi mevcut hükümet denetim yapılarına entegre halde işletilmektedir. Macaristan çevre ombudsmanlığı, daha geniş bir insan hakları ombudsmanı yapısının parçası olarak oluşturulmuş, sadece çevresel adaletin sağlanması ve çevresel eşitsizliğin giderilmesi değil aynı zamanda gelecek nesillerin çıkarlarının da korunmasını amaçlamıştır (Zhmakin, 2025: 443).

Görüldüğü gibi ombudsmanlık kurumunun oluşumu ve ombudsmanın görev ve yetki alanları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Türkiye’de de çevre ombudsmanlığının kurulmasında ülkenin kendi siyasi, idari ve sosyal özellikleri dikkate alınarak bu özelliklere en uygun yapının oluşturulması gerekmektedir.

3.2.1. Ombudsmanın Kişisel Özellikleri

Ombudsman, genel olarak vatandaşları idarenin kötü uygulamalarına karşı kollayan bir koruyucu gibi düşünülmektedir. Bu durumda böyle bir misyonu üstlenmiş koruyucunun, halka güven vermesi, halkın takdirini ve saygısını kazanmış olması beklenmektedir. Ombudsmanın sadece bu özelliklere sahip olması tabi ki yeterli olmayacaktır. Bu özelliklerin yanı sıra görevi gereği

evre sorunlarının teknik ve karmaşık yapısı, evre hukuku, idare hukuku ve insan hakları alanında bilgi sahibi olması beklenmektedir. Ombudsmanın memuriyete seçilmek için gerekli olan genel şartları taşıması ve belirli bir süre devlet memurluğu tecrübesi olması, görevini yerine getirirken devletin iş ve işleyişi hakkında bilgi sahibi olmasına katkı sağlayacaktır. (nal, 2008: 125-126)

3.2.2. evre Ombudsmanının Adı, Seçimi, Görev Sresi ve Görevden Alınması

Kurum adında evre kavramının açık bir şekilde vurgulanması kamuoyunda bilinirliğin sağlanması açısından önemlidir. Dünyadaki uygulamalar incelendiğinde genel olarak kurum adında “evre Ombudsmanlığı” tercihinin ön plana çıktığı, bazı lkelerde ise çevresel adalet, evre koruma ve sürdürülebilirlik kavramlarının da kurum isminde kullanıldığı görülmektedir. Türkiye’de son yıllarda iklim değişikliği ile mücadele kapsamında yapılan çalışmalar dikkate alındığında, kurum isminin “evre ve İklım Ombudsmanlığı” olarak belirlenmesi hem evre hem de iklim boyutunu kapsayan bütüncül bir yaklaşımı yansıtmaları bakımından anlamlı olacaktır.

evre ombudsmanın seçimi ombudsmanın tarafsızlığı ve bağımsızlığı ile doğrudan ilişkilidir. Bu sebeple evre ombudsmanının yasama organı tarafından nitelikli çoğunlukla seçilmesi meşruiyet ve bağımsızlık sağlanması açısından uygun olacaktır. Parlamento tarafından seçilecek evre ombudsmanının görev sresinin de yeniden seçilme baskısı yaratmayacak şekilde belirlenmesi önemlidir.

evre ombudsmanının görevden alınması kolay olmamalıdır. Bu, ombudsmanın görevde kalma kaygısı hissetmeden tarafsız ve bağımsız hareket edebilmesine katkı sağlayacaktır. Sadece görevin gereklerinin yerine getirilmediğinin somut delillerle ortaya konulduğu veya açık ve ağır hukuka aykırılık hallerinde

ombudsmanın parlamento tarafından ya da Danıştay'ın kararı ile görevden alınmasına imkân tanıyan bir mekanizmanın düzenlenmesi uygun olacaktır.

3.2.3. Çevre Ombudsmanının Yetki Alanı

Çevre ombudsmanın yetki alanı hem merkezi idarenin hem de mahalli idarelerin çevre üzerinde doğrudan ya da dolaylı etkisi bulunan tüm iş ve işlemlerini kapsayacak şekilde düzenlenmelidir. Bu kapsamda çevreye ilişkin kötü uygulamaların tespiti halinde ombudsmanın şikâyet üzerine ya da re'sen işlem başlatabilmesi, idareden bilgi ve belge talep edebilmesi, parlamentoya ve kamuoyuna rapor sunabilmesi ve politika yapım süreçlerinde danışmanlık görevi üstlenebilmesine yönelik yetkilerin açık bir şekilde düzenlenmesi önemlidir. Çevre sorunlarının yaygın etkileri dikkate alındığında, çevre ombudsmanının idarenin kötü uygulamalarının ağır ve sistematik bir hal aldığı istisnai durumlarda yargı yoluna başvurulabilmesine imkân tanıyan bir yetki düzenlemesi kurumsal etkinliği artırabilecek bir araç olarak değerlendirilebilir.

SONUÇ

Çevre ombudsmanlığı, son yıllarda artan çevre sorunlarının çözümüne ve çevresel insan haklarının güvence altına alınmasına yönelik beklentiler sonucunda ortaya çıkan özel amaçlı bir ombudsmanlık tipidir. Uluslararası deneyimler, genel ombudsmana benzer yetkilerle donatılmış çevre ombudsmanlarının, çevresel sorunlara ilişkin şikayetlerin çözülmesinde, idarenin kötü uygulamalarına karşı vatandaşların çevresel haklarının korunmasında, çevre bilincinin oluşmasında, idari iş ve işlemlerde iyi yönetim ilkelerinin yerleşmesinde önemli katkılar sunduğunu göstermektedir. Özellikle çevre sorunlarının yaygın etkileri ile teknik ve uzmanlık gerektiren karmaşık yapısı dikkate alındığında, çevre ombudsmanlığının varlığı hem genel ombudsmanlık kurumunun iş yükünün hafifletilmesinde hem de çevre sorunlarının

kısa sürede ve daha nitelikli bir şekilde ele alınmasında önemli bir avantaj sağlamaktadır.

Çevre ombudsmanlığı, sağlayacağı faydaların yanında her yeni kurumsal yapı gibi, çeşitli yapısal riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle yetki belirsizliği ve yetki çakışması, siyasi etki ve baskı sebebiyle ortaya çıkabilecek bağımsızlık sorunu ve kararlarının bağlayıcı olmaması gibi risklerin varlığı, çevre ombudsmanlığının güçlü yasal dayanaklara, tarafsızlığını ve bağımsızlığını güvence altına alacak güvencelere ve net bir şekilde tanımlanmış yetkilere sahip olacak şekilde kurumsallaşmasının önemini ortaya koymaktadır. Kurumun etkinliğini ve güvenilirliğini azaltacak söz konusu riskler dikkate alınarak yapılandırılacak bir çevre ombudsmanlığı kurumu, çevresel insan haklarının korunmasına, hesap verebilirliğin ve şeffaflığın artırılmasına olumlu etkilerde bulunacaktır. Bununla beraber KDK'nın mevcut iş yükü ve bu iş yükü içerisinde çevresel konuların ağırlığı dikkate alındığında, Türkiye'de çevre ombudsmanlığının hayata geçirilmesi; kurumsal kapasitenin güçlendirilmesine, çevresel hakların daha etkin korunmasına, idarenin hesap verebilirliğinin arttırılmasına ve nihayetinde çevre politikalarının belirlenmesi ve uygulanması aşamalarında bütüncül bir iyileşmeye önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

Akın, C. (1998). Cumhuriyetimizin 75. kuruluş yıldönümünde yönetimin denetlenmesinde yeni bir denetim yolu: Ombudsman (yüksek yönetim denetçisi). *Türk İdare Dergisi*, 70(421), 517-550.

Akıncı, M. (1999). *Bağımsız idari otoriteler ve ombudsman*. Beta Yayınları.

Arklan, Ü. (2006). Bir kamu denetim sistemi olarak ombudsman ve Türkiye’de uygulanabilirliği. *Selçuk İletişim*, 4(3), 82-100.

Boyalı, H., ve Gündoğdu, S. (2020). Çevre ombudsmanlığı. O. Erdoğan (Ed.), *Ombudsmanlık: Dünyada uygulanan özel amaçlı ombudsmanlık türleri ve uygulamaları* (ss. 447-466) içinde. Nobel Yayıncılık.

Çeliksoy, E., ve Bayan, B. (2020). Genel ve özel amaçlı ombudsmanlık örnekleri: İngiltere ve Türkiye. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 3(1), 92-103.

Efe, H., ve Demirci, M. (2013). Ombudsmanlık kavramı ve Türkiye’de kamu denetçiliği kurumundan beklentiler. *Sayıştay Dergisi*, (90), 49-72.

Erdoğan, O. (2018). Çevre ombudsmanlığının Türkiye’de uygulanabilirliği üzerine genel bir değerlendirme. B. Hergüner, E. Kalkan (Eds.), *Türkiye’de çevre politikaları: Sürdürülebilir kalkınma için eksik halkayı tamamlamak* (ss. 231-246) içinde. Nobel Yayıncılık.

Eren, H. (2000). Ombudsman kurumu. *Atatürk Üniversitesi Erzurum Hukuk Fakültesi Dergisi*, 4(1-2), 79-96.

Eryılmaz, B. (2021). *Kamu yönetimi: düşünceler, yapılar, fonksiyonlar, politikalar*. Umuttepe Yayınları.

Gadlin, H. (2000). The ombudsman: What's in a name? *Negotiation Journal*, 16(1), 37–48. doi:10.1111/j.1571-9979.2000.tb00201.x

Geylani, D., & Nohutçu, A. (2021). The effectiveness of the public auditorship institution (ombudsman) in Turkey and a comparison with the national ombudsmen of England and France. *Liberal Düşünce Dergisi*, 26 (104), 127-144.

Gökçe, A. F. (2012). Çağdaş kamu yönetiminde kamu denetçiliği (ombudsmanlık) ve Türkiye için askeri ombudsmanlık önerisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 203-227.

Gülizar, Ç. S. (2024). Çevre için ombudsmanlık veya çevre ombudsmanlığı üzerine bir değerlendirme. *Ombudsman Akademik*, 10 (20), 207-228.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2021). *KDK 2020 Yıllık Raporu*. Ankara.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2022). *KDK 2021 Yıllık Raporu*. Ankara.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2023). *KDK 2022 Yıllık Raporu*. Ankara.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2024). *KDK 2023 Yıllık Raporu*. Ankara.

Kamu Denetçiliği Kurumu. (2025). *KDK 2024 Yıllık Raporu*. Ankara.

Özer, M. A. (2015). Türkiye’de kamu yönetiminin denetiminde yeni arayışlar: kamu denetçiliği kurumu örneği. *Sayıştay Dergisi*, (98), 19-40.

Özer, M. A., ve Önen, S. M. (2019). *200 Soruda yönetim kamu yönetimi*. Gazi Kitabevi.

Pickl, V. J. (1986). Ombudsman ve yönetimde reform (Çev. T. Ergun). *Amme İdaresi Dergisi*, 19(4), 37-46.

Rogovenko, O. V., Bondar, N. A., & Kuznetsova, M. Y. (2025). Спеціалізований омбудсман як інститут захисту екологічних прав людини: міжнародний досвід та українські реалії [Specialized ombudsman as an institute of protection of environmental human rights: International experience and Ukrainian realities]. *Аналітично-порівняльне правознавство*, 1(4), 232–236. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.04.1.38>

Sezen, S. (2001). Ombudsman: Türkiye için nasıl bir çözüm? Kamu denetçiliği kurumu kanun tasarısı üzerine bir değerlendirme. *Amme İdaresi Dergisi*, 34 (4), 71-96.

Shindo, M. (2013). *The environmental ombudsman and administrative decision making: An assessment of its suitability for Japan*. (Doctoral thesis). Macquarie University.

Sürekli, N. C. (2016). *Kamu yönetiminin denetlenmesinin bir aracı olarak kamu denetçiliği (ombudsmanlık) kurumu, Çin, Hindistan ve Türkiye'deki uygulamaları*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ünal, F. (2008). *Türkiye'de yerel yönetimlerin denetimi ve yerel yönetim ombudsmanı*. (Yayınlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldırım, A. (2014). Yerel yönetim ombudsmanının Türkiye'de uygulanabilirliği üzerine genel bir değerlendirme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 197-217.

Zhmakin, S. A. (2025). Зарубіжний досвід упровадження інституту екологічного омбудсмена: Порівняльний аналіз [Foreign experience of environmental ombudsman institution implementation: Comparative analysis]. *Аналітично-порівняльне*

правознавство, (1), 443–448. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.01.73>

BÖLÜM 3

AFET VE ACİL DURUM UYARILARINA YÖNELİK MOBİL UYGULAMALARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Gamze KÖPO¹
Zekiye GÖKTEKİN²

Giriş

Afetler, can ve mal kayıpları doğuran, toplumun baş etme kapasitesini aşan ve hızlı, etkili müdahale gerektiren durumlardır (Çoşkun, 2021). Türkiye jeopolitik konumu, doğal yapısı ve kırılganlığı nedeniyle başta deprem olmak üzere; yangın, sel, heyelan gibi hem doğa kaynaklı hem insan kaynaklı afetlere maruz kalmaktadır. Küresel Risk Endeksi'ne göre Türkiye, 191 ülke arasında 45. sırada yer almakta olup yüksek risk taşıyan ülkeler grubunda bulunmaktadır (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD], 2018). Bütünleşik afet yönetim anlayışı gereği, Türkiye'nin afet risk profili önleyici ve hazırlık temelli yaklaşımların önemini artırmaktadır (AFAD, 2018).

¹ YL Öğrencisi, Gümüşhane Üniversitesi, Afet Yönetimi ABD, Orcid: 0009-0005-4822-6548

² Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Acil Yardım ve Afet Yönetimi ABD, Orcid: 0000-0003-1666-6109

Teknolojik gelişmeler afetlerin etkilerinin azaltılmasında ve bireylerin afetlere karşı hazırlıklı hale getirilmesinde önemli bir role sahiptir (Memiş ve Babaoğlu, 2020). Özellikle mobil uygulamalar anlık bilgi bildirimi ve yönlendirme sağlama açısından afet yönetiminde öne çıkmaktadır (Leventhal vd., 2024; Kangana vd., 2025). Etkili bir afet yönetimi, afet riskini ve dolayısıyla olayların yıkıcı etkilerini azaltabilir (Yıldırım, 2023). Türkiye gibi afet riski yüksek ülkelerde bu uygulamaların etkinliği, kayıpların minimize edilmesi açısından önemlidir (Rawsthorne vd., 2023).

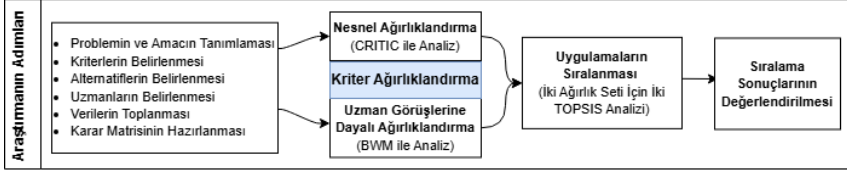
Gelişen teknoloji ile birlikte afet ve acil durumlara yönelik çok sayıda mobil uygulama geliştirilmiştir (Kangana vd., 2025). Örneğin, afet yönetiminde ve deprem konusunda yetkin kurumlar arasında yer alan AFAD ve Kandilli Rasathanesi tarafından geliştirilen uygulamalar, deprem simülasyonu ve erken uyarı gibi işlevler sunmakta, böylelikle mobil cihazlar adeta birer sensör görevi üstlenmektedir (Köseoğlu vd., 2020, s.45). Ancak afet uyarılarına yönelik mobil uygulamaların sayısının fazla olması ve farklı özellikler sunması, kullanıcılar açısından en uygun mobil uygulamanın seçimini zorlaştırmaktadır.

Bu çalışma, afet ve acil durum uyarılarına yönelik mobil uygulamaların belirli kriterler çerçevesinde değerlendirilmesini amaçlamaktadır. Elde edilen bulguların, uygulama geliştiricilere geliştirilmesi gereken yönler hakkında yol gösterici olması, karar vericilere uygulamaların dirençliliğe katkı potansiyeli hakkında rehberlik etmesi ve kullanıcıların en uygun mobil uygulamayı seçme süreçlerine katkı sağlaması hedeflenmektedir.

MATERYAL VE METOT

Bu bölümde, araştırmanın tasarımı, veri toplama ve analiz sürecine ilişkin bilgiler sunulmaktadır. Araştırmanın genel akışı Resim 1’de sunulmuştur.

Resim 1. Araştırmanın Adımları

Çalışma kapsamında, Google Play Store platformunda “afet”, “acil”, “uyarı”, “bilgi”, “tehlike” ve “risk” anahtar kelimeleri kullanılarak arama yapılmıştır. Afet yönetimindeki kritik rolleri dikkate alınarak, kamu kurumlarına ait olan AFAD Acil, eAFAD ve Rasathane uygulamaları herhangi bir eleme kriterine tabi tutulmaksızın doğrudan analiz kapsamına alınmıştır. Bunun yanı sıra, alternatif uygulamaların belirlenmesinde; en az 4,0 kullanıcı puanına sahip olma, Türkçe dil desteği sunma ve en az 1 milyon indirilme sayısına ulaşmış olma kriterleri esas alınmıştır. Bu kriterleri sağlayan Deprem Ağı, Deprem Uyarılarım, Güvendeyim, Deprem Bilgi Sistemi ve LastQuake uygulamaları analize dahil edilmiştir.

Uygulamaların değerlendirilmesinde dikkate alınan kriterler, araştırmacılar tarafından literatürün ve uygulamaların detaylı biçimde incelenmesi sonucunda belirlenmiş olup kriterlere ilişkin bilgiler Tablo 1’de sunulmuştur. Uygulamalarda sayısal olarak ifade edilen kriterler karar matrisine doğrudan aktarılmıştır. Sayısal değer içermeyen kriterler ise (çevrim dışı çalışabilme, bilgilendirme/yönlendirme, reklam ve ücretlendirme politikası gibi) temel ölçek (1-9) ya da kriterin doğasına uygun ikili veya üçlü puanlama sistemleri (0-1, 1-2-3) kullanılarak nicel hale getirilmiştir. Tablo 1’in 4. sütununda yer alan max: yüksek değer, daha iyi

performans; min: düşük değ r, daha iyi performans anlamına gelmektedir.

Tablo 1. Değerlendirme Kriterleri

Kod	Kriterin Adı	Kriterin Tanımı	Yönü	Değerlendirme
K1	Puan Ortalaması	Kullanıcıların uygulamayı değerlendirmek amacıyla verdikleri yıldız puanlarının ortalamasıdır.	max	Sayı
K2	İndirilme Sayısı	Uygulamanın kaç kişi tarafından indirildiğini gösterir.	max	Sayı
K3	Kullanıcı Dostu	Uygulamanın arayüz tasarımının kolay anlaşılabilir olmasını ifade eder.	max	(1-9)
K4	Çevrim dışı Çalışabilme	Kullanıcıların internet erişimi kesildiğinde de uygulamanın işlevini sürdürmesidir.	max	Hayır: 0 Evet: 1
K5	Bilgilendirme-Yönlendirme	Uygulama kullanıcılarına açıklayıcı içerikler, ne yapması gerektiğini anlatan bilgi ve yönlendirmeler sunma durumudur.	max	Hayır: 0 Evet: 1
K6	Kullanıcı Katılımı Düzeyi	Kullanıcıların uygulamayı kullanırken yorum ve bildirim gibi katkılarının bulunma durumunu ifade eder.	max	(Sayı)
K7	Kitle Kaynak Kullanımı	Kullanıcıların uygulama içerisinde afet verisi toplama, raporlama veya doğrulama süreçlerine katkısıdır.	max	Hayır: 0 Evet: 1
K8	Güncellenme Sıklığı	Uygulamanın düzenli olarak güncellenme sıklığını gösterir (Aralık 2025'te son güncellenme tarihi esas alınmıştır.)	min	Sayı (ay)
K9	Reklam Politikası	Reklamların kullanıcı deneyimini etkileyip etkilemediğini ölçen kriterdir.	max	Reklam Var: 0 Reklam Yok: 1
K10	Ücretlendirme Politikası	Uygulama için ücret talep edilme durumunu ifade eder.	max	Tamamen Ücretsiz:3 Kısmi Ücretli:2 Tamamen Ücretli:1

K11	İletişim	Kullanıcıların bir sorunla karşılaşması sonucunda geliştirici ile iletişim kurabilme durumudur.	max	(1-9)
-----	----------	---	-----	-------

Kriterlerin birbirlerine üstünlük durumu (önemlilik düzeyleri), biri objektif biri subjektif olmak üzere iki farklı teknikle analiz edilmiştir. Subjektif değerlendirme kapsamında kullanılan Best-Worst (BWM) yöntemi için afet yönetimi alanında uzman kişilerin görüşlerine başvurulmuştur. Uzmanların seçiminde, afet yönetimi alanında akademik veya mesleki deneyime sahip olmaları temel ölçüt olarak dikkate alınmıştır. Uzman profiline ilişkin bilgiler Tablo 2’de sunulmaktadır.

Tablo 2. Uzman Profili

Uzman	Yaş	Eğitim Düzeyi	Uzmanlık Alanı	Mesleki Deneyim (yıl)
Uzman 1 (U1)	32	Doktora	Afet Yönetimi	14
Uzman 2 (U2)	37	Doktora	Afet Yönetimi	14
Uzman 3 (U3)	28	Yüksek Lisans	Afet Yönetimi	3

Kaynak: Araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Uzmanların farklı yaş, eğitim düzeyi ve mesleki deneyimlere sahip olmasının, değerlendirmelerin çok boyutlu ve dengeli bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesine katkı sağladığı varsayılmıştır.

Veri Seti (Karar Matrisi)

Bu bölümde, önceki aşamalarda belirlenen kriterler ve seçilen mobil uygulamalar doğrultusunda oluşturulan karar matrisi sunulmaktadır (Tablo 3). Karar matrisi, afet ve acil durum uyarılarına yönelik mobil uygulamaların çok kriterli karar verme yöntemleri kapsamında değerlendirilmesinde kullanılan temel veri setini oluşturmaktadır.

Tablo 3. Karar Matrisi

Alternatifler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
A1 AFAD Acil	3	5m	1	0	0	5.658	1	28	1	3	1
A2 eAFAD	2	1m	2	0	0	4.059	0	28	1	3	1
A3 Rasathane	3	1m	3	0	0	3.136	0	6	1	3	5

A4	Deprem Ağı	4	10m	2	0	0	163.450	1	1	0	2	1
A5	Deprem Uyarılarım	5	10m	5	0	0	221.245	0	0	0	2	3
A6	Güvendeyim	4	1m	9	1	1	4.406	1	24	0	3	5
A7	Deprem Bilgi Sistemi	4	1m	7	1	0	14.080	1	1	0	2	9
A8	LastQuake	4	1m	7	0	1	38.225	1	5	1	3	9
	En Küçük	2	1m	1	0	0	3.136	0	1	0	2	1
	En Büyük	5	10m	9	1	1	221.245	1	28	1	3	9
	Ortalama	4	3.750m	5	0	0	56.782	1	12	1	2,6	4,3

Kaynak: Araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır.

Veri seti incelendiğinde, uygulamalar arasında kriter bazında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. Özellikle bazı uygulamaların (AFAD Acil, eAFAD ve Güvendeyim) uzun süredir güncellenmediği; yalnızca sınırlı sayıda uygulamanın çevrim dışı çalışabilme özelliğine sahip olduğu (Güvendeyim ve Deprem Bilgi Sistemi) tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bazı uygulama geliştiricilerinin (Deprem Bilgi Sistemi) kullanıcı yorumlarını dikkate alarak uygulamalar üzerinde iyileştirmeler yapmayı hedeflediği ve kullanıcı geri bildirimlerine yanıt vermeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Bu durum, kullanıcı katılımı ve uygulama sürdürülebilirliği açısından olumlu bir gösterge olarak değerlendirilebilir. Çoğu uygulamanın (Rasathane, Deprem Ağı, Deprem Uyarılarım, Güvendeyim) depreme odaklı olduğu ve olay anına yönelik konum ve durum bildirimleri sağlama (Rasathane, Deprem Ağı, Deprem Uyarılarım, Güvendeyim, Deprem Bilgi Sistemi) ile sınırlı olduğu, bazı uygulamaların ise e-Devlet ile giriş gerektirdiği (AFAD Acil) tespit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Mobil uygulamaların değerlendirilmesi amacıyla gerçekleştirilen analiz sürecinde, çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılmıştır. Analiz süreci üç aşamadan oluşmaktadır: i) kriterlerin objektif değerlendirilmesi (the CRiteria

Importance Through Inter-criteria Correlation (CRITIC), ii) kriterlerin uzman görüşüne dayalı değerlendirilmesi (BWM), iii) alternatiflerin sıralanması (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS)). Bu yöntemlerin birlikte kullanılması, kriterlerin hem veri temelli hem de uzman değerlendirmelerine dayalı olarak ağırlıklandırılmasını ve alternatiflerin bütüncül bir bakış açısıyla sıralanmasını sağlamaktadır.

The CRiteria Importance Through Inter-criteria Correlation Metodu

CRITIC yöntemi, kriterler arasındaki korelasyon ve varyasyonu (standart sapma) dikkate alarak her bir kriterin önemini belirleyen bir tekniktir (Diakoulaki vd., 1995). Bu yöntem, her kriterin taşıdığı bilgi miktarını hesaplar ve objektif ağırlıklar oluşturur.

Metodun uygulama adımları sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Adım 1: Karar Matrisinin Oluşturulması

m adet alternatif $(A_1, A_2, \dots, A_m | i = 1, 2, \dots, m)$, n adet kriter $(C_1, C_2, \dots, C_n | j = 1, 2, \dots, n)$ varlığı durumunda A_i alternatifinin C_j kriterindeki performansı x_{ij} olarak gösterilir.

Adım 2: Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

I ve J sırasıyla fayda ve maliyet yönelimli kriterleri göstermek üzere normalize edilmiş karar matrisi r_{ij} ile gösterilir.

$$r_{ij} = \left\{ \left(\frac{x_{ij} - \min_i x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} | j \in I \right), \left(\frac{\max_i x_{ij} - x_{ij}}{\max_i x_{ij} - \min_i x_{ij}} | j \in J \right) \right\}$$

$, j = 1, 2, \dots, n$

Adım 3: Kriterler Arasındaki Korelasyonun Hesaplanması

Kriterler arasındaki korelasyon ρ_{jk} ile gösterilir.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j) * (r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 * \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}}, j, k = 1, 2, \dots, n$$

Adım 4: Kriterlerin Bilgi Miktarının C_j Hesaplanması

Her kriterin taşıdığı bilgi C_j ile ifade edilir.

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}), j = 1, \dots, n$$

Adım 5: Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması

$$W_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k}, j = 1, \dots, n$$

Best-Worst Yöntemi

BWM yöntemi, Rezaei (2015) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemde, karar verici en iyi ve en kötü kriterleri belirledikten sonra ikili karşılaştırmalar yoluyla her bir kriterin göreceli ağırlıkları hesaplanır. Yöntemin matematiksel hesaplama adımları aşağıdaki gibidir (Rezaei, 2015).

Adım 1. Kriterlerin belirlenmesi ($C_1, C_2, C_3, \dots, C_n$)

Adım 2. Karar verici, kriterler arasından en iyi (en önemli) ve en kötü (en az önemli) kriterleri belirler.

Adım 3. En iyi kriterin diğer kriterlere göre göreceli önem dereceleri belirlenir. Bu karşılaştırmalar temel ölçek (Saaty, 1977) aracılığıyla yapılır ve sonuç olarak Best-to-Others vektörü (A_B) vektörü elde edilir.

$$A_B = (a_{B1}, a_{B2}, a_{B3}, \dots, a_{Bn}) \quad (\text{Eşitlik 1})$$

Bu vektördeki her bir a_{Bj} , en iyi kriter olan B 'nin, j . kritere göre önem derecesini gösterir. A_{BB} değeri (yani kriterin kendisiyle karşılaştırılması) her zaman 1'dir.

Adım 4. Diğer kriterlerin, en kötü kritere göre göreceli önem dereceleri belirlenir. Bu karşılaştırmalar temel ölçek (Saaty, 1977) üzerinden yapılır ve Others-to-Worst vektörü A_W elde edilir.

$$A_W = (a_{1W}, a_{2W}, a_{3W}, \dots, a_{nW})^T \quad (\text{Eşitlik 2})$$

Bu vektördeki her bir a_{jW}, j . kriterin en kötü kriter olan W 'ye göre önem derecesini ifade eder. Aynı şekilde, A_{WW} değeri de, kriter kendisiyle karşılaştırıldığından önem derecesi 1 (eşit önem) olur.

Adım 5: Eşitlik 3'te verilen optimizasyon modeli kullanılarak kriterlerin optimum ağırlıkları ($W_1^*, W_2^*, \dots, W_n^*$) ve tutarlılık göstergesi ξ^L hesaplanır (Rezaei, 2016). Tutarlılık göstergesi ξ^L 'nin sıfıra yakın olması yüksek tutarlılığı ifade eder.

$\min \xi^L$

$$|W_B - a_{Bj}W_j| \leq \xi^L (\text{her } j \text{ kriteri için}) |W_j - a_{jw}W_w| \leq \xi^L (\text{her } j \text{ kriteri için})$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \text{ ve } w_j \geq 0 \quad (\text{Eşitlik 3})$$

Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution

TOPSIS yöntemi, alternatiflerin pozitif ideal çözüme olan yakınlıkları ve negatif ideal çözüme olan uzaklıkları temel alınarak her bir alternatifin göreceli performansını belirleyen bir çok kriterli karar verme tekniğidir (Hwang ve Yoon, 1981). Temel varsayımı, en iyi alternatifin pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak alternatif olmasıdır. Yöntemin uygulama adımları sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Adım 1: *Karar Matrisinin Oluşturulması ve Temel Notasyonlar*

n adet kriter ($j \in \{C_1, C_2, \dots, C_n\}$), m adet alternatifin ($i \in \{A_1, A_2, \dots, A_m\}$) varlığında karar matrisi x_{ij} ve ağırlık seti $w_j | \sum_{j=1}^n w_j = 1$ olarak ifade edilir. Küme I fayda yönelimli kriterleri tanımlarken küme J maliyet yönelimli kriterleri tanımlar.

$$x_{ij} = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix}$$

Adım 2: Karar Matrisinin Normalizasyonu

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i'=1}^m x_{i'j}^2}}$$

Adım 3: Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

$$v_{ij} = w_j * r_{ij}$$

Adım 4: İdeal Pozitif (A^+) ve İdeal Negatif (A^-) Noktaların Belirlenmesi

$$A^+ = (v_1^+, v_2^+, \dots, v_n^+) = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\}$$

$$A^- = (v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-) = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in I \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right) \right\}$$

Adım 5: Ayrım Ölçülerinin Hesaplanması

$$d_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^+)^2} \quad d_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2}$$

Adım 6: Alternatiflerin İdeal Pozitif Noktaya Göre Uzaklığının Hesaplanması ve Sıralanması

$$R_i = \frac{d_i^-}{d_i^- + d_i^+}$$

Alternatifler R_i değerlerine göre büyükten küçüğe filtrelenerek sıralanır.

BULGULAR

Bu çalışmada, afet ve acil durum uyarılarına yönelik 8 farklı mobil uygulama (AFAD Acil, eAFAD, Rasathane, Deprem Ağı, Deprem Uyarılarım, Güvendeyim, Deprem Bilgi Sistemi ve LastQuake) belirlenen kriterler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Kriterlerin objektif olarak ağırlıklandırılması için CRITIC, uzman görüşlerine dayalı ağırlıklandırma için BWM ve alternatiflerin ideal çözüme olan yakınlıklarının belirlenmesi amacıyla TOPSIS yöntemi uygulanmıştır. Analizlerin temelini oluşturmak üzere karar matrisi oluşturulmuş ve değerlendirmeler bu matris üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Kriterlerin Önem Düzeyleri

CRITIC ve BWM yöntemleriyle hesaplanan kriter önem ağırlıkları Tablo 4'te sunulmaktadır.

Tablo 4. Kriterlerin Önem Düzeyleri

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11
CRITIC	0,06	0,11	0,05	0,09	0,08	0,10	0,10	0,09	0,13	0,12	0,07
BWM	U1	0,17	0,29	0,05	0,07	0,12	0,02	0,05	0,07	0,05	0,07
	U2	0,09	0,67	0,03	0,02	0,02	0,02	0,03	0,03	0,01	0,06
	U3	0,60	0,15	0,03	0,04	0,05	0,02	0,02	0,02	0,01	0,04
	Ort	0,21	0,31	0,03	0,04	0,05	0,02	0,03	0,03	0,02	0,06

* Mavi-kırmızı-beyaz: Mavi, en yüksek önem ağırlığını; beyaz ise en düşük önem ağırlığını gösterir.

**Ort: Ortalama

Tablo 4 incelendiğinde, CRITIC ve BWM yöntemleriyle elde edilen kriter ağırlıklarının farklılık gösterdiği görülmektedir. CRITIC yöntemi ile gerçekleştirilen objektif ağırlıklandırma sonucunda Reklam Politikası (K9) kriterinin en yüksek öneme (%12) sahip olduğu belirlenmiştir. Afet ve acil durum uyarılarına yönelik mobil uygulamalarda reklam bulunması, kullanıcı deneyimini doğrudan etkileyen ve uygulamanın güvenilirliğini azaltabilecek bir unsur olarak değerlendirilmektedir (Gülerhacıoğlu,

2017; Syukron vd., 2024; Meltzer vd., 2014). Bunun yanında, en düşük ağırlığa sahip kriterlerin Kullanıcı Dostu Arayüz (K3) ve Puan Ortalaması (K1) olduğu görülmektedir. Bu kriterlerin düşük önem düzeyine sahip olmasının temel nedeni, uygulamalar arasında yeterince ayırt edici olmamalarıdır.

BWM yöntemi sonuçlarına göre ise İndirilme Sayısı (K2) kriteri en yüksek öneme (%30) sahiptir. Bu durum, uzmanların bir uygulamanın yaygın kullanım düzeyini ve toplum tarafından kabul edilmesini önemli bir değerlendirme ölçütü olarak gördüklerini ortaya koymaktadır. En düşük öneme sahip kriterin ise Kullanıcı Katılımı Düzeyi (K6) olduğu tespit edilmiştir. Uzmanlar, kullanıcı yorumları ve geri bildirimlerinin daha çok uygulamaların geliştirilme sürecine katkı sağladığını, doğrudan afet anındaki işlevselliği belirlemede sınırlı etkisi olduğunu değerlendirmiştir.

Uygulamaların Sıralanması

CRITIC ve BWM yöntemleriyle elde edilen kriter ağırlıkları TOPSIS yöntemi ile entegre edilerek mobil uygulamalar sıralanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Uygulamaların Sıralanması

CRITIC-TOPSIS		Alternatifler	BWM-TOPSIS	
Sıra	Skor		Skor	Sıra
6	0,384	AFAD Acil	0,422	3
8	0,301	eAFAD	0,058	8
7	0,366	Rasathane	0,129	7
3	0,485	Deprem Ağı	0,786	2
2	0,491	Deprem Uyarılarım	0,792	1
5	0,443	Güvendeyim	0,261	4
4	0,444	Deprem Bilgi Sistemi	0,221	6
1	0,512	LastQuake	0,233	5

CRITIC yöntemiyle belirlenen kriter ağırlıkları kullanılarak gerçekleştirilen TOPSIS analizine göre, LastQuake uygulaması en uygun alternatif olarak belirlenmiştir ($C^*=0,512$; 1). İdeal çözüme en uzak alternatif ise eAFAD uygulamasıdır ($C^*=0,301$; 8). eAFAD

uygulamasının düşük performans göstermesinin temel nedeni, diğer uygulamalardan ayrışmasını sağlayacak belirgin bir özelliğe sahip olmamasıdır.

Uzman görüşlerine dayalı olarak gerçekleştirilen BWM yöntemi ile elde edilen ağırlıkların TOPSIS yöntemiyle analiz edilmesi sonucunda ise, Deprem Uyarılarım ($C^*=0,792$; 1) ve Deprem Ağı ($C^*=0,786$; 2) uygulamaları ideale en yakın alternatifler olarak öne çıkmıştır. Bu uygulamaların en yüksek değere sahip olma nedenleri yüksek indirilme sayısına sahip olmalarıdır. Bununla birlikte, eAFAD uygulaması, BWM-TOPSIS analizinde de en kötü performansı gösteren uygulama olmuştur ($C^*=0,058$; 8).

TARTIŞMA

Bu çalışmada elde edilen bulgular, afet ve acil durum uyarılarına yönelik mobil uygulamaların değerlendirilmesinde farklı ağırlıklandırma yaklaşımlarının farklı öncelikleri öne çıkardığını göstermektedir. CRITIC yöntemi ile gerçekleştirilen objektif değerlendirme sonucunda Reklam Politikası (K9) ve Ücretlendirme Politikası (K10) kriterlerinin en yüksek öneme sahip olması, kullanıcı deneyimini doğrudan etkileyen unsurların afet uygulamaları bağlamında kritik bir rol oynadığını ortaya koymaktadır. Literatürde de dijital afet uygulamalarının güvenilir, kesintisiz ve kullanıcı dostu olması gerektiği vurgulanmakta, kullanıcıyı rahatsız eden reklam içeriklerinin uygulama terk oranlarını artırabileceği belirtilmektedir (Gülerhacıoğlu, 2017; Syukron vd., 2024; Meltzer vd., 2014).

Uzman görüşlerine dayalı BWM analizinde ise İndirilme Sayısı (K2) kriterinin öne çıkması, uzmanların uygulamanın yaygın kullanımını ve toplumsal kabul düzeyini kritik bir ölçüt olarak değerlendirdiğini göstermektedir. Bu bulgu, literatürde geniş kullanıcı kitlesine ulaşabilen uygulamaların kriz anlarında daha etkili olabileceğini savunan çalışmalarla uyumludur (Tan vd., 2017).

Ayrıca veri seti incelendiğinde, uygulamalar arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmüştür. Bazı uygulamaların uzun süredir güncellenmemiş olması, yalnızca sınırlı sayıda uygulamanın çevrim dışı çalışabilme özelliğine sahip olması ve çoğu uygulamanın yalnızca depreme odaklanması, afet yönetimi uygulamalarının kapsayıcılık ve çeşitlilik açısından sınırlılığını göstermektedir. Bunun yanı sıra bazı uygulamaların e-Devlet ile giriş gerektirmesi, vatandaş olmayan kullanıcılar için erişim sorunları yaratabilmektedir.

CRITIC-TOPSIS sonuçlarında LastQuake uygulamasının en uygun alternatif olarak belirlenmesi, reklamsız yapısı, güncel veri sunma kapasitesi ve kitle kaynak kullanımını etkin biçimde desteklemesi ile açıklanabilir. Buna karşın, BWM-TOPSIS sonuçlarında Deprem Ağı ve Deprem Uyarıları uygulamalarının üst sıralarda yer alması, uzmanların teknik özelliklerden ziyade kullanım yaygınlığına daha fazla önem verdiğini göstermektedir. Bu durum, nesnel veriler ile uzman değerlendirmeleri arasında öncelik farklılıklarının olabileceğini ve her iki yaklaşımın birlikte kullanılmasının daha dengeli ve kapsamlı bir değerlendirme sağladığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, afet ve acil durum uyarılarına yönelik mobil uygulamaların belirlenen kriterler doğrultusunda değerlendirilmesi amacıyla CRITIC, BWM ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak CRITIC yöntemiyle kriterler objektif olarak ağırlıklandırılmış ve bu ağırlıklar TOPSIS yöntemi ile alternatiflerin sıralanmasında kullanılmıştır. Ardından, uzman görüşlerine dayalı olarak BWM yöntemiyle kriter ağırlıkları belirlenmiş ve TOPSIS yöntemiyle alternatifler yeniden sıralanmıştır.

Elde edilen sonuçlar, afet mobil uygulamalarının değerlendirilmesinde kullanıcı deneyimini doğrudan etkileyen reklam ve ücretlendirme politikalarının, teknik özellikler kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, uzman değerlendirmeleri uygulamanın yaygın kullanım düzeyinin ve toplum tarafından kabul görmesinin, afet yönetimi açısından kritik bir performans göstergesi olarak ele alındığını göstermektedir. Bu durum, afet mobil uygulamalarının yalnızca teknik yeterlilikleriyle değil, aynı zamanda kullanıcı kitlesiyle kurduğu etkileşimle de değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma bulgularına dayalı olarak, afet yönetiminde kilit rol üstlenen kurumlara ve uygulama geliştiricilere yönelik aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. Afet ve acil durum mobil uygulamalarının (özellikle etkin rol üstlenen kurumlara ait olanların) güncellenme sıklıkları artırılmalı ve uygulamalar dinamik yapıda tutulmalıdır.
2. Çevrim dışı çalışabilme özelliği yaygınlaştırılarak internet erişiminin kesildiği afet/acil durum senaryolarında uygulamaların işlevselliği korunmalıdır.

3. Uygulamalarda reklamsız ve ücretsiz kullanım esas alınmalı, kullanıcı deneyimini olumsuz etkileyen unsurlar minimize edilmelidir.
4. Uygulamalar Türk vatandaşlığına sahip olmayan bireyleri de kapsayacak şekilde tasarlanmalıdır.
5. Kitle kaynak kullanımını destekleyen mekanizmalar geliştirilerek kullanıcıların veri paylaşımı ve raporlama süreçlerine aktif katılımı teşvik edilmelidir.
6. Uygulamalar belirli tehlike türleriyle sınırlı kalmamalı, farklı tehlike senaryolarını (sel, çığ, yangın, kimyasal, biyolojik, radyolojik, nükleer olaylar vb.) kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
7. Uygulamalara konum ve durum bildiriminin ötesinde, kullanıcılara afet/acil durum esnası ve sonrası yardım talepleri, psikolojik destek, barınma yerleri ve diğer acil yardım bilgilerini sunan ek özellikler eklenmelidir.

Kaynakça

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı [AFAD]. (2018). Türkiye'de afet yönetimi ve doğa kaynaklı afet istatistikleri. Erişim: <https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/11906/xfiles/AFETLER2018.pdf>

Çoşkun, A. M. (2021). Afet Yönetimi ve Karar Destek Sistemi (AYDES) üzerine bir çalışma. *Kaytek Dergisi*, 61-80.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G. ve Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. 763-770. *Computers & Operations Research*. [https://doi.org/10.1016/0305-0548\(94\)00059-H](https://doi.org/10.1016/0305-0548(94)00059-H)

Gülerhacıoğlu, T. (2017). *Mobil pazarlama uygulamalarına yönelik tüketici tutumları: Bir araştırma* (Tez No. 484171) [Yüksek Lisans Tezi, Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.

Hwang, C.-L. ve Yoon, K. (1981). Methods for multiple attribute decision making. In *Multiple attribute decision making: Methods and applications a state-of-the-art survey*, (ss. 58-191). Berlin: Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.

Kangana, N., Kankanamge, N., De Silva, C., Mahamood, R., Ranasinghe, D. ve Goonetilleke, A. (2025). Harnessing mobile technology for flood disaster readiness and response: A comprehensive review of mobile applications on the Google Play Store. *Urban Science*, 9(4), 106. <https://doi.org/10.3390/urbansci9040106>

Köseoğlu, S., Balcı, M. O. ve Düzgün, S. (2020). Akıllı bir kent örneği, İstanbul: Afet yönetimi, ulaşım ve güvenlik. C. Kaymaz, M. Demirel, H. K. Altunsoy Coşkun, D. Demirel Duyar ve S. Keçeli

Erciyas (Ed.), *Kent ve Çevre Çalışmaları* içinde (ss. 39-70). Efe Akademik Yayınevi.

Leventhal, E. L., Chiu, D. T., Nathanson, L. A. ve Horng, S. (2024). Mobile disaster applications. In *Ciottoni's Disaster Medicine* (ss. 307-309). Elsevier.

Meltzer, M., Bican-Brişan, N. ve Ştefănescu, L. (2014). Smartphone applications and their potential to enhance natural disaster risk communication and education in Romania. *Advances in Environmental Sciences*, 6(3), 223-234.

Memiş, L. ve Babaoğlu, C. (2020). Acil durum ve afet yönetiminde süreç yaklaşımı ve teknoloji. *Ömer Halis Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 776-791. <https://doi.org/10.25287/ohuiibf.731103>

Rawsthorne, M., Howard, A., Joseph, P., Sampson, D. ve Harris, M. K. (2023). Understanding community-led disaster preparedness. *The Australian Journal of Emergency Management*, 38(2), 49-54. <https://doi.org/10.47389/38.2.49>

Rezaei, J. (2015). Best-worst multi-criteria decision-making method. 49-57. *Omega*. <https://doi.org/10.1016/j.omega.2014.11.009>

Saaty, T. L. (1977). A scaling method for priorities in hierarchical structures. *Journal of Mathematical Psychology*, 15(3), 234-281. [https://doi.org/10.1016/0022-2496\(77\)90033-5](https://doi.org/10.1016/0022-2496(77)90033-5)

Syukron, M., Madugalla, A., Shahin, M. ve Grundy, J. (2024). A comprehensive study of disaster support mobile apps. arXiv preprint arXiv:2407.08145.

Tan, M. L., Prasanna, R., Stock, K., Hudson-Doyle, E., Leonard, G. ve Johnston, D. (2017). Mobile applications in crisis informatics literature: A systematic review. *International Journal of Disaster*

Risk

Reduction, 24,

297-311.

<https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2017.06.009>

Yıldırım, A. (2023). Afetlerde dijital iletişim ve acil çağrı uygulamalarının kullanılabilirliği üzerine bir inceleme: AFAD Acil. *TRT Akademi*, 8(18). <https://doi.org/10.37679/trta.1273910>

BÖLÜM 4

DİJİTAL ÇAĞDA VATANDAŞLIĞI YENİDEN TANIMLAMAK: BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ VE GELECEK PROJEKSİYONU

HARUN KIRILMAZ¹

Giriş

21. yüzyılın ilk çeyreğinde bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan baş döndürücü gelişmeler, toplumsal yaşamın her alanını derinden etkilemiş ve bireylerin dünya ile kurdukları ilişki biçimini kökten değiştirmiştir. İnternetin, bilgiye erişim aracı olmaktan çıkıp sosyal etkileşimin, politik katılımın, ekonomik faaliyetlerin ve eğitim süreçlerinin ana mecrası haline gelmesi, “vatandaşlık” kavramının da geleneksel sınırlarını aşarak yeniden tanımlanmasını zorunlu kılmıştır. Ulus-devlet sınırları içerisinde, belirli hak ve sorumluluklarla tanımlanan geleneksel vatandaşlık anlayışı; fiziksel sınırların ortadan kalktığı, zaman ve mekân algısının dönüştüğü dijital ekosistemde yerini “dijital vatandaşlık” kavramına bırakmıştır. Bu yeni paradigma, bireylerin çevrimiçi ortamlarda sadece teknik becerilere sahip olmalarını değil; aynı zamanda etik, güvenli, sorumlu ve eleştirel bir duruş sergileyebilmelerini de

¹ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, Sağlık Yönetimi, & Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Kamu Yönetimi, Orcid: 0000-0001-6055-6826

kapsayan çok boyutlu bir yetkinlik seti olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital vatandaşlık kavramı, ilk ortaya atıldığı dönemlerde ağırlıklı olarak “dijital uçurum” ve “teknolojiye erişim” ekseninde tartışılırken, günümüzde çok daha karmaşık ve disiplinlerarası bir yapıya evrilmiştir. Ribble’in (2015) öncü çalışmalarıyla dokuz temel boyut (dijital erişim, ticaret, iletişim, okuryazarlık, etik, hukuk, hak ve sorumluluklar, sağlık, güvenlik) üzerinden sistematize edilen bu kavram, günümüzde eğitim bilimlerinden siyaset bilimine, hukuktan iletişim sosyolojisine kadar geniş bir yelpazede akademik ilginin odağı haline gelmiştir. Özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte dijitalleşmenin bir seçenekten öte bir zorunluluk haline gelmesi, bireylerin dijital dünyadaki varoluş biçimlerini sorgulayan araştırmaların sayısında “üstel” bir artışa neden olmuştur.

Literatürde dijital vatandaşlık üzerine yapılan çalışmaların sayısı hızla artmakla birlikte, bu büyüme beraberinde belirli bir dağınıklığı ve kavramsal karmaşayı da getirmiştir. Mevcut literatür incelendiğinde, çalışmaların büyük bir kısmının belirli bir örneklem grubu (örneğin öğretmen adayları veya lise öğrencileri) veya spesifik bir alt boyut (örneğin siber zorbalık veya e-katılım) ile sınırlı kaldığı görülmektedir. Alanın hızla genişleyen hacmi, araştırmacıların literatürün bütününe görmesini, hâkim eğilimleri (trendleri) takip etmesini ve disiplinler etkileşimleri analiz etmesini zorlaştırmaktadır. Bu bağlamda, dijital vatandaşlık alanındaki bilgi birikimini sistematik bir şekilde haritalandıracak, araştırmaların entelektüel yapısını ve evrimini bütüncül bir perspektifle ortaya koyacak makro analizlere duyulan ihtiyaç her geçen gün artmaktadır.

Bu gereksinimden hareketle tasarlanan bu çalışmanın temel amacı; dijital vatandaşlık kavramı etrafında şekillenen küresel bilimsel üretimin bibliyometrik profilini çıkarmak ve alanın

kavramsal, sosyal ve entelektüel yapısını detaylı bir şekilde analiz etmektir. Çalışma, geleneksel literatür taramalarından farklı olarak, büyük veri setleri üzerinde istatistiksel analiz ve görselleştirme imkânı sunan bibliyometrik analiz yöntemini benimsemektedir. Bu yöntem sayesinde, sadece “ne” yazıldığı değil; “kimin” (yazarlar/ülkeler), “nerede” (dergiler) ve “hangi bağlamda” (anahtar kelimeler/temalar) yazdığı sorularına da veriye dayalı, objektif yanıtlar aranmaktadır.

Araştırma kapsamında, Web of Science veri tabanından elde edilen ve 2004 - 2026 yılları arasını kapsayan geniş bir veri seti analiz edilmiştir. Çalışmada, yıllık yayın üretim trendlerinden en etkili yazar ve dergilere, ülkeler arası iş birliği ağlarından (Türkiye’nin konumu da dâhil olmak üzere) anahtar kelimelerin zaman içindeki değişimine kadar geniş bir spektrumda incelemeler yapılmıştır. Özellikle kavramın politik bir katılım aracı olmaktan, pedagojik bir “yetkinlik” alanına doğru nasıl evrildiği; literatürün “kurucu” metinlerinin hangileri olduğu ve güncel araştırma cephesinin hangi konulara (örneğin yapay zekâ, dijital refah vb.) yöneldiği, bilimsel haritalama teknikleri kullanılarak görselleştirilmiştir.

Bu çalışma, dijital vatandaşlık literatürünün geçmişini, bugününü ve geleceğini (trend analizleri ile) bir arada sunması bakımından alan yazına özgün bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Elde edilen bulguların, sadece akademik araştırmacılar için değil; aynı zamanda dijital vatandaşlık eğitim politikalarını şekillendiren karar alıcılar, müfredat geliştiren eğitimciler ve sivil toplum kuruluşları için de stratejik bir yol haritası niteliği taşıyacağı öngörülmektedir. Takip eden bölümlerde sırasıyla araştırmanın metodolojisi, bibliyometrik analiz bulguları (performans analizi ve bilimsel haritalama) ve elde edilen sonuçların literatür ışığında tartışılması yer alacaktır.

Dijital Vatandaşlık

Dijital vatandaşlık, uzun ve köklü bir geçmişe sahip olan vatandaşlık kavramının, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleriyle birlikte yaşadığı dönüşümü yansıtan yeni bir kavram olarak akademik literatürde öne çıkmıştır (Jæger, 2021; Sel & Demirci, 2025). Geleneksel olarak haklar, ayrıcalıklar ve yükümlülükler çerçevesinde ele alınan vatandaşlık, modern anlayışta toplumsal eşitlik ve özgürlük temelinde şekillenmiştir (Sel & Demirci, 2025). 1990'ların sonlarına doğru eğitim teknolojilerindeki gelişmeler ve dijital okuryazarlığın artan önemiyle birlikte, dijital vatandaşlık kavramı, bireylerin dijital platformlarda hak ve sorumluluklarını anlamalarını ve güvenli ve etik bir şekilde hareket etmelerini gerektiren bir olgu olarak ortaya çıkmıştır (Sel & Demirci, 2025).

Literatürde dijital vatandaşlık, farklı disiplinlerin bakış açılarına göre çeşitlilik gösteren, çok boyutlu bir kavram olarak konumlandırılmıştır (Fernández-Prados & ark., 2021; Palaz & ark., 2022). Mike Ribble (2021), dijital vatandaşlığı teknoloji kullanımına ilişkin uygun ve sorumlu davranış normları olarak tanımlamış ve bu kavramı dokuz temel kategoriye ayırmıştır: dijital ticaret, dijital iletişim, dijital haklar, dijital güvenlik, dijital erişim, dijital sağlık, dijital okuryazarlık, dijital etik ve dijital hukuk (Jæger, 2021; Saha & ark., 2024; Sel & Demirci, 2025). Bu dokuz unsur, sıklıkla üç ana başlık altında gruplandırılır: Saygı (Erişim, Etiket, Hukuk), Eğitim (Ticaret, İletişim, Okuryazarlık) ve Koruma (Sağlık, Haklar/Sorumluluk, Güvenlik) (Saha & ark., 2024). Ribble'in çerçevesi, dijital vatandaşlığın "koruma" ve "saygı" gibi boyutları vurgulayan, daha temkinli ve "sorumlu kişisel davranışa" odaklanan muhafazakâr veya savunmacı bir yaklaşımını temsil eder (Fernández-Prados & ark., 2021; Palaz & ark., 2022).

Buna karşın, dijital vatandaşlığa yönelik daha eleştirel ve normatif yaklaşımlar da mevcuttur (Fernández-Prados & ark., 2021; Jæger, 2021). Moonsoon Choi (2016), dijital vatandaşlığı dört

ana unsurdan oluşan daha kapsamlı bir şekilde ele almıştır: Etik, Medya ve Bilgi Okuryazarlığı, Katılım/Angajman ve Eleştirel Direniş (Kaur, 2021; Palaz & ark., 2022). Bu yaklaşıma göre dijital vatandaşlık, bireylerin kendilerini, toplumu ve dünyayı anlamalarını, yönlendirmelerini, meşgul etmelerini ve dönüştürmelerini sağlayan yetenekler, düşünce ve eylemler bütünüdür. Literatür, dijital vatandaşlığı geleneksel vatandaşlık kavramının sivil, siyasi ve sosyal haklarına ek olarak yeni boyutlar ekleyen, çok boyutlu ve bağlama bağlı (context-dependent) bir olgu olarak kabul eder (Jger, 2021). Dijital vatandaşlık, dijitalleşmenin sivil yaşamla ilişkili (ancak doğrusal olmayan) karmaşık etkilerini yansıtır (Kaur, 2021).

Dijital vatandaşlık araştırmaları, 2003 yılında düşük bir yayın üretimiyle başlamış ve 2011 yılına kadar yavaş ilerlemiştir; hatta 2004-2008 yılları arasında eğitim alanında dijital vatandaşlık kapsamında herhangi bir yayın bulunmadığı tespit edilmiştir. Ancak yayın sayısı 2012'den itibaren artmış ve özellikle 2019'dan sonra hız kazanmıştır (Sel & Demirci, 2025). Covid-19 pandemisi döneminde evrimii platformlara olan bağımlılığın artmasıyla birlikte, 2020-2022 döneminde yayın sayısında zirveye ulaşılmıştır (Wang & ark., 2024; Setiawati & ark., 2025). Örneğin, 2003-2024 döneminin kapsayan bir WoS analizi, toplam 387 yayının olduğunu göstermiştir. Bu hızlı artışa rağmen, bazı çalışmalar alana olan ilginin atıf sayısı açısından hala yetersiz olduğunu belirtmiştir (Sel & Demirci, 2025).

Dijital vatandaşlık alanında en etkili dergiler arasında, en yüksek h-endeksine (9) ve toplam atıf sayısına (433) sahip olan Comunicar, Learning Media and Technology (419) ve Educational Technology & Society (ETS) (bir çalışmada en çok yayın yapan, 7 yayın) bulunmaktadır (Palaz & ark., 2022; Sel & Demirci, 2025). Education and Information Technologies dergisi ise en yüksek büyüme trendine sahip olarak not edilmiştir (Sel & Demirci, 2025).

En üretken ve etkili yazarlar incelendiğinde, toplam yayın sayısında Martin, F. (6 yayın) öne çıkarken, en çok atıf alan ve en üretken araştırmacılardan biri Choi, M.'dir (bir sette 278, diğerinde 137 atıf) (Palaz & ark., 2022; Sel & Demirci, 2025). Choi'nin 2016'da yayımlanan "A Concept Analysis of Digital Citizenship for Democratic Citizenship Education in the Internet Age" adlı çalışması, dijital vatandaşlığın tanımı ve demokratik vatandaşlık eğitimi bağlamındaki analizi nedeniyle en çok atıf alan yayınlardan biridir (Palaz & ark., 2022). Diğer önemli atıf alan çalışmalar arasında Ilomaki ve diğerlerinin (2016) "Digital competence an emergent boundary concept..." ve Greenhow ve Robelia'nın (2009) "Informal Learning and Identity Formation in Online Social Networks" adlı eserleri yer almaktadır (Kaur, 2021; Sel & Demirci, 2025).

Dijital vatandaşlık çalışmalarında, yayın, atıf sayısı ve uluslararası bağlantı sayısı ABD (82 yayın, 1527 atıf) merkezi bir rol oynamaktadır (Kaur, 2021; Sel & Demirci, 2025). ABD'nin liderliği, dijital gelişme alanındaki rekabetten ve üniversitelerin dijital teknolojilere ve vatandaşlık eğitimine yaptığı yatırımlardan etkilenmektedir (Sel & Demirci, 2025). İspanya (60 yayın, 737 atıf) ise, özellikle Comunicar gibi etkili dergilerin katkıları ve Avrupa'daki dijital eğitim politikalarındaki aktif rolü sayesinde en çok yayın yapan ikinci ülke konumundadır (Kaur, 2021; Sel & Demirci, 2025). Türkiye (24 yayın) ve Çin (27 yayın) de önemli katkılar sağlamaktadır (Sel & Demirci, 2025).

Uluslararası işbirlikleri, dijital vatandaşlık araştırmalarının sosyal yapısında kritik bir role sahiptir. ABD, Kanada, İsrail ve Kore gibi ülkelerle güçlü işbirlikleri kurmuştur. Bu işbirlikleri, farklı sosyo-kültürel bağlamların incelenmesine olanak tanır. Ancak küresel dağılımda dengesizlikler mevcuttur; toplam 56 ülkeden 21'inin yalnızca tek bir yayına sahip olması, özellikle gelişmekte

olan ülkelerde araştırma faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiğini göstermektedir (Sel & Demirci, 2025).

Dijital vatandaşlık literatüründeki temel anahtar kelimeler, alanın bilgi yapısını yansıtmaktadır. En sık tekrarlanan ve en güçlü anahtar kelimeler; dijital okuryazarlık, medya okuryazarlığı, vatandaşlık ve dijital yeterlilik olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, dijital vatandaşlığın dijital okuryazarlık süreçleriyle iç içe olduğunu ve bireylerin dijital ortamdaki sorumlu ve etik davranışlarının okuryazarlık düzeyleriyle doğrudan ilişkili olduğunu göstermektedir (Palaz & ark., 2022).

Dijital vatandaşlık, salt teknik bir beceri olmanın ötesinde, bilgiyi eleştirel olarak değerlendirme ve dijital kamusal alana etik ve yansıtıcı bir şekilde katılma yeteneğini içerir (Arpannudin, 2025; Huanca, 2025a). Ribble’ın modelinde dokuz unsur yer alırken (Saha & ark., 2024; Sel & Demirci, 2025), Choi’nin modelinde bu yeterlilikler Eleştirel Direniş ve Katılım/Angajman boyutlarında yoğunlaşır (Kaur, 2021). Dijital vatandaşlık araştırmalarında vurgulanan temel beceriler şunlardır:

- İşlevsel ve teknik beceriler: Dijital araçları güvenli ve verimli kullanma, çevrimiçi gizlilik ve güvenlik tedbirleri alma (Palaz & ark., 2022; Sel & Demirci, 2025).
- Eleştirel ve bilişsel beceriler: Bilgiyi eleştirel okuma, yazma, değerlendirme ve etik yansıtma (He & Li, 2025; Huanca, 2025a). Bu beceriler, dezenformasyon ve sahte haberlerle mücadelede hayati öneme sahiptir (Arpannudin, 2025; Fadilla & Rahmawati, 2025; Saqjuddin & ark., 2025).
- Etik ve sorumluluk: Çevrimiçi eylemlerin etik sonuçlarını anlama, dijital etik kurallarına uyma ve sosyal sorumluluk sahibi olma. Dijital etik, veri gizliliği,

siber güvenlik, şeffaflık ve hesap verebilirliği kapsar (Kaur, 2021; Putri & ark., 2025).

Literatür, dijital vatandaşlığı tanımlama ve ölçme konusunda ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır. İncelenen çalışmalarda en az on farklı tanım ve dokuz farklı ölçüm ölçeği olduğu belirtilmiştir. Bu ölçekler, dijital yeterlilikler, eleştirel düşünme, politik katılım ve etik gibi farklı boyutlara odaklanmaktadır, bu da ölçülen yapının tek tip olmadığını düşündürmektedir (Fernández-Prados & ark., 2021).

Araştırmacılar, dijital vatandaşlığın güvenilir ve geçerli bir şekilde ölçülebilmesi için uluslararası düzeyde bir tanım üzerinde acil bir uzlaşmaya varılması gerektiğini savunmaktadır. Bu uzlaşma, geleneksel teknik becerilerin ötesine geçerek, dijital vatandaşlığın özüne ait olan “eleştirel farkındalık” ve “dijital aktivizm” gibi politik ve eleştirel bileşenleri içermelidir. Bazı araştırmacılar, teknik okuryazarlık (dijital beceriler) boyutunun, zaten dijital okuryazarlık gibi diğer kavramlar tarafından ele alındığı için dijital vatandaşlık kapsamından çıkarılması gerektiğini öne sürmektedir (Fernández-Prados & ark., 2021).

Dijital vatandaşlık literatürü, başlangıcından itibaren dijital uçurum (digital divide) tartışmasından doğmuştur (Jæger, 2021). Bu uçurum sadece teknolojiye erişimle (altyapı) sınırlı değildir; aynı zamanda kullanım yeterlilikleri (fonksiyonel gezinme), motivasyon, kurumsal destek ve kültürel bağlam gibi karmaşık boyutları içerir (Huanca, 2025a; Huanca, 2025b; Kaur, 2021; Vargas Sánchez & Duque Bedoya, 2019;). Dijital eşitsizlik, mevcut sosyal eşitsizliklerin (ekonomik, eğitimsel, coğrafi) bir yansıması ve yeniden üretimi olarak görülür ve özellikle kırsal, yaşlı, düşük gelirli ve yerli toplulukları orantısız şekilde etkiler (Huanca, 2025a; Huanca, 2025b). Literatür, salt erişimin aktif katılımı garanti etmediğini, gerçek dijital vatandaşlığın eğitimsel, kurumsal ve

kültürel eylemlerle desteklenmesi gereken yapısal bir koşul olduğunu vurgular (Huanca, 2025a).

Dijital teknolojiler, vatandaşların siyasi katılım (e-participation) şekillerini temelden dönüştürmüştür; bu katılım, çevrimiçi dilekçeler, sosyal medya kampanyaları ve e-oylama gibi araçları kapsar (do Carmo & Rezende, 2024; Fadilla & Rahmawati, 2025). Dijital vatandaşlık, çevrimiçi katılım için bir ön koşul ve siyasi angajmanın birleştirici faktörü olarak görülür (Jæger, 2021).

Ancak bu dönüşüm ikirciklilik taşır. Bir yandan katılımı kolaylaştırırken, diğer yandan dezavantajları beraberinde getirir. Eleştirel çalışmalar, dijital aktivizmin bir “çift taraflı kılıç” olduğunu belirtir; çünkü hükümetler için gözetim, kontrol ve baskı imkânları yaratabilir (Fadilla & Rahmawati, 2025; Jæger, 2021). Dahası, katılımın kalitesi (örneğin, yüzeysel “tıklama aktivizmi” veya slacktivism) sorgulanır (Saqjuddin & ark., 2025). Sosyal medya, yankı odaları (echo chambers) oluşturarak ve bilginin parçalanmasına yol açarak kamusal fikir birliğini zayıflatabilir (Jæger, 2021; Saqjuddin & ark., 2025).

E-yönetişim, devletin hizmet sunumunu, şeffaflığını ve verimliliğini dönüştürmek için bilgi ve iletişim teknolojilerini stratejik olarak kullanmasını ifade eder. Ancak, dijitalleşme çabaları, özellikle Latin Amerika’da, kurumsal parçalanma ve vatandaş memnuniyetsizliği riskiyle karşı karşıyadır (Huanca, 2025b). Düzgün tasarlanmamış (kullanışsız, bürokratik, teknik dille dolu) platformlar, vatandaşların dijital hizmetleri kullanma motivasyonunu düşürerek dışlanmaya yol açar (Huanca, 2025b; Jæger, 2021). Başarılı bir dijital yönetim, yalnızca teknolojik modernleşme değil, kurumsal kapasite, yasal çerçeveler ve uzun vadeli siyasi irade gerektiren politik bir süreçtir (Huanca, 2025b).

Eğitim ve öğretim alanı, dijital vatandaşlık literatüründeki en yoğun ve kapsamlı alandır (373 yayından 218’i bu akıma aittir)

(Jæger, 2021). Dijital vatandaşlık, bireylerin dijital dünyada doğru davranışı öğrenme hakkı ve görevi olarak görülür. OECD, öğrencilerin dijital hak ve yükümlülüklerini anlamaları için dijital vatandaşlık becerilerinin eğitim sistemlerine entegrasyonu gerektiğini vurgular (Sel & Demirci, 2025).

Dijital vatandaşlık eğitimi, erken çocukluk döneminden yükseköğretime kadar önemlidir (Kaur, 2021; Vargas Sánchez & Duque Bedoya, 2019). Öğretmenler, dijital çağda sorumlu bireyler yetiştirilmesinde merkezi bir rol oynar (Sel & Demirci, 2025; Setiawati & ark., 2025). Eğitimcilerin, dijital araçları derslere entegre etme becerileri ve kendi yeterliliklerini geliştirmeleri (öğretmen yeterlilikleri/mesleki gelişim) temel konular arasındadır. Dijital vatandaşlık müfredatlarında siber zorbalık, iPredator'lar (çevrimiçi saldırganlar) ve çevrimiçi gizlilik/güvenlik gibi konular ele alınır (Jæger, 2021). Pandemi, uzaktan eğitim ve dijital dönüşümün önemini artırarak bu konuları hızla ön plana çıkarmıştır (Wang & ark., 2024). Ancak literatür, bazı eğitimcilerin teknolojiye adapte olmakta zorlandığını ve gençlerin bile teknik becerilere sahip olmasının eleştirel düşünme ve yetkilendirmeyi garanti etmediğini göstermektedir (Jæger, 2021; Vargas Sánchez & Duque Bedoya, 2019).

Yöntem

Bu çalışma, dijital vatandaşlık literatürünün entelektüel yapısını, gelişim dinamiklerini ve temel temalarını nicel bibliyometrik analiz yöntemlerini kullanarak ortaya koymayı amaçlayan kapsamlı bir sistematik literatür incelemesi niteliğindedir. Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınlardan elde edilen bibliyografik verilerin matematiksel ve istatistiksel tekniklerle analiz edilmesine olanak tanıyan, bilimsel ilerlemenin genel bir perspektifini sunan bir nicel araştırma tekniğidir (Deveciyan & ark., 2021; Köseoglu & ark., 2015; Öztürk & Gök,

2020). Bu yöntem, geleneksel literatür taramalarına kıyasla objektifliği ve sistematikliği artırarak, araştırmacıların potansiyel öznel değerlendirmelerinden uzak durmasını sağlamaktadır (Çavuşgil Köse, 2020; Gedik & ark., 2020; Karaboğa & Karaboğa, 2021).

Araştırmanın metodolojik yaklaşımı, genel olarak bibliyometrik çalışmalar için önerilen sistematik süreci takip etmektedir: Arama kriterlerinin tanımlanması, veri tabanı seçimi ve veri toplama, veri işleme, analiz ve bulguların yorumlanması (Alvinca, 2025; Gedik & ark., 2020; Kılıç Kırılmaz, 2024; Öztürk & Gök, 2020).

Bibliyometrik analizler için uluslararası alanda en güvenilir ve kapsamlı platform olarak kabul edilen Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir (Akın & Kurutkan, 2021; Guerola-Navarro & ark., 2023; Sharma & ark., 2022). Bu veri tabanının seçilmesi, akademik yayınların yüksek etki faktörlü dergilerle çalışması ve küresel ölçekte güvenilir bibliyografik veriler sunması nedeniyle (Karaboğa & Karaboğa, 2021; Köse & ark., 2020). Çalışma kapsamında ele alınan zaman dilimi, 2004 yılından (dijital vatandaşlık alanındaki erken yayınların başladığı dönem) 2026 yılına kadar (gelecek eğilimlerinin belirlenmesi amacıyla projeksiyon dâhil) belirlenmiştir.

Literatür taraması, dijital vatandaşlık kavramını en iyi temsil eden anahtar kelimeler ve Boolean operatörler (AND, OR) kullanılarak sistematik bir şekilde gerçekleştirilmiştir (Gedik & ark., 2020; Omar & ark., 2023; Sharma & ark., 2022;). Dijital vatandaşlık kavramı literatürde farklı terminolojilerle ifade edilebildiğinden, arama sorgusu (search string) şu anahtar kelime kombinasyonları kullanılarak oluşturulmuştur:

(“digital citizen*” OR “cyber citizen*” OR “online citizen*” OR “e-citizen”)

Yıldız (*) karakteri, kelime köklerine gelen farklı ekleri (örn: citizenship, citizen) kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Arama işlemi, ilgili terimlerin yayınların “Başlık, Özet ve Anahtar Kelimeler” (TITLE-ABS-KEY) alanlarında taranması suretiyle gerçekleştirilmiştir.

Literatür taraması sonucunda elde edilen ham veri seti, çalışmanın odak noktasını korumak ve analizin güvenilirliğini artırmak amacıyla belirli sınırlılıklara tabi tutulmuştur. Araştırmanın protokolüne uygun olarak uygulanan dâhil etme ve hariç tutma kriterleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1 Bibliyometrik Analiz Protokolü ve Kriterler

Kriter	Parametre/Seçim	Gerekçe
Zaman Aralığı	2004 – 2026 (Erişim Tarihi: 15/12/2025)	Kavramın milenyum sonrası dijitalleşme ile kazandığı ivmeyi ve güncel tartışmaları bütünüyle kapsayabilmek.
Belge Türü	Sadece “Araştırma Makalesi” (Article) ve “Derleme” (Review)	Hakemli süreçten geçmiş, özgün bilgi üretimini temsil eden en nitelikli akademik çıktıları analize dâhil etmek; editoryal yazılar, kitap incelemeleri vb. dışarıda bırakmak.
Dil	İngilizce	Bilimsel literatürün ortak dili olması ve karşılaştırılabilir analiz imkânı sunması.
Disiplin Alanı	Eğitim/Öğretim Araştırmaları, Sosyal Bilimler ve Yönetim Bilimleri	Kavramın disiplinlerarası doğasını bütünüyle görmek.

İlk tarama sonucunda elde edilen 391 adet yayın, yukarıdaki kriterlere göre filtrelenmiştir. Ardından başlık ve özet taraması yapılarak konuyla doğrudan ilgisi olmayan veya mükerrer kayıtlar manuel olarak ayıklanmıştır. Bu veri temizleme süreci sonucunda, bibliyometrik analize tabi tutulacak 278 adetlik nihai veri setine ulaşılmıştır.

Dâhil etme ve hariç tutma kriterleri (filtreleme) titizlikle uygulanmıştır:

- Doküman türü: Veri setinin tutarlılığını ve akademik kalitesini sağlamak amacıyla, arama yalnızca hakemli dergi makaleleri ile sınırlandırılmıştır (Akın & Kurutkan, 2021; Deveciyan & ark., 2021; Guerola-Navarro & ark., 2023; Hamayel & Hawamdeh, 2022; Karaboğa & Karaboğa, 2021; Sharma & ark., 2022). Konferans bildirileri ve kitap bölümleri gibi diğer doküman türleri hariç tutulmuştur.
- Dil kısıtlaması: Uluslararası etkiyi ve veri tabanındaki homojenliği sağlamak amacıyla, incelemeye yalnızca İngilizce dilinde yayımlanan makaleler dâhil edilmiştir (Guerola-Navarro & ark., 2023; Hamayel & Hawamdeh, 2022; Kılıç Kırılmaz, 2024; Öztürk & Gök, 2020).
- Konu alanı sınırlaması: Dijital Vatandaşlık kavramının akademik düzlemde en yoğun incelendiği alanlara odaklanmak için, araştırmalar ağırlıklı olarak Eğitim/Öğretim Araştırmaları, Sosyal Bilimler, Bilgisayar Bilimleri ve Yönetim kategorileriyle sınırlandırılmıştır (Öztürk & Gök, 2020; Sharma & ark., 2022; Taskiran, 2021). Bu durum, konunun pedagojik bir yetkinlik olarak ele alınma eğilimini yansıtmaktadır.
- Tekrarlanan kayıtların kaldırılması: Her iki veri tabanından toplanan verilerin benzersiz olduğundan emin olmak için, yinelenen (duplicate) kayıtlar manuel olarak kaldırılmış ve veri seti analiz için saflaştırılmıştır (Hamayel & Hawamdeh, 2022; Safutri & ark., 2025; Sharma & ark., 2022).

Bibliyometrik analiz, toplanan ham verileri (yayınlar, yazarlar, atıflar, anahtar kelimeler) nicel göstergeler ve görsel

haritalar aracılığıyla işleyerek bilginin yapısını ortaya çıkarmaktadır (Karaboğa & Karaboğa, 2021; Koseoglu & ark., 2016; Öztürk & Gök, 2020). Veri işleme, istatistiksel hesaplamalar ve görselleştirme için bu alanda yaygın olarak kullanılan yazılım paketlerinden yararlanılmıştır:

- RStudio / Bibliometrix / Biblioshiny: Temel tanımlayıcı istatistiklerin hesaplanması, performans analizleri (yıllık büyüme oranı, atıf sayısı, h-indeksi, yazar üretkenliği) ve verilerin işlenmesi için R tabanlı Bibliometrix paketi kullanılmıştır (Karaboğa & Karaboğa, 2021; Kılıç Kırılmaz, 2024; Omar & ark., 2023; Öztürk & Gök, 2020; Safutri & ark., 2025).
- VOSviewer: Literatürdeki kavramsal ilişkilerin ve entelektüel yapının görselleştirilmesi amacıyla, ortak oluşum (co-occurrence) ve ortak atıf (co-citation) ağ haritalarının oluşturulmasında VOSviewer yazılımı kullanılmıştır (Akın & Kurutkan, 2021; Gedik & ark., 2020; Kılıç Kırılmaz, 2024; Sharma & ark., 2022; Taskiran, 2021).

Araştırmada, dijital vatandaşlık literatürünün hem performansını hem de ilişkisel yapısını incelemek için değerlendirme teknikleri ve ilişkisel teknikler bir arada kullanılmıştır. Değerlendirme (evaluative) teknikleri, alana katkı sağlayan aktörlerin (ülkeler, dergiler, yazarlar) etki ve üretkenlik performansını ölçer (Çavuşgil Köse, 2020; Koseoglu & ark., 2016). Bu kapsamda yıllık yayın sayıları, atıf analizleri (yerel ve küresel) ve uluslararası işbirliği metrikleri (SCP/MCP) hesaplanmıştır. İlişkisel (relational) teknikler ise, alanın entelektüel ve kavramsal yapısını oluşturan unsurlar arasındaki ilişkileri araştırır (Çavuşgil Köse, 2020; Koseoglu & ark., 2016). Kullanılan temel ilişkisel analizler şunlardır:

- Ortak kelime (co-word) / ortak oluşum analizi: Makalelerin başlık, zet ve anahtar kelimelerindeki terimlerin birlikte geçme sıklığını analiz ederek araştırma eğilimlerini ve tematik kümeleri ortaya çıkarmıştır (avuşgil Köse, 2020). Bu, alanın kavramsal yapısını haritalandırmıştır.
- Ortak atıf (co-citation) Analizi: Sıklıkla birlikte atıf yapılan yazarları veya kaynakları tespit ederek literatürün entelektüel omurgasını ve teorik temellerini belirlemiştir (avuşgil Köse, 2020).
- Üç alan grafiği (three-field plot): Yazarlar, atıf yapılan referanslar ve anahtar kelimeler arasındaki ilişkisel akışları gösteren Sankey diyagramı kullanılarak entelektüel kökenler ile güncel konular arasındaki bağlantılar haritalandırılmıştır (Kılıç Kırılmaz, 2024).
- Tematik haritalama (thematic mapping): Anahtar kelime kümelerinin merkezilik (centrality) ve yoğunluk (density) derecelerine göre stratejik dört kadranda (Motor Temalar, Temel Temalar, Niş Temalar, Gelişen/Düşen Temalar) konumlandırılmasıyla araştırma alanının olgunluk düzeyi ve gelecekteki potansiyeli belirlenmiştir (Kılıç Kırılmaz, 2024).

Bu sistematik ve çok boyutlu bibliyometrik yaklaşım, dijital vatandaşlık literatüründeki gelişim evrelerini, baskın temaları (eğitim ve okuryazarlık) ve mevcut zorlukları (kavramsal dağınlık ve ölçüm sorunları) kapsamlı bir şekilde analiz etmek için güçlü bir temel oluşturmuştur.

Bulgular

şekil 1, dijital vatandaşlık literatürünün genel görünümünü ortaya koyan temel bibliyometrik göstergeleri özetlemektedir.

Analiz kapsamına alınan 2004-2026 yılları arasındaki zaman diliminde, toplam 186 farklı kaynaktan üretilen 278 akademik dokümanın veri setini oluşturduğu görülmektedir. Alanın yıllık %3,2'lik bir büyüme oranına sahip olması ve belgelerin ortalama yaşının 4,07 olması, konunun güncelliğini koruyan ve düzenli gelişim gösteren bir araştırma sahası olduğuna işaret etmektedir. Yazar işbirlikleri incelendiğinde, toplam 610 yazarın katkı sağladığı literatürde belge başına düşen yazar sayısının 2,68 olduğu ve uluslararası iş birliği oranının %14,39 seviyesinde gerçekleştiği tespit edilmiştir. Ayrıca, belge başına ortalama 13,19 atıf sayısı ve toplam 11.257 referans hacmi, dijital vatandaşlık kavramının akademik etkileşimi yüksek ve entelektüel temelleri genişleyen bir çalışma alanı olduğunu kanıtlar niteliktedir.

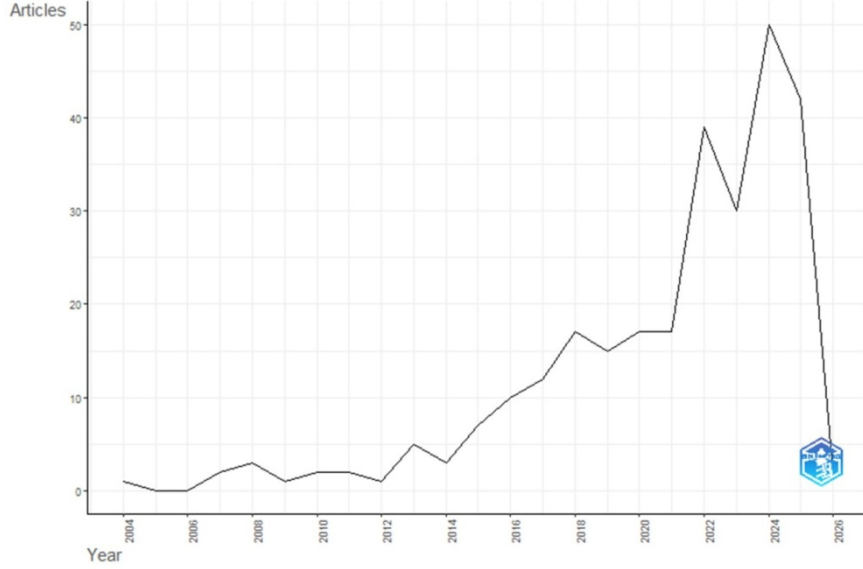
Şekil 1 Araştırmanın Temel Bilgileri

Şekil 2, dijital vatandaşlık literatüründeki yıllık bilimsel üretim trendini zaman serisi analizi ile ortaya koymaktadır. Grafiğin genel seyri incelendiğinde, 2004 ile 2013 yılları arasında alanın henüz bir “kuluçka dönemi” (incubation period) geçirdiği ve yıllık yayın sayılarının oldukça sınırlı ve yatay bir seyir izlediği görülmektedir. 2014 yılından itibaren başlayan düzenli artış, 2020 yılı sonrasında küresel dijitalleşme süreçlerinin hızlanmasıyla (pandemi etkisi vb.) birleşerek “üstel büyüme” (exponential growth) evresine geçmiştir. Üretim hacmi, artan akademik ilgiyle birlikte 2024 yılında yaklaşık 50 makale ile zirve noktasına

ulaşarak alanın en üretken dönemini yaşadığını kanıtlamaktadır. Grafiğin son bölümünde (2025-2026) görülen keskin düşüş eğilimi ise, ilgili yıllara ait veri setlerinin ve yıl döngülerinin henüz tamamlanmamış olmasından kaynaklanmakta olup, bu durum alanın güncelliğini yitirdiği şeklinde yorumlanmamalıdır.

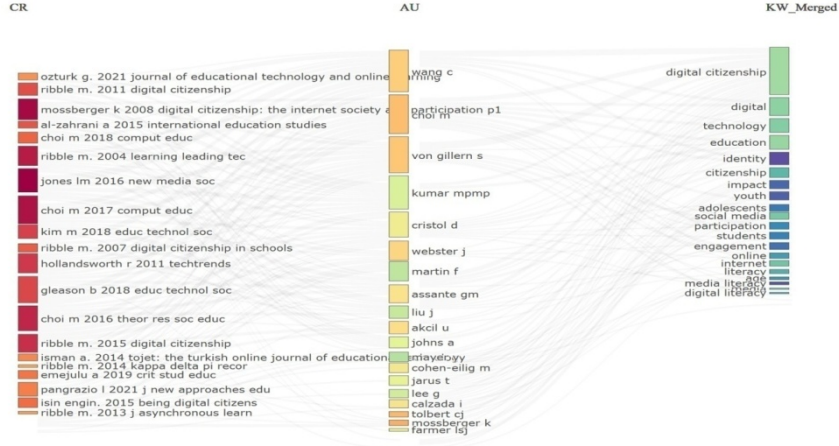
Şekil 2 Yıllara Göre Yayın Sayıları

Şekil 3, dijital vatandaşlık literatürünün entelektüel yapısını; en çok atıf yapılan kaynaklar (CR), yazarlar (AU) ve anahtar kelimeler (KW) arasındaki akış diyagramı (Sankey diyagramı) üzerinden haritalandırmaktadır. Sol sütunda yer alan ve literatürün teorik temelini oluşturan Ribble, Mossberger ve Choi gibi öncü isimlerin çalışmaları, orta sütundaki güncel araştırmacılar tarafından en sık başvurulan kaynaklar olarak öne çıkmaktadır. Bu teorik temellerin sağ sütundaki anahtar kelimelerle ilişkisi incelendiğinde; çalışmaların ağırlıklı olarak “eğitim” (education), “dijital okuryazarlık” (digital literacy) ve “katılım” (participation) kavramları etrafında kümelendiği görülmektedir. Grafikteki akış yoğunluğu, dijital vatandaşlık kavramının, özellikle Ribble’ın

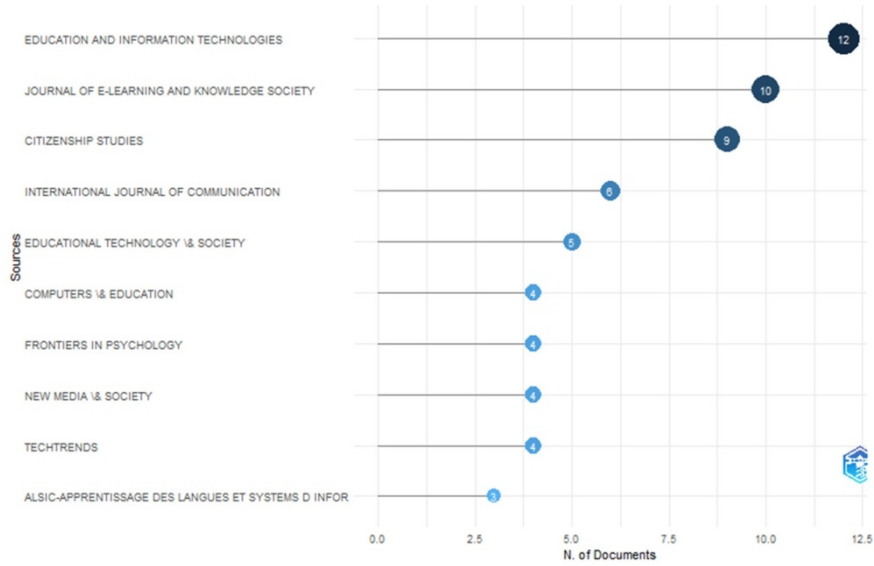
teorik çerçevesi üzerinden eğitim teknolojileri ve gençlerin dijital yetkinlikleri bağlamında ele alındığını göstermektedir.

Şekil 3 Üç Alan Grafiği

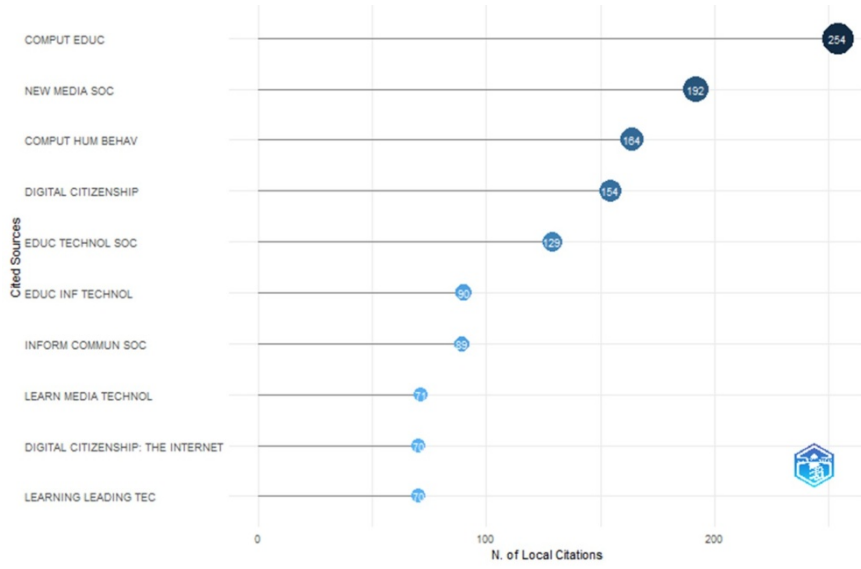
Şekil 4, dijital vatandaşlık literatürünün gelişimine en fazla katkı sağlayan akademik kaynakları (dergileri) yayın hacimlerine göre sıralamaktadır. Elde edilen verilere göre, alanın en üretken kaynağı toplam 12 makale ile Education and Information Technologies dergisi olurken, onu 10 yayınlı Journal of E-Learning and Knowledge Society ve 9 yayınlı Citizenship Studies takip etmektedir. Listenin disiplinler dağılımı incelendiğinde, ilk sıralarda yer alan dergilerin ağırlıklı olarak eğitim teknolojileri, e-öğrenme ve toplum çalışmaları alanlarına odaklandığı görülmektedir. Bu bulgu, dijital vatandaşlık kavramının akademik düzlemde salt bir siyaset bilimi veya hukuk konusu olmaktan ziyade, bireylere kazandırılması gereken bir “yetkinlik” olarak ele alındığını ve tartışmaların büyük ölçüde pedagojik süreçler ve eğitim bilimleri ekseninde şekillendiğini kanıtlar niteliktedir.

Şekil 4 En İlgili Dergiler

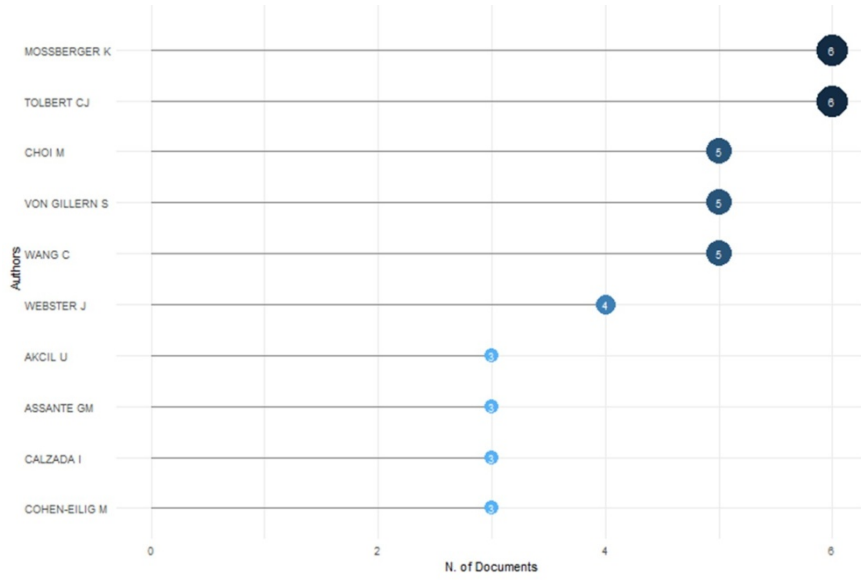
Şekil 5, dijital vatandaşlık araştırmalarının entelektüel kökenlerini ve literatürdeki bilgi birikiminin hangi kaynaklardan beslendiğini “yerel atıf sayıları” (local citations) üzerinden analiz etmektedir. Veri seti incelendiğinde, Computers & Education dergisi 254 atıf ile alanın teorik ve ampirik tartışmalarına yön veren, tartışmasız en otoriter kaynak konumundadır. Bu dergiyi 192 atıfla New Media & Society ve 164 atıfla Computers in Human Behavior takip etmektedir. En çok atıf alan ilk üç kaynağın disiplinler dağılımı (Eğitim Teknolojileri, İletişim Sosyolojisi ve Davranış Bilimleri); dijital vatandaşlık kavramının tek boyutlu bir eğitim konusu olmanın ötesinde, bireyin teknolojiyle kurduğu sosyolojik ve psikolojik ilişkiler bütünü olarak kavramsallaştırıldığını kanıtlamaktadır. Yayın sayısı bakımından (bkz. Şekil 4) daha geride olan bazı dergilerin atıf sayısında üst sıralarda yer alması, bu kaynakların az sayıda ancak etkisi yüksek (high-impact) nitelikli çalışmalar ürettiğini göstermektedir.

Şekil 5 En Çok Atıf Alan Dergiler

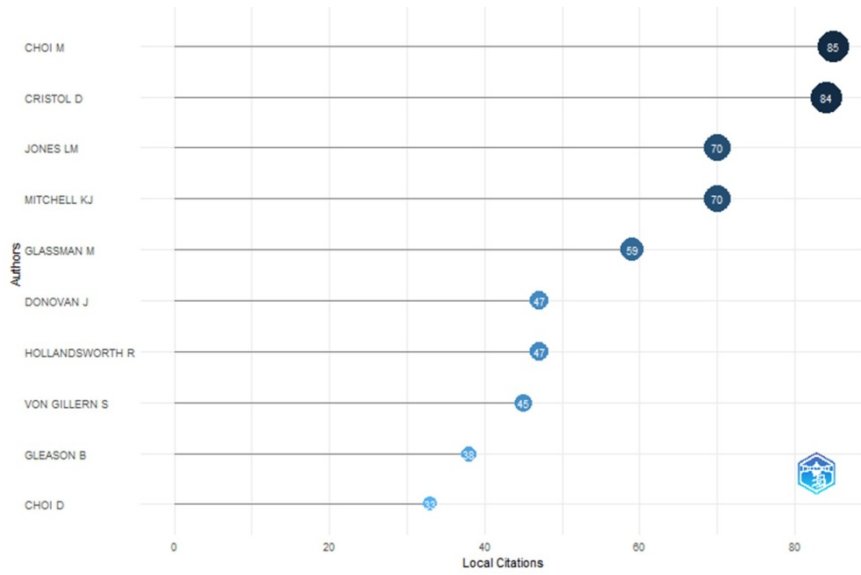
Şekil 6, dijital vatandaşlık literatürüne katkı sağlayan araştırmacıları, ürettikleri belge sayılarına (yazar üretkenliği) göre sıralamaktadır. Veri seti incelendiğinde, Mossberger K. ve Tolbert C. J. isimli araştırmacıların her biri 6’şar yayımla listenin zirvesinde yer aldığı ve alanın en üretken isimleri olduğu görülmektedir. Bu lider grubu, 5’er yayımla Choi M., Von Gillern S. ve Wang C. takip etmektedir. Yazarların yayın sayılarındaki bu dağılım, literatürün gelişiminde belirli araştırmacıların sürdürülebilir bir akademik ilgi gösterdiğini ve alanın teorik çerçevesinin bu öncü isimlerin çalışmaları etrafında derinleştiğini kanıtlamaktadır. Özellikle ilk sıralardaki yazarların yayın sayılarının birbirine yakınlığı (6 ve 5), bu araştırmacılar arasında güçlü bir çalışma ortaklığı veya benzer araştırma gündemlerine sahip olduklarına işaret etmektedir.

Şekil 6 En İlgili Yazarlar

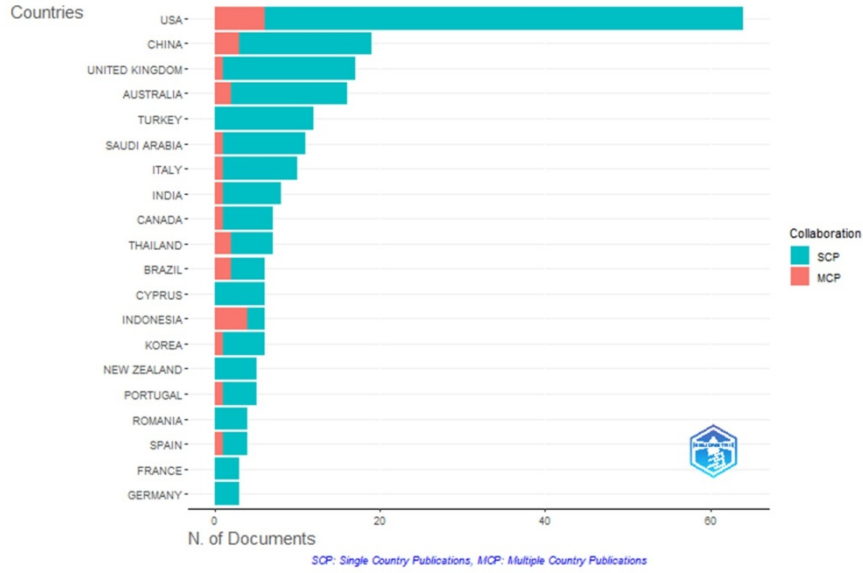
Şekil 7, dijital vatandaşlık literatüründeki araştırmacıların entelektüel etkilerini “yerel atıf sayıları” (local citations) üzerinden analiz etmektedir. Veriler incelendiğinde, Choi M. (85 atıf) ve Cristol D. (84 atıf) isimli yazarların, takipçileriyle aralarındaki farkı belirgin şekilde açarak alanın en etkili iki ismi konumuna yükseldiği görülmektedir. Bu iki araştırmacıyı 70’er atıfıyla Jones L.M. ve Mitchell K.J. takip etmektedir. Şekil 7’deki üretim verileriyle karşılaştırıldığında; bazı yazarların (örneğin Cristol D.) daha az sayıda yayın üretmelerine rağmen çok yüksek atıf sayılarına ulaşmaları dikkat çekicidir. Bu durum, ilgili yazarların çalışmalarının literatürde “kurucu metin” veya “temel referans kaynağı” işlevi gördüğünü ve dijital vatandaşlık tartışmalarının teorik zeminini bu isimlerin şekillendirdiğini kanıtlamaktadır.

Şekil 7 En Çok Lokal Atıf Alan Yazarlar

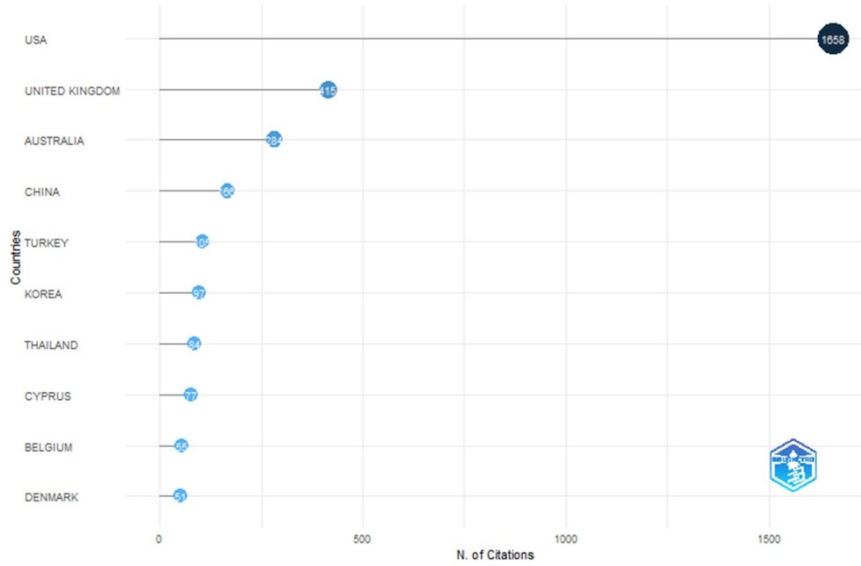
Şekil 8, sorumlu yazarların (corresponding authors) ülkeleri baz alınarak dijital vatandaşlık literatüründeki bilimsel üretim hacmini ve iş birliği dinamiklerini (SCP/MCP) sergilemektedir. Şekilde ABD, 60'ın üzerindeki yayın sayısı ile literatürü domine eden merkez ülke konumundadır ve onu Çin, Birleşik Krallık ve Avustralya takip etmektedir. Küresel sıralamada beşinci sırada yer alan Türkiye, dijital vatandaşlık konusuna yönelik akademik ilginin ve üretim kapasitesinin ülkede oldukça yüksek seviyede olduğunu kanıtlamaktadır. Ancak Türkiye'ye ait veriler niteliksel olarak incelendiğinde; yayınların tamamına yakınının “Tek Ülke Yayını” (SCP - Single Country Publications) statüsünde olduğu, uluslararası iş birliğini gösteren “Çok Ülkeli Yayın” (MCP - Multiple Country Publications) oranının ise grafikte yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu bulgu, Türk akademisinin alandaki niceliksel başarısına rağmen, küresel araştırma ağlarına entegrasyonda ve uluslararası ortaklıklarda henüz yeterli düzeye ulaşamadığını, çalışmaların ağırlıklı olarak ulusal yazar grupları içerisinde yürütüldüğünü ortaya koymaktadır.

Şekil 8 Sorumlu Yazarların Ülkeleri

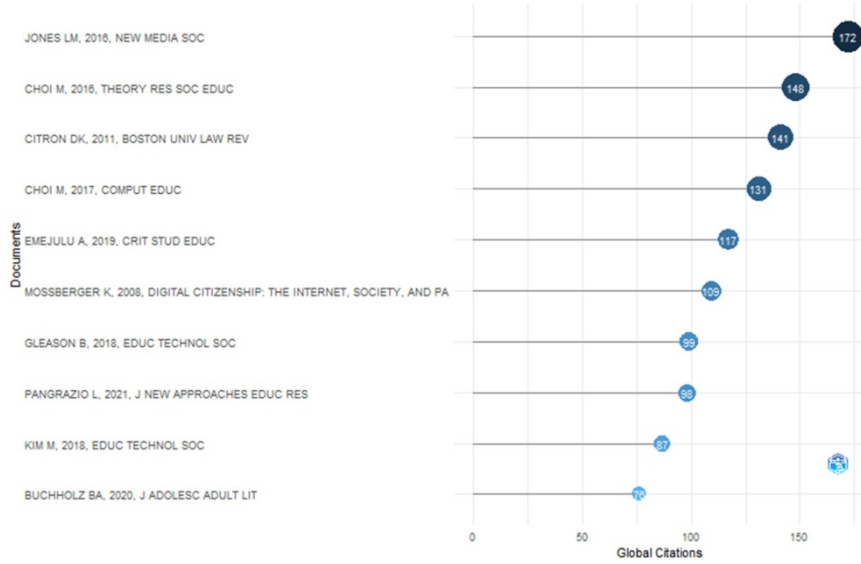
Şekil 9, ülkelerin dijital vatandaşlık literatürüne sağladıkları katkının akademik etkisini “toplam atıf sayıları” (total citations) üzerinden hiyerarşik bir düzlemde sunmaktadır. Veri seti incelendiğinde, ABD’nin 1658 atıf ile literatürde tartışmasız bir hegemonik güce sahip olduğu ve bilgi üretiminin merkez üssü konumunda bulunduğu görülmektedir. Bu ülkeyi 415 atıfla Birleşik Krallık ve 284 atıfla Avustralya takip etmektedir. Küresel sıralamada beşinci sırada yer alan Türkiye, toplam 105 atıf ile gelişmekte olan ülkeler arasında öne çıkan bir performans sergilemekte ve ilk 5 içerisindeki yerini korumaktadır. Türkiye’nin yayın üretimindeki yüksek hacminin (bkz. Şekil 8) atıf sayılarına da yansıdığı görülmekle birlikte; ABD ve İngiltere gibi “merkez” ülkelerin sahip olduğu atıf yoğunluğuna kıyasla, Türkiye kaynaklı çalışmaların uluslararası literatürdeki etki katsayısının artırılması için daha fazla uluslararası iş birliğine ihtiyaç duyduğu söylenebilir.

Şekil 9 En Çok Atıf Alan Ülkeler

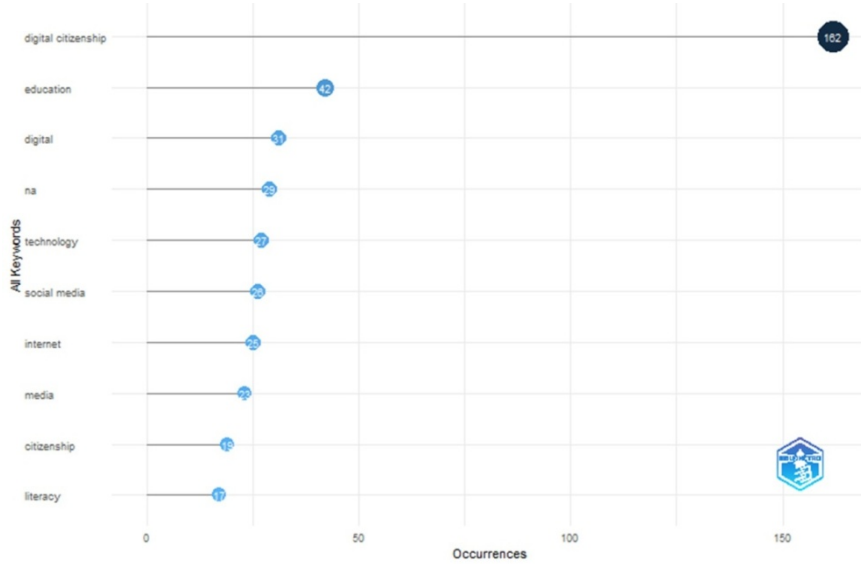
Şekil 10, dijital vatandaşlık literatürünün entelektüel omurgasını oluşturan ve küresel ölçekte en yüksek atıf sayısına ulaşan temel eserleri (seminal works) sıralamaktadır. Analiz sonuçlarına göre, Jones L. M. ve arkadaşlarının (2016) New Media & Society dergisinde yayımlanan çalışması, 172 küresel atıf ile alanın en etkili ve en çok referans verilen eseri konumundadır. Bu çalışmayı 148 atıfı Choi M. (2016) ve 141 atıfı Citron D. K. (2011) takip etmektedir. Listede dikkat çeken en kritik bulgu, Choi M.'nin hem 2016 (148 atıf) hem de 2017 (131 atıf) tarihli çalışmalarıyla listenin üst sıralarında iki kez yer almasıdır; bu durum yazarın alandaki teorik tartışmaları şekillendiren dominant bir figür olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca, en çok atıf alan çalışmaların New Media & Society (Sosyoloji), Boston University Law Review (Hukuk) ve Computers & Education (Eğitim) gibi farklı disiplinlerdeki dergilerde yayımlanmış olması, dijital vatandaşlık kavramının disiplinler arası karakterini ve hukuki, pedagojik ve sosyolojik boyutlarıyla bütüncül bir araştırma sahası olduğunu teyit etmektedir.

Şekil 10 En Çok Atıf Alan Makaleler

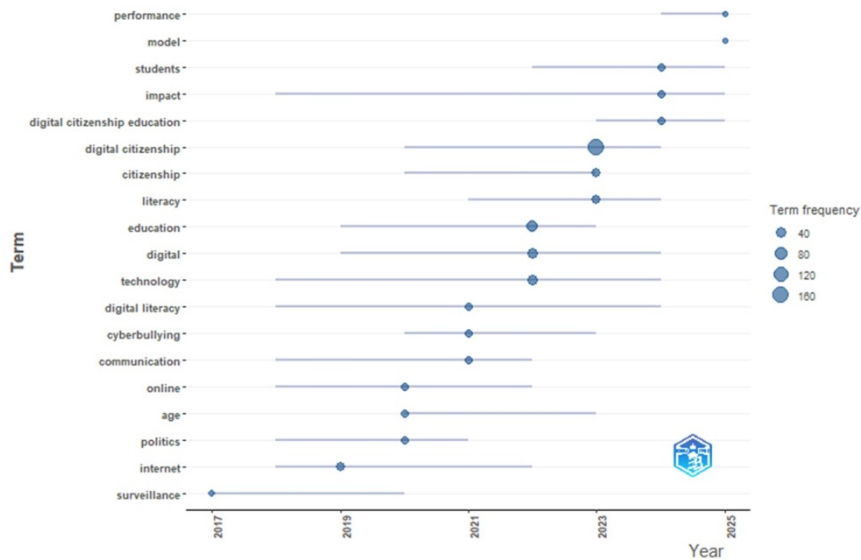
Şekil 11, dijital vatandaşlık literatüründe en sık kullanılan anahtar kelimelerin dağılımını sunarak, alanın kavramsal sınırlarını ve tematik önceliklerini ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre, arama terimi olmasından dolayı doğal olarak en yüksek frekansa sahip olan “digital citizenship” (162 tekrar) kavramını, 42 tekrarla “education” (eğitim) ve 31 tekrarla “digital” kelimeleri takip etmektedir. Anahtar kelimelerin hiyerarşisi incelendiğinde; “technology”, “social media”, “internet” ve “media” gibi kavramların yoğunluğu, araştırmaların dijital vatandaşlığı soyut bir statüden ziyade, teknolojik ortamlar ve sosyal ağlar üzerindeki pratik etkileşimler üzerinden tanımladığını göstermektedir. Özellikle “education” ve “literacy” (okuryazarlık) kavramlarının listedeki belirginliği, dijital vatandaşlığın akademik literatürde ağırlıklı olarak pedagojik bir perspektifle ele alındığını; bu kavramın öğrencilere kazandırılması gereken bir “yetkinlik seti” veya “yeni okuryazarlık türü” olarak kavramsallaştırıldığını kanıtlamaktadır.

Şekil 11 En Sık Kullanılan Kelimeler

Şekil 12, dijital vatandaşlık literatüründeki anahtar kelimelerin kullanım sıklığını ve kavramsal ağırlıklarını “Kelime Bulutu” (Word Cloud) tekniği ile görselleştirmektedir. Görselin merkezinde yer alan ve en büyük puntoyla temsil edilen “digital citizenship” kavramı, alanın doğal odak noktasıdır. Bu merkezi kavramı çevreleyen “education”, “social media”, “internet” ve “technology” kelimelerinin kapladığı alanın büyüklüğü, araştırmaların dijital vatandaşlığı soyut bir politik kavramdan ziyade, teknolojik araçlar ve eğitim süreçleriyle iç içe geçmiş pratik bir olgu olarak ele aldığını göstermektedir. Ayrıca bulutta belirgin şekilde görülen “students”, “youth” ve “adolescents” ifadeleri, literatürdeki ampirik çalışmaların hedef kitle olarak ağırlıklı şekilde 'dijital yerliler' olarak tanımlanan genç kuşaklara odaklandığını ve konunun pedagojik bir perspektifle 'geleceğin inşası' ekseninde tartışıldığını görsel olarak doğrulamaktadır.

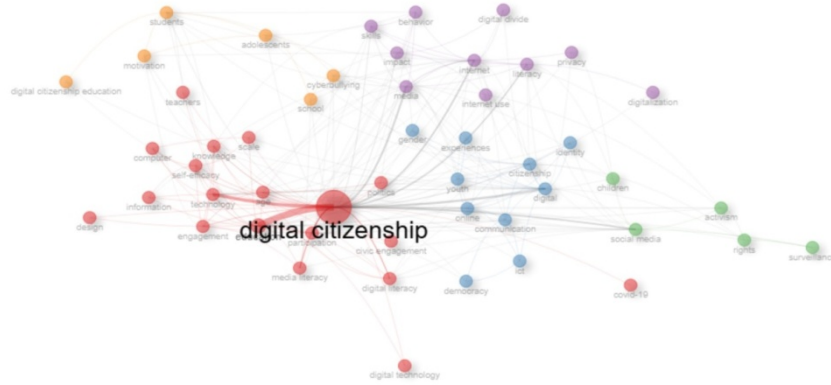
Şekil 13 Konu Eğilimleri

Şekil 14, dijital vatandaşlık literatüründeki kavramların birbirleriyle olan ilişkisel bağlarını ve oluşan tematik kümeleri “Anahtar Kelime Eşdizimlilik Ağı” (Keyword Co-occurrence Network) analizi ile haritalandırmaktadır. Görselin merkezinde en büyük düğüm (node) olarak yer alan “digital citizenship”, tüm alt disiplinleri birbirine bağlayan köprü kavram niteliğindedir. Ağ yapısındaki renkli kümeler incelendiğinde literatürün üç ana eksende derinleştiği görülmektedir: Kırmızı ile temsil edilen merkez küme, “education”, “civic engagement”, “participation” ve “literacy” kavramlarını içererek alanın pedagojik ve demokratik katılım boyutunu temsil etmektedir. Turuncu kümede yoğunlaşan “students”, “adolescents”, “school” ve “cyberbullying” ifadeleri, araştırmaların okul ortamı ve öğrenci güvenliği/riski üzerine odaklanan ampirik kanadını oluşturmaktadır. Mavi ve mor kümelerdeki “identity”, “privacy”, “gender” ve “behavior” kavramları ise dijital vatandaşlığın bireyin dijital kimlik inşası ve

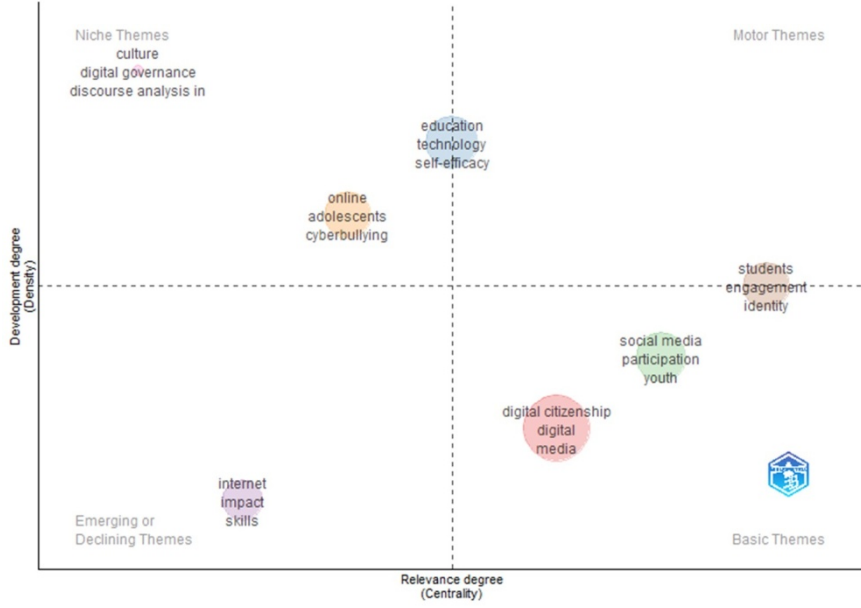
mahremiyet gibi sosyolojik ve etik boyutlarıyla da güçlü bir ilişki içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Şekil 14 Ortak Oluşum Ağı

Şekil 15, dijital vatandaşlık araştırmalarının tematik yapısını ve gelişim dinamiklerini merkezilik (centrality) ve yoğunluk (density) eksenleri üzerinden stratejik bir diyagramla haritalandırmaktadır. Haritanın sağ alt çeyreğinde (Basic Themes) yer alan “digital citizenship”, “social media”, “participation”, “youth” ve “students” kümeleri; yüksek merkeziliğe sahip olmaları nedeniyle alanın üzerine inşa edildiği temel ve genel geçer konuları temsil etmektedir. Sol üst çeyrekte (Niche Themes) izole bir görünüm sergileyen “culture”, “digital governance” ve “discourse analysis” kavramları; kendi içlerinde yüksek gelişim göstermelerine rağmen genel literatürle bağları zayıf olan özelleşmiş (niş) çalışma alanlarına işaret etmektedir. Grafiğin orta üst kısmında konumlanan “education”, “technology” ve “self-efficacy” kümesi ise motor tema olmaya aday, gelişimi yüksek ve merkezi bir konuma sahiptir. Buna karşın sol alt çeyrekte (Emerging/Declining Themes) yer alan “internet”, “impact” ve “skills” kavramlarının hem yoğunluk hem de merkezilik değerlerinin düşük olması, bu konuların literatürde henüz yeterince derinleşmediğini veya marjinal kaldığını göstermektedir.

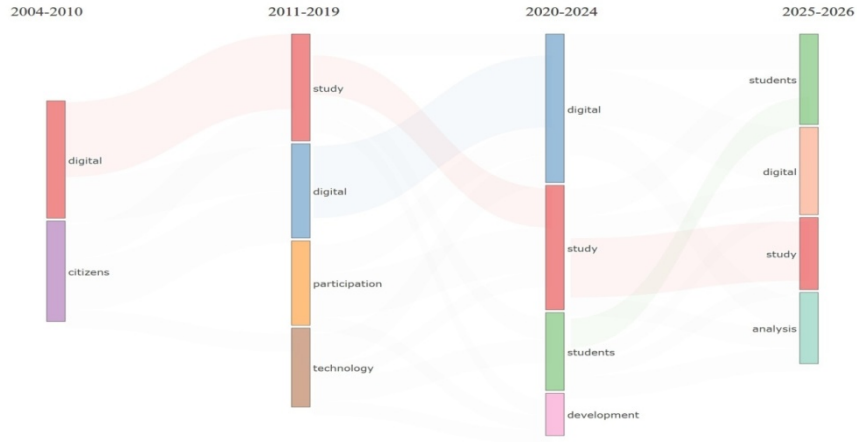
Şekil 15 Tematik Harita

Şekil 16, dijital vatandaşlık literatürünün 2004'ten günümüze ve geleceğe (2026) uzanan kavramsal dönüşümünü ve araştırma odaklarının kaymasını “Tematik Değişim Analizi” aracılığıyla haritalandırmaktadır. Diyagramdaki zamansal akış incelendiğinde; 2004-2010 döneminde “digital” ve “citizens” kavramlarının daha genel ve tanımlayıcı bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. 2011-2019 aralığında “participation” (katılım) ve “technology” kavramlarının belirginleşmesi, bu dönemde araştırmaların dijital vatandaşlığı teknoloji destekli bir demokratik katılım aracı olarak kavramsallaştırdığına işaret etmektedir. Analizin en kritik bulgusu ise 2020-2024 dönemindeki eksen kaymasıdır; “students” (öğrenciler) kavramının ana düğüm noktası haline gelmesi ve “development” (gelişim) temasının ortaya çıkışı, alanın politik zeminden pedagojik zemine kesin bir geçiş yaptığını kanıtlamaktadır. 2025-2026 projeksiyonunda “analysis” ve “students” kavramlarının baskınlığı, gelecekteki çalışmaların

öğrencilerin dijital yetkinliklerini ölçmeye yönelik daha analitik ve veri odaklı araştırmalar üzerinde yoğunlaşacağını öngörmektedir.

Şekil 16. Tematik Değişim

Tartışma

Bu araştırmanın ortak bulgusu, dijital vatandaşlık araştırmalarının 2003-2011 arasında düşük bir üretimle başlayıp, 2012'den sonra artışa geçtiği ve özellikle 2019 sonrası dönemde (Covid-19 pandemisinin etkisiyle) hız kazandığıdır. Bu eğilim, diğer bibliyometrik çalışmalarla güçlü bir paralellik göstermektedir. Örneğin, 2002-2021 Scopus verilerini inceleyen bir çalışma, yayın sayısının 2007'den sonra yıllık bazda sürekli arttığını teyit etmektedir (Kaur, 2021). Benzer şekilde, 2000-2022 yıllarını kapsayan küresel bir bibliyometrik inceleme, dijital teknoloji eğitim uygulamalarının, pandeminin etkisiyle 2020-2022 döneminde yıllık 100 civarında yayınla zirveye ulaştığı bir hızlanma dönemine girdiğini belirtmektedir. Bu durum, dijital vatandaşlık kavramının, küresel krizler (özellikle pandemi) ve dijitalleşme süreçlerine doğrudan tepki veren genç ve dinamik bir araştırma alanı olduğunu doğrulamaktadır (Wang & ark., 2024).

Etki açısından, araştırmada dijital vatandaşlık literatürüne ilginin atıf sayısı bakımından hala yetersiz olduğu belirtilmişken, bazı dergilerin otoritesi yadsınamaz. En etkili dergiler arasında Comunicar, Learning Media and Technology ve Educational Technology & Society (ETS) öne çıkmaktadır. Bu kaynaklar, farklı veri tabanlarında yapılan analizlerle de desteklenmektedir; örneğin, 2010-2021 WoS verilerine odaklanan bir çalışma, ETS dergisinin en çok yayına sahip olduğunu (7 yayın) ve en çok atıf alan yayınlardan birinin (Choi'nin 2016 çalışması) ETS'den geldiğini göstermektedir (Palaz & ark., 2022). Bu akademik kaynakların çoğunlukla eğitim teknolojileri ve sosyal bilimler alanına ait olması, dijital vatandaşlık tartışmasının akademik düzlemde ağırlıklı olarak pedagojik bir yetkinlik olarak ele alındığını kanıtlamaktadır.

Dijital vatandaşlık araştırmalarının coğrafi liderliği konusunda tüm kaynaklarda ortak bir görüş bulunmaktadır: ABD, yayın, atıf ve uluslararası işbirliği bağlamında merkezi bir role sahiptir (Sel & Demirci, 2025). ABD'yi genellikle İspanya ve Birleşik Krallık takip etmektedir (Kaur, 2021; Sel & Demirci, 2025). İspanya'nın bu alandaki güçlü konumu, ülkenin dijital eğitim politikalarındaki aktif rolünden ve Comunicar gibi etkili dergilerin katkılarından beslenmektedir. Özellikle ABD'nin Kanada, İsrail ve Kore gibi ülkelerle kurduğu güçlü işbirliği ağları, dijital vatandaşlık araştırmalarının sosyal yapısında kritik bir rol oynamaktadır (Sel & Demirci, 2025).

Ancak, bu küresel dağılımda ciddi dengesizlikler olduğu da tespit edilmiştir; gelişmekte olan ülkelerin (56 ülkeden 21'inin yalnızca tek bir yayına sahip olması) araştırma faaliyetlerinin desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu durum, araştırmaların Asya ve Afrika'da yetersiz temsil edildiği yönündeki genel gözlemlerle de uyumaktadır (He & Li, 2025).

Dijital vatandaşlık kavramının tanımlanmasındaki çeşitlilik ve beraberindeki ölçüm zorlukları, literatürdeki temel çatışma alanını oluşturmaktadır. Bu araştırmada da belirtildiği gibi, dijital vatandaşlık alanında en az on farklı tanım ve dokuz farklı ölçüm ölçeği bulunduğu, bunun da ölçülen yapının tek tip olmadığını gösterdiği öne sürülmektedir. Bu kavramsal dağınıklık, Ribble’ın (savunmacı/muhafazakâr, 9 unsur) ve Choi’nin (eleştirel/normatif, 4 unsur) sunduğu iki ana yaklaşımla açıklanmaktadır.

Bu ikilik, diğer analizlerde de açıkça görülmektedir. Fernández-Prados ve arkadaşları (2021), dijital vatandaşlığı ölçmeye yönelik ölçeklerin, dijital yeterliliklere odaklananlarla, eleştirel ve aktivist yönleri odaklananlar arasında bölündüğünü belirterek, dijital vatandaşlığın çok boyutluluğu nedeniyle tüm ölçeklerin aynı yapıyı ölçmediği sonucuna varmıştır. Dahası, bu çalışma, dijital vatandaşlığın özüne ait olması gereken “eleştirel farkındalık” ve “dijital aktivizm” gibi bileşenlerin önceliklendirilmesi ve teknik okuryazarlık boyutunun dijital vatandaşlık kapsamından çıkarılması gerektiğini savunmaktadır, zira bu beceriler zaten “dijital okuryazarlık” gibi kavramlar tarafından ele alınmaktadır (Fernández-Prados & ark., 2021). Bu durum, dijital vatandaşlığı salt teknik bir beceriden ziyade, politik ve etik bir eylem olarak konumlandırma ihtiyacını güçlendirmektedir.

Merkezi anahtar kelimelerin başında gelen “dijital okuryazarlık”, dijital vatandaşlığın temel bir bileşeni olarak kabul edilmektedir, ancak bu kavramın kendisi de teknik yeterliliklerin ötesine geçmektedir. Literatür, dijital vatandaşlığı, bilgiyi eleştirel olarak değerlendirme ve dijital kamusal alana etik ve yansıtıcı bir şekilde katılma yeteneği olarak konumlandırmaktadır.

Bu eleştirel boyut, güncel sorunlarla mücadelede hayati öneme sahiptir. Örneğin, dezenformasyon ve sahte haberlerle mücadele, eleştirel ve bilişsel becerilerin (bilgiyi eleştirel okuma ve

değerlendirme) dijital vatandaşlığın bir parçası olmasını gerektirir. Ayrıca, dijital vatandaşlığın etik ve sorumluluk boyutu, veri gizliliği, siber güvenlik, şeffaflık ve hesap verebilirliği kapsar. Bu, dijital etik kurallarının, bireyin dijital dünyada sorumlu ve güvenli bir şekilde hareket etmesini sağlaması gerektiği fikrini desteklemektedir (Putri & ark., 2025).

Kavramsal farklılıkların getirdiği en büyük zorluk, dijital vatandaşlığın güvenilir ve geçerli ölçümüdür. Tüm akademik kaynaklar, bu karmaşıklığı çözmek için uluslararası düzeyde acil bir tanım uzlaşması gerekliliğini vurgulamaktadır (Fernández-Prados & ark., 2021). Bu uzlaşma, sadece teknik yeterlilikleri değil, dijital vatandaşlığın dönüşümsel potansiyelini yansıtan “eleştirel farkındalık” ve “dijital aktivizm” gibi politik bileşenleri de içermelidir.

Dijital vatandaşlık literatürünün temel çıkış noktası olan “dijital uçurum”, artık yalnızca teknolojiye erişim (altyapı) sorununu değil, aynı zamanda kullanım yeterliliklerini, motivasyonu ve sosyo-kültürel bağlamı içeren ikinci bir dijital uçurumu ifade etmektedir (Huanca, 2025a). Bu yapısal eşitsizlik, kırsal ve düşük gelirli toplulukları orantısız bir şekilde etkilemeye devam etmektedir.

Literatür, salt teknik erişimin aktif katılımı garanti etmediği konusunda hemfikirdir; gerçek dijital katılımın sağlanması, eğitimsel, kurumsal ve kültürel eylemlerle desteklenen yapısal bir koşul gerektirmektedir (Huanca, 2025a). Aksi takdirde, dijitalleşme politikaları, dışlanmaya ve mevcut sosyal eşitsizliklerin yeniden üretimine yol açma riski taşır (Huanca, 2025b). Örneğin Peru’daki bulgular, yasal çerçevelerdeki gelişmelere rağmen, kırsal kesimde ve dezavantajlı gruplarda teknoloji kullanımının yaygınlaşmadığını göstermektedir (Huanca, 2025a).

Dijital araçların politik katılımı (e-participation) dönüştürme potansiyeli, aynı zamanda gözetim ve manipülasyon riskleri de taşımaktadır. Bu tartışma, dijital vatandaşlık literatüründe “mobilizasyon” (yeni grupları dâhil etme) ve “güçlendirme” (mevcut aktif grupları pekiştirme) tezleri olarak yer almaktadır. Literatür, teknolojinin politik katılım üzerinde olumsuz bir etkisi olmadığı konusunda genel bir fikir birliğine sahip olsa da, dijital vatandaşlığın aktivist yönü (e-aktivizm), hükümetlerin gözetim ve baskılaması için de fırsatlar yaratabilen “çift taraflı bir kılıç” olarak tanımlanmaktadır (Jæger, 2021).

Ayrıca, çevrimiçi katılımın kalitesi (örneğin yüzeysel “tıklama aktivizmi”) sorgulanmakta ve sosyal medyanın “yankı odaları” (echo chambers) oluşturarak kamusal fikir birliğini zayıflattığı belirtilmektedir (Saqjuddin & ark., 2025). Bu durum, dijital vatandaşlığın zorunlu bir etik boyuta sahip olması gerektiğini pekiştirmektedir. Zira dijital vatandaşlık, dijital dünyada etik kurallar çerçevesinde hareket edilmesini gerektirir.

Dijital vatandaşlık, literatürde en yoğun olarak eğitim ve öğretim başlığı altında incelenmektedir; incelenen yayınların büyük bir çoğunluğu (%58’i) bu alana aittir (Jæger, 2021). Eğitim, dijital vatandaşlığın bireylere kazandırılması gereken temel bir sosyal hak ve görev olarak görülmektedir. Çalışmalar, dijital vatandaşlık eğitiminin özellikle öğretmenler, gençler ve yükseköğretim gibi “yetişkin” odaklı olduğunu göstermektedir (Sel & Demirci, 2025).

Öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin artırılması (mesleki gelişim) ve dijital vatandaşlık becerilerinin müfredata entegrasyonu temel konular arasındadır. Ancak, dijital vatandaşlık eğitimindeki çabalar, bazı eğitimcilerin teknolojiye adaptasyon sorunları ve öğrencilerin teknik becerilerinin eleştirel düşünmeyi garanti etmemesi gibi zorluklarla karşılaşmaktadır (Vargas Sánchez & Duque Bedoya, 2019).

E-Yönetişim bağlamında ise, dijital platformların devlet hizmetlerinin sunumunda verimliliği artırdığı kabul edilmekle birlikte, bu dönüşümlerin genellikle kurumsal parçalanma ve bürokratik bir mantıkla ilerlediği görülmektedir (Huanca, 2025b). Başarılı bir dijital yönetişimin, sadece teknolojik modernleşme değil, aynı zamanda kurumsal kapasite, yasal çerçeveler ve vatandaş katılımını güvence altına alan siyasi iradeyi gerektiren politik bir süreç olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bağlamda, gelecekteki araştırmaların, dijital katılım stratejilerinin salt istişari olmaktan çıkıp, karar alma süreçlerinde fiili etkiyi garanti eden çok kanallı mekanizmalar oluşturulmasına odaklanması gerektiği önerilmektedir.

Sonuç

Dijital vatandaşlık kavramı üzerine yapılan sistematik incelemeler ve bibliyometrik analizler, bu alanın hızla büyüyen, çok boyutlu ve bağlama bağlı bir yapıya sahip olduğunu doğrulamaktadır (Jæger, 2021; Sel & Demirci, 2025). Literatür, dijital vatandaşlığı, yalnızca teknik yeterliliklerin bir toplamı olarak değil, dijital uçurumu azaltmayı amaçlayan, tasarım ve uygulamadan değerlendirmeye kadar uzanan bütüncül bir süreç olarak ele alan bir yaklaşıma doğru yakınsamaktadır. dijital vatandaşlığın merkezine bireyin ve sosyal içermenin yerleştirilmesi gerektiği, aksi takdirde teknik bir vizyonun sosyal zorlukları gözden kaçırma riski taşıdığı vurgulanmıştır (Martínez-Bravo & ark., 2020).

Literatür, dijital vatandaşlığın küresel olarak henüz yaygınlaşmadığını ve dijital uçurumun devam ettiğini göstermektedir; bu durum, dijital dönüşümün bazı vatandaşlar için bir insan hakkı, bazıları içinse kaçınma hakkı ikilemini ortaya çıkarmaktadır (Jæger, 2021). Dijital Vatandaşlık, teknolojik ilerlemenin kaçınılmaz olduğu bir çağda, demokratik, etik ve

sorumlu bir toplumun inşası için hayati bir gereklilik olmaya devam etmektedir.

Dijital vatandaşlık kavramı üzerine yürütülen kapsamlı bibliyometrik analizler ve sistematik literatür incelemeleri, bu akademik alanın dinamik, hızla büyüyen ve çok boyutlu bir yapıya sahip olduğunu kesin olarak göstermektedir. Dijital vatandaşlık, 2003 yılında sınırlı yayın üretimiyle başladığı “kuluçka döneminden” sonra, özellikle 2012 yılından itibaren istikrarlı bir yükselişe geçmiş ve 2019 sonrası dönemde Covid-19 pandemisinin küresel dijitalleşme süreçlerini hızlandırmasıyla birlikte zirveye ulaşmıştır. Bu üstel büyüme, dijital vatandaşlığın artık yalnızca akademik bir ilgi alanı değil, aynı zamanda hızla değişen sosyo-teknik zorluklara doğrudan yanıt veren kritik bir araştırma sahası olduğunu kanıtlamaktadır.

Dijital vatandaşlık literatürünün en belirgin bulgusu, araştırmaların büyük bir çoğunluğunun eğitim ve öğretim akımı altında kümelenmesidir. İncelenen yayınların yarısından fazlasının bu alana odaklanması, dijital vatandaşlığın öncelikle bireylere kazandırılması gereken pedagojik bir yetkinlik olarak kavramsallaştırıldığını göstermektedir. Temel anahtar kelimelerdeki baskınlık da bu odaklanmayı doğrulamaktadır: “dijital okuryazarlık”, “medya okuryazarlığı”, “eğitim” ve “öğrenciler” gibi kavramlar, alanın temel bilgi yapısını oluşturmaktadır.

Bu eğitimsel odaklanma, dijital vatandaşlığın yalnızca teknik becerileri (dijital araçları kullanma) değil, aynı zamanda daha derinlemesine yeterlilikleri de içermesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Literatür, dijital vatandaşlığı, bilgiyi eleştirel olarak değerlendirme ve dijital kamusal alana etik ve yansıtıcı bir şekilde katılma yeteneği olarak konumlandırır. Bu bağlamda, dijital vatandaşlık eğitiminin, dezenformasyon ve siber zorbalık gibi güncel zorluklarla mücadele etmek için eleştirel ve bilişsel becerileri müfredatlara entegre etmesi hayati önem taşımaktadır.

Çalışmalar, dijital vatandaşlık eğitiminin genellikle öğretmenler, ergenler ve yükseköğretim gibi “yetişkin” odaklı gruplara yoğunlaştığını ve öğretmenlerin dijital çağda sorumlu bireyler yetiştirmede merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir.

Coğrafi üretim analizleri, dijital vatandaşlık araştırmalarında ABD’nin tartışmasız hegemonik bir güce sahip olduğunu ortaya koymaktadır. ABD, hem yayın hacminde (60’ın üzerinde belge) hem de toplam atıf sayısında (1658 atıf) açık ara lider konumdadır. Bu liderlik, ülkenin teknolojik gelişime ve akademik altyapıya yaptığı yüksek yatırımların bir yansımasıdır ve ABD’nin bu alanda bilgi üretiminin merkez üssü olduğunu kanıtlamaktadır. ABD’yi yayın ve atıf açısından Birleşik Krallık, Avustralya ve Çin gibi gelişmiş ekonomiler takip etmektedir. Bu coğrafi yoğunlaşma, dijital vatandaşlık araştırmaları alanındaki genel bilimsel üretkenliğin ekonomik güce paralel ilerlediği tespitini desteklemektedir.

Bu küresel haritada Türkiye, niceliksel açıdan dikkat çekici bir başarı sergilemektedir. Türkiye, yayın hacmi sıralamasında (24 yayın) ve toplam atıf sayısında (105 atıf) gelişmekte olan ülkeler arasında öne çıkarak küresel ilk 10 içerisinde yer almaktadır. Bu durum, Türk akademisinin dijital vatandaşlık konusuna yönelik ilgisinin ve üretim kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Ancak, niceliksel başarının niteliksel bir ikilem barındırdığı kritik bir bulgudur. Türkiye’ye ait yayınların neredeyse tamamının “Tek Ülke Yayını” (SCP) statüsünde olduğu, yani uluslararası işbirliğini gösteren “Çok Ülkeli Yayın” (MCP) oranının yok denecek kadar az olduğu görülmektedir. Bu durum, Türk akademisyenlerinin alandaki üretim hacmi yüksek olsa da, küresel araştırma ağlarına entegrasyonda ve uluslararası ortaklıklarda henüz yeterli düzeye ulaşmadığını ortaya koymaktadır. Gelişmekte olan ülkelere gelen araştırmaların genellikle ulusal sınırlar içinde kalması, dijital vatandaşlık gibi bağlama bağlı

(context-dependent) ve küresel sorunları ele alan bir alanda bilgi alışverişini ve etkinliğini sınırlamaktadır.

Dijital vatandaşlık literatürünün en büyük yapısal sorunu, kavramsal dağınıklık ve beraberindeki güvenilir ölçüm araçlarının eksikliğidir. Alanda ondan fazla tanım ve dokuz farklı ölçüm ölçeğinin bulunması, kavramın tek tip bir yapıyı ölçmediğini göstermektedir. Bu durum, muhafazakâr (Ribble’ın korumacı yaklaşımı) ve eleştirel/normatif (Choi’nin aktivist yaklaşımı) tanımlar arasındaki derin farklılıktan kaynaklanmaktadır.

Gelecekteki araştırmaların ve politika yapımcılarının, dijital vatandaşlığın yalnızca teknik bir yeterlilik olmaktan çıkarak, daha çok politik ve etik bir eylem olarak ele alınması yönünde uluslararası bir tanım uzlaşmasına acilen varmaları gerekmektedir. Bu yeni yaklaşım, dijital vatandaşlığın özüne ait olan “eleştirel farkındalık” ve “dijital aktivizm” gibi politik bileşenleri merkeze almalıdır. Literatürdeki mevcut boşlukları gidermek ve alanın gelişimini desteklemek amacıyla gelecekteki araştırmalar için şu öneriler sunulmuştur:

- Eleştirel odak ve aktivizm: Dijital vatandaşlığın özüne ait olan eleştirel farkındalık ve dijital aktivizm gibi bileşenlere daha fazla odaklanılmalıdır, zira diğer boyutlar zaten “dijital okuryazarlık” gibi kavramlar tarafından ele alınmaktadır (Fernández-Prados & ark., 2021).
- Ölçüm ve standardizasyon: Dijital vatandaşlığın çok boyutlu yapısını, özellikle eleştirel ve aktivist yönlerini güvenilir bir şekilde ölçmek için uluslararası kabul görmüş, sağlam ve geçerli ölçüm araçları geliştirilmesi gerekmektedir (Fernández-Prados & ark., 2021; Huanca, 2025a).

- Tematik genişleme: Dijital etik ve güvenlik, yanlış bilgilendirme (misinformation), dijital uçurumun azaltılması ve dijital eğitim gibi temel zorluklara yönelik araştırmaların güçlendirilmesi gerekmektedir (He & Li, 2025; Putri & ark., 2025).
- Eğitimsel ve pedagojik uygulamalar: Dijital vatandaşlık becerilerinin müfredata entegrasyonu, öğretmenlerin ve eğitimcilerin bu alandaki yetkinliklerinin artırılması ve genç yaş gruplarının dijital vatandaşlık eğitimine daha fazla önem verilmesi gerekmektedir (Huanca, 2025a; Jæger, 2021; Sel & Demirci, 2025; Wang & ark., 2024).
- Uluslararası perspektif: Tek bir ülkeye odaklanmak yerine, küresel düzeyde daha temsili ve karşılaştırmalı çalışmalar yapılmalı ve gelişmekte olan ülkelerin benzersiz zorluklarına odaklanılmalıdır (Fernández-Prados & ark., 2021; Jæger, 2021; Vargas Sánchez & Duque Bedoya, 2019).
- Yönetişim ve politika: Dijital katılım stratejilerinin sadece istişari olmaktan çıkıp, karar alma süreçlerinde fiili etkiyi garanti eden, çok kanallı ve bağlayıcı mekanizmalar oluşturulması üzerine çalışmalar yapılmalıdır (Huanca, 2025b).

Sonuç olarak, dijital vatandaşlık, teknolojik ilerlemenin getirdiği fırsatları ve beraberindeki yapısal eşitsizlikleri (dijital uçurum) dengeleme misyonunu üstlenen kritik bir alandır. Alan, bir yandan ABD'nin bilimsel hegemonyası altında gelişirken, Türkiye gibi ülkelerin niceliksel katkıları küresel üretimi desteklemektedir. Ancak bu katkıların uluslararası işbirlikleriyle güçlendirilmesi ve dijital vatandaşlık eğitiminin salt teknik becerilerden etik ve eleştirel katılıma dönüştürülmesi, dijital çağda demokratik ve sorumlu bir toplumun inşası için mutlak bir zorunluluktur. Dijital

vatandaşlığın geleceği, eğitim stratejilerinin dönüştürücü ve aktivist yönlerinin uluslararası düzeyde standardize edilmesine bağlıdır.

Kaynakça

Akın, S., & Kurutkan, M. N. (2021). Hasta memnuniyeti kavramının bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 8(1), 71-84.

Alvinca, M. F. (2025). Systematic literature review: civic engagement in the context of digital citizenship. *Jurnal Inovasi Pendidikan Dan Teknologi Informasi*, 6(1), 1-11.

Arpannudin, I. (2025). Digital literacy and civic education in the digital era: a bibliometric analysis (2016–2025). *Edcomtech: Jurnal Kajian Teknologi Pendidikan*, 10(1), 1-18.

Choi, M. A. (2016). Concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age. *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607.

Çavuşgil Köse, B. (2020). Turizm ve Covid-19: bir bibliyometrik analiz yaklaşımı. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 5, 99-111.

Deveciyan, M. T., Korkarer, S., & Çetin, C. (2021). Etik girişimcilik alanında yapılmış ulusal ve uluslararası çalışmaların bibliyometrik analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13(3), 2455-2472.

do Carmo, G., & Rezende, V. A. (2024). Digital democracy, e-participation and public policies: a bibliometric study. *Espacio Abierto Cuaderno Venezolano de Sociología*, 33(3), 56-75, 10.5281/zenodo.12813425.

Fadilla, A., & Rahmawati, D. E. (2025). Mapping the transformation of political participation through digital citizenship: global trends from a bibliometric analysis (2019–2024). *Interdisciplinary Journal of Communication*, 10(2), 439-454.

Fernández-Prados, J. S., Lozano-Díaz, A., & Ainz-Galende, A. (2021). Measuring digital citizenship: a comparative analysis. *Informatics*, 8(1), 10.3390/informatics8010018

Gedik, K. Z., Yalçınkaya, Ö., & Yalçınkaya, B. (2020). Covid-19 pandemisinde sistematik inceleme ve bibliyometrik analiz yöntemleri ile kanıta dayalı araştırma süreçlerini yönetme. *Bezmialem Science*, 10.14235/bas.galenos.2020.4985

Greenhow, C., & Robelia, B. (2009). Informal learning and identity formation in online social networks. *Learning, Media and Technology*, 34(2), 119-140.

Guerola-Navarro, V., Stratu-Strelet, D., Botella-Carrubi, D., & Gil-Gomez, H. (2023). Media or information literacy as variables for citizen participation in public decision-making? A bibliometric overview. *Sustainable Technology and Entrepreneurship*, 2(1), 100030.

Hamayel, H. J., & Hawamdeh, M. M. (2022). Methods used in digital citizenship: a systematic literature review. *Journal of Digital Educational Technology*, 2(3), ep2207.

He, L., & Li, L. (2025). Future trends and challenges for citizenship's digital literacy research: a bibliometric analysis. *Discover Education*, 4(1), 1-13.

Huanca, J. R. R. (2025a). Digital literacy and citizen participation: a study from a global, Latin American and Peruvian perspective. *Lex Localis*, 23(S4), 1927-1938.

Huanca, J. R. R. (2025b). Digital platforms of public entities and use by citizens: a systematic review. *Lex Localis*, 23(S6), 3458-3471.

Ilomäki, L., Paavola, S., Lakkala, M., & Kantosalo, A. (2016). Digital competence—an emergent boundary concept for

policy and educational research. *Education and Information Technologies*, 21(3), 655-679.

Jæger, B. (2021). Digital citizenship—a review of the academic literature. *dms—der moderne staat—Zeitschrift für Public Policy, Recht und Management*, 14(1), 24-42.

Karaboğa, T., & Karaboğa, H. A. (2021). Covid-19 pandemisinin işletmelerin dijital dönüşümüne etkisinin bibliyometrik bir incelemesi. *Ekonomi İşletme ve Maliye Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 100-114.

Kaur, S. (2021). The Untangled View of Digital Citizenship: A Bibliometric Analysis. *Journal of General Management Research*, 8(2), 35-46.

Kılıç Kırılmaz, S. (2024). Sürdürülebilir insan kaynakları yönetimi: bibliyometrik bir analiz. Metin Saygılı & Tolga Yalçın (Eds.), *Sürdürülebilirlik Stratejileri: Disiplinlerarası Perspektifler* içinde (s. 123-163). İstanbul: Efe Akademi Yayınları.

Koseoglu, M. A., Sehitoglu, Y., & Craft, J. (2015). Academic foundations of hospitality management research with an emerging country focus: A citation and co-citation analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 45, 130-144.

Koseoglu, M. A., Rahimi, R., Okumus, F., & Liu, J. (2016). Bibliometric studies in tourism. *Annals of Tourism Research*, 61, 180-198.

Köse, G., Kurutkan, M. N., & Orhan, F. (2020). Kalp yetmezliği konusunda en çok atıf alan ilk 100 makalenin bibliyometrik analizi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 7(2), 92-104.

Martínez-Bravo, M. C., Sádaba-Chalezquer, C., & Serrano-Puche, J. (2020). Fifty years of digital literacy studies: a meta-

research for interdisciplinary and conceptual convergence. *Profesional de la información*, 29(4), e290428.

Omar, B. V., Manuel Antonio, C. S., Lizbany Sujey, C. S., Sofia, G. M., Johan Alexander, E. E., Carol Giovanna, T. S., ... & Aurelia, Z. P. (2023). Digital citizenship: a bibliographic review of the publications in Scopus from 2017 to 2022. In 21st LACCEI International Multi-Conference for Engineering, Education, and Technology, <https://dx.doi.org/10.18687/LACCEI2023.1.1.975>

Öztürk, M., & Gök, S. G. (2020). Covid-19 döneminde yönetim yazınındaki araştırma trendlerinin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Kapadokya Akademik Bakış*, 4(2), 73-89.

Palaz, T., Kılcan, B., & Çepni, O. (2022). Science mapping research on digital citizenship research in education. *Participatory Educational Research*, 9(6), 248-267.

Putri, A. K., Rahmawati, D. E., & Zainudin, A. (2025). Digital citizenship in the 21st century: strengthening digital ethics. *CosmoGov: Jurnal Ilmu Pemerintahan*, 11(1), 92-109.

Ribble, M. (2015). *Digital citizenship in schools: Nine elements all students should know*. International Society for Technology in Education.

Ribble, M. (2021). Digital citizenship in the frame of global change. *International Journal of Social and Educational Sciences*, 1(1), 1-10. <https://doi.org/10.46328/ijses.30>

Safutri, L. W., Humairah, E., Maulida, I., Lestari, E. A., & Sari, C. K. (2025). Research trends for digital-based civic education learning on Scopus data-based period 2004-2025: Bibliometric Analysis. *Journal of Mathematics Instruction, Social Research and Opinion*, 4(3), 749-766.

Saha, M., Roy, A., & Ghosh, S. (2024). Scientometric introspect of digital citizenship in Scopus database from 1999 to

2022. *International Journal of Information Science and Management (IJISM)*, 22(2), 123-137.

Saqjuddin, S., Saputra, E. E., & Aba, A. (2025). Integrating civic behavior and social sciences in the digital era: a literature review on media, democracy, and critical literacy. *Journal of Geography Education and Social Sciences*, 1(1), 11-22.

Setiawati, T., Sujana, A., Rozak, R. W. A., Yulia, C., & Sudiapermana, E. (2025). Trends and maps of research collaboration on teacher digital literacy and student digital citizenship: bibliometric analysis. *Sosioedukasi: Jurnal Ilmiah Ilmu Pendidikan Dan Sosial*, 14(4), 3135-3141.

Sharma, S., Kar, A. K., Gupta, M. P., Dwivedi, Y. K., & Janssen, M. (2022). Digital citizen empowerment: A systematic literature review of theories and development models. *Information Technology for Development*, 28(4), 660-687.

Sel, B., & Demirci, N. (2025). The global trends in digital citizenship research: a bibliometric analysis with R program and VosviewerA. *Education and Information Technologies*, 30, 13011-13039.

Taskiran, C. (2021). Bibliometric analysis of researches on digital citizenship in Web of Science database. *International Online Journal of Educational Sciences*, 13(2), 556-566.

Vargas Sánchez, A., & Duque Bedoya, E. (2019). Digital citizenship: a theoretical review of the concept and trends. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 8(2), 10-18.

Wang, C., Chen, X., Yu, T., Liu, Y., & Jing, Y. (2024). Education reform and change driven by digital technology: A bibliometric study from a global perspective. *Humanities and Social Sciences Communications*, 11(1), 1-17.

BÖLÜM 5

Kültürel Çeşitliliğin Kentsel Sosyal Sermaye ve Uyum Performansı Üzerine Etkileri

NIHAT KURT ¹

Giriş

Günümüz kentleri, küreselleşme süreçlerinin hızlanması, artan göç hareketleri ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte kültürel açıdan son derece çeşitlenmiş sosyal yapılar hâline gelmiştir. Bu dönüşüm, kentlerin ekonomik dinamizmini ve kültürel canlılığını artırmakla birlikte: toplumsal uyum, güven, aidiyet ve sosyal sermaye birikimi gibi temel sosyal alanlarda yeni tartışmaları da gündeme getirmiştir. Özellikle farklı kültürel kimliklerin bir arada yaşadığı metropollerde, sosyal ilişkilerin niteliği, güven düzeyi ve ortak değer üretimi, kentsel yaşamın sürdürülebilirliğini doğrudan etkileyen faktörler arasında yer almaktadır. Dolayısıyla kültürel çeşitlilik, kentsel toplumsal yapının yalnızca bir niteliği değil, aynı zamanda sosyal sermayenin ve kentsel uyum performansının belirleyici bir bileşeni olarak değerlendirilmektedir.

¹ Dr. Öğretim Üyesi; Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Hendek Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü. Orcid: 0000-0003-3890-5895

Küresel ölçekte artan kültürel hareketlilik, kentleri etnik, dini ve kültürel açıdan heterojen alanlara dönüştürmektedir. Bu çeşitlilik, bir yandan yenilikçilik, yaratıcılık ve ekonomik rekabet gücünü beslerken: diğer yandan topluluklar arası güvenin tesisi, sosyal uyumun sürdürülmesi ve kapsayıcı bir kamusal yaşamın oluşturulması açısından yeni zorluklar doğurmaktadır. Bu noktada, kültürel çeşitliliğin sosyal sermaye üzerindeki etkisi, literatürde farklı kuramsal yaklaşımlarla ele alınan ancak sonuçları bağlama göre değişen bir tartışma alanı olarak öne çıkmaktadır. Bazı araştırmalar, çeşitliliğin toplumsal güveni zayıflattığını ve sosyal sermayeyi azalttığını ileri sürerken: diğerleri, farklı kültürel gruplar arasındaki etkileşimlerin yeni iş birlikleri doğurarak köprü kurucu sosyal sermayeyi güçlendirdiğini savunmaktadır. Bu çalışma, söz konusu karşıt yaklaşımlar arasındaki boşluğu derinleştirerek, kültürel çeşitliliğin hem sosyal sermayenin niteliği hem de kentlerin genel uyum performansı üzerindeki etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Kültürel çeşitlilik, sosyal sermaye ve uyum ilişkisini açıklamada iki temel kuramsal eksen dikkat çekmektedir. İlk eksen, Robert Putnam'ın "çeşitliliğin bedeli" çerçevesinde ele alınan ve etnik-kültürel heterojenliğin sosyal güveni aşındırdığı yönündeki görüştür. Putnam'a göre artan çeşitlilik, bireylerin kendi gruplarına yönelmesine yol açarak hem bağlayıcı hem de köprü kurucu sosyal sermayeyi zayıflatmaktadır. Buna karşın ikinci eksen, "temas hipotezi" olarak bilinen yaklaşımla çeşitliliğin uygun sosyal ve kurumsal koşullar altında bir fırsata dönüşebileceğini savunur. Bu yaklaşıma göre, eşit statü, ortak hedefler ve kurumsal destek sağlandığında, farklı gruplar arasındaki etkileşim önyargıları azaltabilir ve köprü kurucu sosyal sermayeyi güçlendirebilir. Dolayısıyla, kentlerdeki kamusal alanların niteliği ve erişilebilirliği, gündelik karşılaşmalar yoluyla sosyal uyumun gelişmesinde kilit rol oynamaktadır.

Çeşitliliğin etkilerinin bağlama duyarlılığı da literatürde sıkça vurgulanan bir diğer noktadır. Tarihsel deneyimler, kurumsal yapılar, mekânsal eşitsizlikler ve toplumsal adalet düzeyi, kültürel çeşitliliğin sosyal sermaye ve uyum üzerindeki etkisini belirleyen başlıca faktörlerdir. Ayrımcılığın yoğun, eşitsizliklerin derin ve sosyal hakların zayıf olduğu kentlerde çeşitlilik, sosyal gerilimleri tetikleyebilir. Buna karşılık, kapsayıcı vatandaşlık politikalarının uygulandığı, ayrımcılıkla mücadele mekanizmalarının güçlü olduğu kentlerde çeşitlilik, toplumsal dayanışma ve yenilik kapasitesini artıran bir unsur hâline gelebilir. Bu noktada “birleştirici sosyal sermaye” kavramı, özellikle dezavantajlı grupların güçlü kurumlarla kurdukları ilişkilerin kentsel uyum açısından kritik önemini vurgular.

Kültürel çeşitlilik ile sosyal sermaye arasındaki ilişki, tek yönlü bir nedensellikten ziyade, çok boyutlu ve bağlama özgü bir yapıya sahiptir. Bu ilişkinin yönü, kentin tarihsel arka planı, sosyo-ekonomik yapısı, göç rejimi ve yerel yönetim kapasitesi gibi makro etkenlerin yanı sıra, mahalle ölçeğindeki mekânsal düzenlemeler, sivil toplum faaliyetleri ve gündelik yaşam pratikleri gibi mikro düzeydeki faktörlerden de etkilenmektedir. Bu çalışma, kültürel çeşitliliğin kentsel sosyal sermaye ve uyum performansı üzerindeki etkilerini bütüncül bir perspektifle inceleyerek, hem literatürdeki kuramsal tartışmalara katkı sunmayı hem de yerel politika yapıcılar için analitik bir çerçeve oluşturmayı hedeflemektedir.

Araştırmanın temel amacı, kentlerde kültürel çeşitliliğin sosyal ilişkiler ağı, karşılıklı güven, aidiyet ve iş birliği düzeyleri üzerindeki yansımalarını incelemektir. Bu doğrultuda çalışma şu sorulara odaklanmaktadır: Kültürel çeşitlilik, kentlerde sosyal sermayenin niteliğini nasıl etkilemektedir? Çeşitlilik, kentsel uyumun güçlenmesine mi, yoksa toplumsal ayrışmanın derinleşmesine mi yol açmaktadır? Bu etkiler, kentlerin demografik yapısı, yönetim biçimleri ve sosyal politikaları açısından nasıl

farklılaşmaktadır? Çalışma, bu sorular çerçevesinde teorik ve analitik bir model geliştirerek, kültürel çeşitliliğin sosyal sermaye dinamikleriyle olan etkileşimini açıklamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışma, mevcut literatürde yer alan kuramsal ve ampirik bulguların sistematik biçimde analiz edilmesine odaklanmaktadır. Bu doğrultuda araştırma deseni, literatür taramasına dayalı nitel bir durum çalışması olarak yapılandırılmıştır. Yöntem kapsamında, ulusal ve uluslararası akademik yayınlar, raporlar ve belgeler incelenmiş: kültürel çeşitlilik, sosyal sermaye ve kentsel uyum kavramları arasındaki ilişkiler tematik biçimde değerlendirilmiştir. Seçilen kaynaklardan elde edilen bilgiler belirli temalar altında sınıflandırılarak yorumlanmıştır. Bu süreçte özellikle kültürel çeşitliliğin sosyal sermaye bileşenleri (güven, ağ yapıları, katılım) ve kentsel uyum dinamikleri üzerindeki etkilerini açıklayan ortak temalar belirlenmiştir. Böylece çalışma, mevcut literatürü bütüncül bir çerçevede yeniden yorumlayarak alandaki teorik tartışmalara katkı sunmayı hedeflemiştir.

Kültürel Çeşitlilik: Tanım, Boyutlar ve Kentsel Görünümleri

Kültürel çeşitlilik, farklı etnik kökenlerden, inanç sistemlerinden, dilsel yapılardan ve yaşam biçimlerinden gelen bireylerin aynı toplumsal ve mekânsal alanlarda bir arada bulunması durumunu ifade eden çok katmanlı bir olgudur. Bu kavram, yalnızca kültürel farklılıkların varlığını tanımlamakla kalmayıp, aynı zamanda bu farklılıkların toplumsal ilişkiler, kimlik oluşum süreçleri ve kolektif yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini de kapsar. UNESCO (2001) kültürel çeşitliliği “insanlığın ortak mirasının temel bir bileşeni” olarak tanımlamakta ve bu çeşitliliği, insanlığın gelişimi için biyolojik çeşitlilik kadar gerekli bir unsur olarak değerlendirmektedir. Bu yaklaşım, kültürel farklılıkların korunmasını yalnızca etik bir gereklilik değil, aynı zamanda

sürdürülebilir toplumsal gelişimin vazgeçilmez bir boyutu olarak görmektedir.

Kültürel çeşitliliğin boyutları, mikro düzeyde bireysel kimlik ve aidiyet algılarından, makro düzeyde ulusal politikalar ve kentsel planlama yaklaşımlarına kadar geniş bir yelpazede değerlendirilebilir. Sosyolojik açıdan kültürel çeşitlilik: etnik, dilsel, dinsel ve sınıfsal farklılıklar üzerinden tanımlanırken, kültürel çalışmalar perspektifinde bu çeşitlilik, temsil, kimlik inşası ve güç ilişkileri bağlamında ele alınmaktadır. Ayrıca günümüz kentlerinde küresel göç, turizm, uluslararası işgücü hareketliliği ve dijital iletişim ağları gibi unsurlar, kültürel çeşitliliğin boyutlarını daha akışkan ve çok yönlü hale getirmiştir. Bu nedenle kültürel çeşitlilik, artık durağan bir farklılık göstergesi değil, sürekli etkileşim içinde yeniden üretilen bir toplumsal gerçeklik olarak değerlendirilmektedir.

Kentsel bağlamda kültürel çeşitlilik, mekânsal düzenlemelerde, kamusal alan kullanımlarında, sosyal ağ yapılarında ve ekonomik fırsatlara erişimde belirgin biçimde tezahür etmektedir. Farklı kültürlerden gelen grupların kent yaşamına katılım biçimleri, yerel sosyal sermayenin yapısını ve toplumsal uyum düzeyini doğrudan etkilemektedir. Çeşitliliğin yüksek olduğu kentlerde, kültürel etkileşimlerin yarattığı zenginlik, yaratıcılık ve yenilik kapasitesi artarken, aynı zamanda mekânsal ayrışma, sosyal dışlanma ve kimlik temelli kutuplaşma riskleri de gündeme gelebilmektedir. Bu nedenle kültürel çeşitliliğin kentsel tezahürleri, yalnızca demografik bir olgu olarak değil, yönetim, katılım ve kapsayıcılık ilkeleriyle doğrudan ilişkili bir kentsel dinamik olarak ele alınmalıdır. Kentin kültürel dokusu, bu çeşitliliği ne ölçüde kapsayabildiğiyle, farklı gruplar arasında karşılıklı güven ve etkileşim alanları yaratma kapasitesiyle ölçülmektedir. Dolayısıyla kültürel çeşitlilik, modern kentlerin sosyal sermayesinin

biçimlenmesinde hem bir potansiyel hem de bir sınama alanı olarak önemli bir yer tutmaktadır.

Kültürel çeşitlilik, en geniş anlamıyla, belirli bir toplum, organizasyon veya coğrafi alandaki bireylerin sosyal kategoriler, kimlikler ve değer sistemleri açısından sahip oldukları farklılıkların varlığıdır. Bu farklılıklar, yalnızca etnik köken, dil, din ve uyruk gibi görünür ve kolayca ayırt edilebilir yüzey düzeyi boyutlarla sınırlı olmayıp: aynı zamanda eğitim düzeyi, mesleki geçmiş, siyasi eğilimler, yaşam tarzı ve bilişsel stiller gibi daha derin ve zamanla ortaya çıkan boyutları da içerir. Çağdaş yaklaşımlar çeşitliliği, sadece demografik dağılımın ötesinde, normlar, değerler ve inançlar gibi kültürel unsurların heterojenliği olarak da ele almaktadır. Bu bağlamda kültürel çeşitlilik, bir toplumun kolektif bilgi havuzunun ve potansiyel çözüm yelpazesinin zenginliğini ifade ederken, aynı zamanda gruplar arası sürtüşme ve yanlış anlaşılma riskini de beraberinde taşıyan çift yönlü bir dinamik olarak incelenir.

Kentsel bağlamda kültürel çeşitliliğin tezahürü, küreselleşme ve yoğunlaşan göç hareketlerinin doğrudan bir sonucudur. Kentler, ekonomik fırsatların cazibesi ve küresel ağlara erişim imkânı nedeniyle farklı kültürlerin birleştiği potalar veya yan yana var olduğu mozaikler olarak işlev görürler. Kentsel çeşitlilik: konut dokusu, komşuluk ilişkileri, kamusal alanların kullanımı ve yerel ekonomik faaliyetler gibi kentin her katmanında somutlaşır. Etnik mahallelerin oluşumu, çok dilli ticari alanların varlığı, farklı dini grupların ibadethanelerinin mevcudiyeti ve kentsel festivaller aracılığıyla kültürel kimliklerin sergilenişi, kentsel çeşitliliğin fiziki ve sosyal göstergeleridir. Bu kentsel tezahürler, bir yandan kentin sosyal ekolojisini yeniden şekillendirirken, diğer yandan yerel yönetimlerin hizmet sunumu, planlama ve özellikle sosyal uyum politikaları açısından kritik zorluklar ve fırsatlar yaratır. Bu nedenle, kültürel çeşitliliğin kentsel mekanlardaki dinamik etkileşimleri,

sosyal sermaye oluşumu ve kentsel uyum başarısı açısından temel bir analiz düzlemi sunmaktadır.

Kentlerde Demografik ve Kültürel Çeşitliliğin Yönetimi

Küresel çapta yaşanan siyasi, ekonomik ve ekolojik değişimler, modern kentleri demografik ve kültürel çeşitlilik manzarasıyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu manzara, artık yalnızca göçmen ve yerleşik nüfus arasındaki ikili bir ayrımla sınırlı değildir: aksine, kent sakinlerinin kimliklerini şekillendiren etnik köken, dil, din, uyruk, eğitim düzeyi ve sosyoekonomik statü gibi pek çok değişkenin iç içe geçtiği çok boyutlu bir mozaik sunar. Demografik çeşitlilik, bir kentsel alandaki nüfusun yapısal farklılıklarını niceliksel verilerle ortaya koyarken: kültürel çeşitlilik, bu demografik farklılıkların taşıdığı değerler, normlar, yaşam biçimleri, inanç sistemleri ve toplumsal pratikler gibi niteliksel boyutları ifade eder. Yapısal düzeyde, kentlerin mahalleleri, okulları ve işgücü piyasaları, giderek artan bir ayrışma ya da tam tersi bir mekânsal karmaşıklık sergileyebilir. Etkileşimsel düzeyde ise, günlük yaşam pratiklerinde, kamusal alan kullanımında ve kurumsal ilişki biçimlerinde çok sayıda kültürün yan yana varoluşu, kimi zaman yaratıcı bir sürtüşmeye kimi zaman da yapısal gerilimlere yol açar. Bu karmaşık ve dinamik kentsel ortamda, çeşitliliğin basitçe bir olgu olarak kabul edilmesi yeterli değildir: kentlerin, bu manzarayı sosyal sermaye ve uyum performansı açısından bir engel mi, yoksa bir kalkınma potansiyeli mi olarak deneyimleyeceği, büyük ölçüde bu farklılıkların nasıl yönetildiğine bağlıdır.

Çeşitlilik dinamikleri, yalnızca nüfus hareketliliğinin bir sonucu olarak değil, aynı zamanda küreselleşmenin kültürel dolaşım biçimleriyle de yakından ilişkilidir. Dijital medya, ulaşım ağlarının genişlemesi ve ulus ötesi ekonomik ilişkiler, bireylerin kimlik inşasında yerel sınırların ötesine geçen çok katmanlı aidiyet biçimlerini mümkün kılmaktadır. Bu durum, kentlerde “yerel” ve

“küresel” kimliklerin iç içe geçtiği hibrit kültürel formların ortaya çıkmasına neden olur. Böylece kent, sadece farklı toplulukların fiziksel olarak bir arada bulunduğu bir alan değil, aynı zamanda kültürel üretim, müzakere ve yeniden anlamlandırma süreçlerinin yoğunlaştığı bir sahne haline gelir. Bu bağlamda, kültürel çeşitlilik artık sadece nüfusun bir özelliği değil, kent yaşamının sürekli dönüşen bir dinamiği olarak değerlendirilmektedir. Bu dönüşüm, kent yönetimleri açısından da yeni yönetim yaklaşımlarını zorunlu kılar. Demografik ve kültürel çeşitliliğin yönetimi, klasik entegrasyon politikalarının ötesinde, karşılıklı tanınma, eşit katılım ve çok düzeyli yönetim ilkelerini merkeze alan bir çerçeve gerektirir. Kentler, çeşitliliği bir “sorun” alanı olarak değil, yaratıcı ekonomilerin, kültür endüstrilerinin ve sosyal yenilik girişimlerinin temel kaynağı olarak görebildiklerinde sürdürülebilir bir uyum zeminine ulaşabilirler. Özellikle eğitim, istihdam ve konut politikalarının kültürel duyarlılıkla şekillendirilmesi, farklı topluluklar arasındaki güven ilişkilerini güçlendirerek sosyal sermayenin yeniden üretimine katkı sağlar. Bununla birlikte, kültürel ve demografik çeşitliliğin kent yaşamına etkileri her zaman tek yönlü değildir. Farklı toplulukların bir arada yaşadığı alanlarda, sosyal etkileşim biçimleri kimi zaman dayanışma ve yaratıcılığı teşvik ederken, kimi zaman da aidiyet duygusunun zayıflaması ve toplumsal mesafelerin artması gibi sonuçlar doğurabilir. Bu durum, kentsel mekânda karşılaşmaların niteliğine, kamusal alanların kapsayıcılığına ve yerel kurumların bu çeşitliliği ne ölçüde yönetebildiğine bağlı olarak değişir. Eğer kent politikaları, farklı grupların ortak deneyimlerini destekleyen diyalog ve katılım alanları oluşturabiliyorsa, çeşitlilik bir gerilim değil, sosyal yenilenmenin kaynağı haline gelebilir. Aksi durumda, ekonomik eşitsizlikler, mekânsal ayrışma ve kültürel dışlanma, kentin bütünleşik yapısını zedeleyen bir ayrışma eğilimine dönüşebilir. Dolayısıyla, çeşitliliğin kent dokusuna yansıma biçimi, kentliler arasındaki gündelik

etkileşimlerin kalitesi kadar, yönetsel iradenin kapsayıcılığıyla da yakından ilişkilidir.

Dolayısıyla, demografik ve kültürel çeşitlilik, yalnızca niceliksel bir göstergeden ibaret olmayıp, kentlerin sosyal, politik ve ekonomik dokusunun yeniden biçimlenmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Çeşitliliğin yönetilme biçimi, bir kentin gelecekteki dayanıklılığını, sosyal uyum düzeyini ve kültürel yaratıcılığını doğrudan etkileyen bir parametre haline gelmiştir. Bu nedenle, kentlerin çeşitliliğe dayalı yeni sosyal mimariler geliştirmesi: kapsayıcı planlama, çok dilli iletişim, kültürel arabuluculuk mekanizmaları ve katılımcı yönetim araçlarıyla desteklenmelidir. Böylelikle, demografik ve kültürel çeşitlilik yalnızca bir arada yaşamının sınavı değil, aynı zamanda kentsel yenilenmenin itici gücü olarak değerlendirilebilir.

Kültürel Çeşitlilik Bağlamında Sosyal Sermaye Türlerinin Görünümü

Sosyal sermaye kavramının kuramsal gelişimi, Pierre Bourdieu'nün onu ağ üyeliğine bağlı elit bir kaynak olarak konumlandıran ilk sosyolojik analiziyle başlamış (Bourdieu, 1986: 243-246), ancak Fransız kuramının soyutluğu nedeniyle Fine'ın (2011: 98-99) dikkat çektiği üzere sınırlı kalmıştır. Kavram, James Coleman'ın rasyonel tercih kuramı temelinde, insan sermayesinin oluşumundaki rolünü inceleyen ve onu dezavantajlı gruplara da fayda sağlayan mükemmel bir kamusal kaynak olarak betimleyen çalışmasıyla (Coleman, 1988: 98-101; Field, 2008: 33) akademik alanda geniş onay görmüş; Robert Putnam'ın Bowling Alone (2000) gibi eserleriyle kamusal/sivil boyutu öne çıkarılmış (Harris & De Renzio, 2010: 13), Francis Fukuyama'nın (1995) ise güveni ekonomik refahın temel unsuru olarak konumlandırmasıyla kavramın popülaritesi zirveye ulaşmıştır (Şan, 2007: 294). Bu kilit kuramsal tartışmaların ötesinde, kentsel mekânda kültürel çeşitlilik,

sosyal sermayenin geleneksel anlayışını dönüştüren ve onu daha karmaşık bir yapıya kavuşturan dinamik bir unsurdur. Bu bağlamda, sosyal sermayenin “bağlayıcı” (içe dönük) ve “birleştirici” (dışa dönük) olmak üzere iki temel formu, farklı sosyolojik işlevler ve sonuçlar sergilemektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye, genellikle benzer sosyo-kültürel geçmişe sahip gruplar içinde yoğun, güçlü bağlar üzerinden gelişir ve dayanışma, güven ve karşılıklı destek mekanizmaları sağlar. Ancak, yüksek düzeydeki içe dönüklüğü nedeniyle, bu sermaye türü grup içi homojenliği pekiştirerek gruplar arası sınırları belirginleştirebilir ve kent yaşamındaki ayrışmaları derinleştirebilir. Buna karşılık, birleştirici sosyal sermaye, farklı sosyal, etnik veya kültürel gruplar arasında zayıf bağlar aracılığıyla oluşur. Bu bağlar, bilgi akışını kolaylaştırmanın yanı sıra sosyal ağların kapsamını genişleterek farklılıklar üzerine inşa edilmiş güveni mümkün kılar. Kültürel olarak heterojen kent ortamlarında, birleştirici sosyal sermaye, karşılıklılık ilkesine dayalı yeni iş birliği biçimlerinin ortaya çıkması için zemin hazırlar. Bu sermaye türü, farklı gruplar arasında köprü işlevi görerek kentsel bütünleşme sürecine katkıda bulunur (Field, 2008: 45, 92; Woolcock & Narayan, 2010:289).

Kültürel çeşitliliğin yüksek olduğu kentsel sistemlerde, bu iki sosyal sermaye türü arasındaki gerilim ve dengenin kent içi uyum üzerinde belirleyici olduğu gözlemlenmektedir. Bağlayıcı sosyal sermaye, kimlik temelli aidiyetlerin sürdürülmesi açısından hayati önem taşıırken, aşırı güçlenmesi toplumsal parçalanma riskini beraberinde getirebilir. Birleştirici sosyal sermaye ise, çeşitlilik içinde bir arada yaşama kapasitesini artırmakla birlikte, yüzeysel etkileşimlerle sınırlı kalması durumunda anlamlı bir sosyal entegrasyon sağlamakta yetersiz kalabilir. Dolayısıyla, sürdürülebilir kentsel uyum, bu iki formun sinerjik bir biçimde var olabildiği hem içsel dayanışmanın hem de dışa açılımin desteklediği sosyal ekosistemlere bağlıdır. Bu dengenin

sağlanmasında, kent yönetimlerinin benimsediği kapsayıcı politikalar, sivil toplumun rolü ve kamusal alanların tasarımı gibi yapısal faktörler kritik öneme sahiptir.

Kültürel çeşitlilik ve sosyal sermaye arasındaki bu diyalektik ilişki, kentlerin mekânsal ve sosyal dokusunda somut tezahürlerle kendini gösterir. Örneğin, Berlin-Kreuzberg'deki Türk topluluğunun oluşturduğu yoğun bağlayıcı sermaye, göçmenler için hayati bir sosyal güvence ağı oluştururken, aynı zamanda Alman nüfusla olan etkileşimi sınırlandırarak belirli bir içe kapanmaya yol açmıştır (Mandel, 2008:22). Buna karşılık, semtin küresel bir kültür merkezine dönüşüm sürecinde ortaya çıkan yeni kamusal alanlar ve yaratıcı endüstriler, farklı gruplar arasında birleştirici sermayenin filizlenmesine olanak tanımıştır (Mandel, 2008: 258-259). Amsterdam'ın "Vogeldorp" sosyal konut projesi ise, bu iki sermaye türünün dengelenmesine yönelik bilinçli bir tasarım örneğidir (). Proje, farklı etnik ve sosyo-ekonomik grupları tek tip konut bloklarında değil, ortak avlular, paylaşımlı bahçeler ve mahalle kafeleri gibi "arayüz mekanlar" etrafında örgütleyerek, doğal etkileşim kanalları yaratmıştır. Bu durum, güçlü bağlayıcı sermayenin korunduğu ancak aynı zamanda komşuluk ilişkileri üzerinden zayıf bağların da sistematik olarak teşvik edildiği bir model sunar ().

Amsterdam ve benzeri Hollanda kentlerindeki sosyal konut projeleri, bu iki sermaye türünü dengelemeye yönelik bilinçli tasarım çabalarının bir ürünüdür (Uitermark & Duyvendak, 2008, 1492) Projeler, farklı grupları ortak avlular ve paylaşımlı bahçeler gibi 'arayüz mekanları' etrafında örgütleyerek, doğal etkileşim kanalları yaratmayı hedeflemiştir (Blokland, 2003: 104-105). Toronto kent yönetiminin benimsediği 'Çeşitlilik Bizim Gücümüzdür' stratejisi, yapısal faktörlerin sosyal uyum sürecindeki belirleyici rolünü gösteren çarpıcı bir örnektir (Fong, 2021: 132). Yerel yönetim, kültürel festivalleri desteklemenin ötesine geçerek,

sivil toplumu kent planlama süreçlerine dahil etmiş ve karar mekanizmalarını çoğulcılaştırmıştır (Banting & Kymlicka, 2017: 11)." Bu örneklerin ortak vurgusu, optimal kentsel uyumun, bağlayıcı ve birleştirici sermaye formları arasında sıfır toplamı bir ilişki olmadığıdır. Aksine, sağlıklı bir kent sosyolojisi, her iki sermaye türünün de bir arada var olabildiği, birinin diğerini dışlamadığı "çok katmanlı sosyal ağlar" gerektirir. Bu ağlar, bireylerin hem güvenli kimlik limanlarına (bağlayıcı sermaye) sığınabilmesine, hem de kent yaşamının sunduğu fırsat ve kaynaklara tam anlamıyla erişebilmesine (birleştirici sermaye) olanak tanır. Sonuç olarak, kültürel çeşitlilik bağlamında kentsel başarı, sosyal sermayenin bu ikili yapısını anlamak ve birbirini tamamlayıcı kılacak politikalar, mekanlar ve kurumlar inşa etmekten geçmektedir.

Grup İçi Dayanışma (Bağlayıcı Sosyal Sermaye)

Bağlayıcı sosyal sermaye, bireylerin aynı grup, kimlik veya topluluk içinde kurdukları güçlü bağları ifade eder. Bu tür sosyal sermaye, genellikle benzer sosyo-kültürel, etnik ya da ekonomik geçmişe sahip bireylerin birbirlerine duyduğu güven, karşılıklı yardım ve dayanışma ilişkileri üzerinden şekillenmektedir (Putnam, 2000: 350-351). Bu çerçevede, Portes (1998) bireylerin ortak bir kader veya benzer toplumsal konumdan kaynaklanan dayanışma biçimlerini "bağlayıcı dayanışma" olarak kavramsallaştırır. Bu tür bir dayanışma, topluluk üyelerinin karşılıklı güvene dayalı ilişkiler kurmasını ve belirli normlara bağlı olarak kolektif bir sorumluluk hissi geliştirmesini sağlar. Aynı zamanda, bu güven ilişkileri "denetlenebilir güven" olarak adlandırılan topluluk içi denetim mekanizmalarıyla desteklenir. Böylece, bireylerin davranışları yalnızca kişisel tercihlerin değil, topluluk tarafından paylaşılan değerlerin ve beklentilerin de bir yansıması hâline gelir. Portes'e göre, bu tür bağlayıcı ilişkiler sosyal sermayenin temel kaynaklarından birini oluşturmakta: bireylerin kaynaklara

erişiminde, ekonomik fırsatların paylaşımında ve sosyal düzenin sürdürülmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Grup içi dayanışma, özellikle homojen topluluklarda sosyal uyumun temel belirleyicilerinden biri olarak görülmekte: bireylerin aidiyet duygusunu güçlendirerek sosyal destek ağlarının etkinliğini artırmaktadır. Bu durum, kültürel çeşitlilik bağlamında iki yönlü bir dinamığa sahiptir. Bir yandan, benzer kimliklere dayalı bağlayıcı ilişkiler topluluk içi dayanışmayı pekiştirirken, diğer yandan farklı gruplar arasında köprü kurmayı zorlaştırarak sosyal ayrışmayı derinleştirebilmektedir (Portes, 1998: 6-8).

Kültürel olarak heterojen kentlerde bağlayıcı sosyal sermaye, özellikle göçmen topluluklar, etnik azınlıklar veya benzer kültürel geçmişe sahip gruplar arasında dayanışma mekanizmalarının sürdürülmesinde belirgin bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, grup içi dayanışma yalnızca sosyal destek sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik dayanışma ağlarının, ortak üretim biçimlerinin ve kültürel kimliğin korunmasının da aracısı hâline gelir (Woolcock, 2001: 12). Ancak bu güçlü bağlar, çoğu zaman dış gruplara yönelik sınırlayıcı ve dışlayıcı tutumları da beraberinde getirebilir. Özellikle kentlerde farklı toplulukların bir arada yaşadığı koşullarda, bağlayıcı sosyal sermaye yoğunlaştıkça "biz" ve "onlar" ayrımı daha belirgin hâle gelebilir: bu da toplumsal bütünleşme sürecinde yapısal engellerin oluşmasına neden olabilir (Putnam, 2007: 37-38). Bu nedenle, kültürel çeşitlilik içinde bağlayıcı sosyal sermayenin değerlendirilmesi, yalnızca grup içi güven ve dayanışma unsurlarını değil, aynı zamanda bu bağların kentsel düzeyde sosyal etkileşim, uyum ve kapsayıcılık üzerindeki etkilerini de dikkate almayı gerektirir. Bağlayıcı sosyal sermaye, özellikle dezavantajlı toplulukların direnç ve öz-örgütlenme kapasitelerini artırma yönünden olumlu bir işlev görse de aşırı içe kapanma eğilimi gösterdiğinde toplumsal bütünleşmeyi zayıflatabilmektedir. Bu ikili

yapı, kentlerde kültürel çeşitliliğin yönetiminde sosyal sermayenin dengeleyici bir unsur olarak ele alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Gruplar Arası İş birliği ve Köprü Kurucu İlişkiler

Kültürel olarak heterojen kent ve toplum yapılarında, toplumsal uyum ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için, yalnızca grup içi dayanışmayı ifade eden bağlayıcı sosyal sermayenin değil, aynı zamanda farklı etnik, kültürel ve inanç grupları arasında karşılıklı güveni ve ortak normları tesis eden köprü kurucu sosyal sermayenin geliştirilmesi gerekmektedir. Köprü kurucu ilişkiler, homojen grupların ötesine geçerek yabancılarla veya dış gruplarla kurulan, genellikle daha zayıf ancak toplumsal bağlamda kapsayıcı ve geniş erişimli ağlardır (Putnam, 2000: 22-24). Bu tür sermaye, bireyleri ve grupları, farklı kaynaklara, bilgiye ve fırsatlara erişim sağlayarak çok kültürlü ortamın getirdiği potansiyel faydaları realize etme noktasında kritik bir aracı hâline getirir.

Sosyal sermaye genel olarak güven, ağlar, birlikler, grup üyeliği ve karşılıklılık normları gibi kavramlara bağlı olarak tanımlanmakta, sosyal sermaye ağları ise akrabalık bağları gibi gayri resmi bağlardan oluşan topluluk içi sosyal sermayeyi (bağlayıcı sermaye) ve kurumlara yönelik güveni temsil eden, arkadaşların etnik farklılığı ve yerel alanda karma kültürlerin varlığı gibi unsurlarla ölçülen birleştirici sosyal sermayeyi (köprü kurucu sermaye) içermektedir. Bu ağların dinamik bileşimleri, komşuluk refahı içerisinde farklılıklara hoşgörünün sağlanması gibi sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Tüylüoğlu, 2006: 16, 19). Kavram ayrıca, aktörlerin ortak hedefleri sağlamak amacıyla iş birliği halinde hareket etmesini sağlayan güven, normlar ve ağlar gibi sosyal örgütlenmenin özelliklerinden oluşmaktadır. Bu yapının geliştirilmesi, toplumsal gelişimin yanı sıra yüksek ekonomik büyümeye ve etkin işleyen kurumsal yapılara yol açarak

sürdürülebilir kalkınma için önemli bir unsur olduğunu göstermektedir (Büyükilikmen, 2015: 45).

Ancak, köprü kurucu ilişkilerin tesisi, özellikle yüksek düzeyde bağlayıcı sosyal sermayenin hâkim olduğu ve dış gruplara karşı önyargıların güçlü olduğu topluluklarda zorlayıcı olabilmektedir. Bu noktada, bağlantı kurucu sosyal sermaye yani farklı sosyal hiyerarşilerdeki gruplar arasında kurulan ilişkiler, kamu otoriteleri ve STK'lar gibi aktörler aracılığıyla devreye girerek, gruplar arası iş birliğini teşvik edecek yapısal ve kurumsal çerçeveleri sağlamaktadır (Woolcock, 2001: 7-8). Dolayısıyla, gruplar arası iş birliğinin kültürel çeşitlilik bağlamında başarılı olabilmesi için, güçlü grup içi bağların korunmasıyla birlikte, köprü kurucu ve bağlantı kurucu sosyal sermaye türlerinin dengeli bir şekilde desteklenmesine ihtiyaç vardır.

Kentsel Uyuma İlişkin Temalar: Fırsatlar ve Zorluklar

Kentsel uyum, kentlerin sürekli değişen ve küreselleşen dinamiklerine adapte olma sürecini ifade eden çok boyutlu bir kavramdır. Türkiye'de özellikle kırsaldan kente ve yakın dönemde uluslararası göç hareketlerinin yoğunlaşmasıyla bu uyum süreci hem bireyler hem de kent yönetimleri açısından bir dizi fırsat ve zorluk barındırmaktadır. Kentler, farklı kültürel ve sosyo-ekonomik arka planlardan gelen bireylerin bir araya geldiği, etkileşimde bulunduğu ve yeni bir yaşam kurduğu potansiyel zenginlik alanlarıdır: bu, göçle gelen nitelikli işgücü, ekonomik çeşitliliğe katkı sağlama ve kentlerin kültürel mozağini zenginleştirme gibi önemli fırsatları beraberinde getirirken, aynı zamanda demografik yapıyı ve kent dinamiklerini de dönüştürmektedir. Ancak kentsel alanlara yönelik bu göç hareketleri, kırsalın itici faktörlerinin yanı sıra, kentlerin sunduğu çekici ekonomik ve sosyal şartların etkisiyle hız kazanmış olsa da kente gelen nüfusun kentle tam anlamıyla bütünleşmesi ve "kentli" kimliğini benimsemesi, sadece fiziksel olarak yerleşmekle

veya iş bulmakla sınırlı kalmamaktadır. Uyumun en büyük zorluklarından biri, bireylerin kırsal yaşamdan getirdikleri birincil ilişki biçimlerini kentte de sürdürme eğilimidir. Özellikle sosyo-ekonomik açıdan düşük gelir grubunda bulunan göçmenler, kentin yabancılaşmış ortamına karşı kendilerini korumak amacıyla, hemşerilik ve akrabalık bağlarına dayalı güçlü ikincil sosyal ağlar kurmakta, bu durum ise onların kentsel toplumla bütünleşmesini engellemektedir. Bu durum, göç edenlerin kırsal alandan getirdikleri değerleri ve davranış kalıplarını muhafaza etme çabasıyla yakından ilişkilidir ve kentsel davranış kalıplarını benimseme sürecini yavaşlatmaktadır (Öztürk & Altuntepe, 2008, s. 1603). Bu nedenle, kentsel uyum, göç edenlerin kendilerini kente ait hissetmeleri gereken, kuşaklar boyu sürebilen, karmaşık ve çok boyutlu bir sosyal süreç olarak değerlendirilmelidir.

Kentsel uyum, özellikle son yıllarda göç ve artan kültürel çeşitlilik bağlamında, modern toplumların karşılaştığı en kritik meselelerden biri haline gelmiştir. Uyumunu yalnızca demografik bir denge durumu olarak değil, farklı sosyo-kültürel grupların kamusal alanda barış içinde bir arada yaşayabilme kapasitesi, karşılıklı güven tesis etme becerisi ve ortak yaşama iradesi olarak tanımlamak gerekir. Bu bağlamda, kentsel uyum, kentlerin sunduğu ekonomik ve sosyal fırsatların tüm sakinler arasında adil bir şekilde dağıtılması potansiyelini barındırırken, aynı zamanda yapısal engeller ve kültürel çatışmalar nedeniyle ciddi zorluklarla da yüzleşmektedir.

Kentsel mekân, farklı etnik ve kültürel geçmişe sahip bireyleri ortak sivil alanlarda (işyeri, eğitim kurumları, komşuluk) bir araya getirerek, sosyal sermayenin gelişimine zemin hazırlayan önemli bir potansiyel sunar. Sosyal sermaye, tek bir bireye veya kuruma ait değildir: aksine, kişiler ve kurumlar arasındaki ilişkiler ağı içerisinde filizlenir ve bu ilişkiler sürdürüldüğü sürece değeri artar. Bu bağlamda, sosyal sermayenin oluşumu ve gelişimi, karşılıklı güven, sürekli diyalog ve iş birliğine dayalı etkileşimlere

bağlıdır (Şenkal, 2006: 11). Zira kentler, sosyal sermayenin dışlayıcı etkilerini azaltma imkânı sunarak, gruplar arası etkileşimi zorunlu kılar. Ancak bu potansiyelin gerçekleşmesi, sosyo-ekonomik eşitsizliklerin ve mekânsal ayrışmanın derinleştiği koşullarda zora girmektedir. Örneğin, gelir eşitsizliği ve yoksulluk, göçmenlerin ve yerleşik dezavantajlı grupların kent merkezinin fırsatlarından izole olmasına yol açarak, ortak aidiyet duygusunun gelişimini engeller. Uyum süreçlerinin zorlukları arasında, yalnızca ekonomik entegrasyonun yetersizliği değil, aynı zamanda kültürel ve siyasi katılımın önündeki yapısal engeller de bulunmaktadır. Öyle ki, dil bariyerleri, eğitim ve istihdam piyasasında karşılaşılan ayrımcılık, göçmenlerin siyasal ve sosyal kararlara katılımını kısıtlamakta, bu da onların kent yaşamına dair aidiyetlerini zayıflatmaktadır.

Kentsel uyum, heterojen nüfus yapılarını mütakabiliyet ve müşterek yaşam pratikleri etrafında entegre eden çok boyutlu bir süreç olarak ele alındığında, kentler için önemli sosyokültürel ve ekonomik fırsatlar barındırmaktadır. Bu bağlamda, en temel fırsat, kültürel çeşitliliğin, kentliler arasında sosyal sermayenin inşası ve kolektif bir kent kimliğinin teşekkülü için bir katalizör işlevi görmesidir. Farklı etnik ve kültürel kökenlere sahip bireylerin karşılıklı etkileşimi, sosyal ağların genişlemesine, yenilikçi düşünce biçimlerinin ve girişimciliğin desteklenmesine katkı sağlamaktadır. Aynı zamanda, bu çoğulcu yapı, kentin küresel bağlamda rekabet gücünü artırarak, turizm, yaratıcı endüstriler ve uluslararası ilişkiler gibi alanlarda somut ekonomik kazanımlar vaat etmektedir. Öte yandan, kentsel uyumun nihai hedeflerine ulaşmasının önünde, yapısal ve toplumsal nitelikteki çeşitli engeller bulunmaktadır. Bu zorlukların başında, toplumsal kabulün önündeki en büyük engellerden biri olan önyargılar ve kurumsal ayrımcılık pratikleri gelmekte olup, bu durum marjinal grupların sosyal ve mekânsal dışlanmasına yol açabilmektedir. Sosyal uyum çalışmalarında, ortak özelliklere (aynı cinsiyet, yaş grubu veya benzer yaşam deneyimleri

gibi) sahip bireyleri bir araya getirmenin, karşılıklı anlayışı ve empatiyi güçlendiren önemli bir strateji olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Ayrıca, sosyal uyumun nihai hedefinin toplumdaki tüm bireylerin refahını gözetmek, eşitsizlikleri azaltmak ve toplumsal kutuplaşmanın önüne geçmek olduğu unutulmamalıdır. Bu hedefe ulaşmak için sadece hukuki haklara erişimde eşitlik ve ayrımcılık yapmamak yeterli değildir. Bunun yanında, bireysel farklılıkların saygı gördüğü, herkesin kişisel potansiyelini özgürce gerçekleştirebileceği ve toplumsal hayata tam anlamıyla katılım gösterebileceği bir ortamın yaratılması esastır (Aygüler, Buz & Güzel, 2021: 354). Ayrıca, konut piyasası, istihdam olanakları ve eğitim hizmetlerine erişimde yaşanan sistematik eşitsizlikler, mevcut sosyal tabakalaşmayı derinleştirerek uyum sürecini sekteye uğratmaktadır. Kültürel farklılıkların, çatışma unsuru olarak öne çıkma potansiyeli, dilsel bariyerlerin sosyal entegrasyonu güçleştirmesi ve özellikle ikinci nesilde görülen aidiyet krizi, sürecin diğer karmaşık boyutlarını oluşturmaktadır. Sonuç itibarıyla, kentsel uyumun barındırdığı potansiyelden azami ölçüde faydalanabilmek, ancak söz konusu çok katmanlı zorlukların sistematik ve kapsayıcı kamu politikaları ile ele alınmasıyla mümkün olabilecektir. Dolayısıyla, etkin bir şekilde yönetilen bir kentsel uyum süreci, sosyal uyumu güçlendirirken, kenti ekonomik anlamda da daha dinamik ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşturabilmektedir.

Toplumsal Güven ve Dayanışma Ağları

Sosyal ağlar aracılığıyla sağlanan bilgi ve kaynak erişimi, sosyal sermayeyi örgütsel düzeyde değerli kılan temel unsurdur (Sargut, 2006: 4). Bireyler, bu sosyal ağlar aracılığıyla toplumsallaşır ve toplumsal organizasyonların sağladığı faydalar dan yararlanır. Bu nedenle, bir bireyin sosyal sermayesini anlamak için yalnızca üyesi olduğu kurumsal yapılar değil, aynı zamanda gündelik hayatındaki sosyal etkileşimler de kritik öneme sahiptir. Nitekim, Putnam (1993), sosyal sermayeyi sosyal kurumun

eylemleri kolaylaştırarak toplumun etkinliğini artıran güven, normlar ve iletişim ağları gibi özellikleri olarak tanımlamaktadır (Putnam, 1993: 169). Sosyal ilişkilerin sosyal sermaye değeri, bu ilişkilerin bireyler arasında güven inşa etme, karşılıklılık ilkesini güçlendirme ve ortak hedefler için iş birliği yapma kapasiteleriyle doğrudan bağlantılıdır. Bu bağlamda, araştırmada bireylerin gündelik sosyallikleri arkadaşlık ve komşuluk ilişkileri üzerinden incelenmiştir. Bu tür ilişkiler, sosyal yaşamı zenginleştirerek süreklilik ve samimiyet içeren güçlü bağların kurulmasına olanak tanır. Nihayetinde, bu sosyallikler, karşılıklılık esasına dayalı dayanıklı sosyal ağların temelini oluşturur (Aydemir, 2011: 72-73, 125, 146).

Toplumsal güven ve dayanışma ağları, bir toplumun sağlıklı işleyişini sağlayan, bireyler ile kurumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen enformel ve formel yapıların bütünüdür. Bu ağlar, ortak normlar, karşılıklılık ilkesi ve sosyal sermaye üzerine inşa edilir. Güven, bu yapının temel harcıdır: bireylerin toplumdaki diğer üyelere, kurumlara ve sistemin işleyişine duyduğu inanç, sosyal ve ekonomik iş birliğinin önünü açar. Toplumsal güven düzeyini belirlemek amacıyla, Dünya Değerler Araştırması gibi uluslararası çalışmalarda da kullanılan klasik bir soruya başvurulmaktadır: "İnsanların geneline güvenilir mi, yoksa ilişkilerde her zaman tedbirli mi olunmalıdır?" Bir toplumun ne kadar güven temelli olduğu, bu soruya verilen cevaplar üzerinden değerlendirilir. Bu bağlamda yürütülen araştırmamızın sonuçları, Türkiye örneğinde toplumsal güven düzeyinin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Katılımcıların %81,7'si başkalarına karşı temkinli olunması gerektiği görüşünü benimserken, toplumun geneline güven duyduğunu belirtenlerin oranı ise sadece %14,7'de kalmıştır (Uğuz, Örselli & Sipahi, 2011: 22). Fukuyama'ya (2005: 25-27) göre, sosyal sermaye, toplumun genelinde veya belirli kesimlerinde yaygın olan güven vasıtasıyla oluşan bir kapasitedir ve aile ile ulus arasında

konumlanan çeşitli büyüklüklerdeki topluluklarda somutlaşır. Sosyal sermaye bakımından zengin olan toplumlar, aynı zamanda yüksek düzeyde güven barındıran toplumlardır. Bu durum, güven ile sosyal sermaye arasında doğrudan bir bağ olduğu çıkarımını yapmamıza olanak tanır. Sosyal sermaye, bireylerin tek başlarına gerçekleştirdikleri eylemler veya girişimlerle inşa edilemez. Dolayısıyla, sosyal sermayenin temelinde bireysel erdemlerden ziyade, toplumsal erdemlerin yattığı ifade edilebilir. Dayanışma ise bu güvenin eyleme dönüşmüş halidir: bireylerin veya grupların ortak menfaatler, değerler veya karşılaşılan zorluklar karşısında bir araya gelerek kolektif bir güç oluşturmalarıdır.

Ağ gruplarının yapısı, düzenli etkileşimler ve davranış normları sayesinde bireyler arasında güven ve itibar oluşturarak sosyal sermayenin gelişimine zemin hazırlar. Bu sosyal sermaye türünün üç temel katkısı bulunmaktadır. Birincisi, her çeşit bilgiye, özellikle de gizli bilgilere daha hızlı, kapsamlı, güvenilir ve düzenli bir şekilde erişim sağlanmasıdır. İkincisi, bu ağlarda hâkim olan güven ortamı, anlaşmazlıkları asgari düzeye indirger: büyük ölçekli değişimler, dalgalanmalar ve krizlerin yarattığı belirsizlik ve zorluklarla başa çıkmayı kolaylaştırır. Üçüncüsü ise, bu ağ yapılarının siyasi örgütlenme ve dikey sosyal hareketliliği olumlu yönde desteklemesidir (Öztaş, 2007: 83-85).

Geleneksel toplumlarda bu ağlar, aile, akrabalık, komşuluk ve dini cemaatler gibi birincil gruplar etrafında şekillenirken, modern toplumlarda sivil toplum kuruluşları, meslek odaları, kooperatifler ve dijital platformlar gibi daha karmaşık ve gönüllü yapılar halini almıştır. Bu ağlar, yalnızca kriz anlarında (deprem, sel, ekonomik kriz) değil, aynı zamanda gündelik hayatın akışı içinde de işlevseldir. Örneğin, bir çocuğun komşusuna emanet edilmesi, bir esnafın müşterisine veresiye defteri açması veya bir kooperatif aracılığıyla üreticilerin pazara doğrudan erişim sağlaması, bu ağların somut tezahürleridir.

Sağlam toplumsal güven ve dayanışma ağları, sosyal dışlanmayı azaltır, yoksullukla mücadelede etkin bir mekanizma oluşturur, psikolojik iyi oluşu destekler ve demokratik katılımı güçlendirir. Ekonomik açıdan ise işlem maliyetlerini düşürür, yenilikçiliği ve girişimciliği teşvik eder. Bu nedenle, toplumsal refah ve sürdürülebilir kalkınmanın en temel bileşenlerinden biridir.

Kültürel Çeşitlilik-Sosyal Sermaye-Uyum İlişkisinin Kesişim Noktaları

Toplumsal bütünleşme sürecinde kültürel çeşitlilik, hem fırsat hem de zorluklar barındıran dinamik bir olgudur. Bu çeşitliliği yapıcı şekilde yönetmek ve toplum kesimleri arasında güven tesis etmek için sosyal sermaye ile kültürel çeşitlilik yönetimi yaklaşımları temel dayanak noktaları olarak öne çıkmaktadır. Kültürel çeşitlilik yönetimi, farklı etnik ve kültürel kimlikleri istikrarlı ve ahlaki bir çerçevede düzenlemeyi amaçlarken: sosyal sermaye ise toplumsal dayanışmanın temelini oluşturan güven, sosyal ağlar ve müşterek normlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Her iki yaklaşım da vatandaşlar arasında ortak bir gelecek tasavvuru ve dayanışma bilinci oluşturmaya hedefler. Bu bağlamdaki temel tartışma, kültürel çeşitlilik yönetiminin sağlıklı bir yurttaşlık bilinci ve toplumsal barışın temel dayanağı olduğunu savunan görüşler ile bütünleşmenin ancak kapsayıcı ve ortak bir yurttaşlık kimliğiyle mümkün olabileceğini öne süren eleştirel yaklaşımlar arasında şekillenmektedir. Bu tartışma sosyal sermaye ile doğrudan bağlantılıdır zira sosyal sermayenin temel bileşenleri olan toplumsal uyum ve istikrar, kültürel çeşitlilik tartışmalarının da merkezinde yer almaktadır. Yapılan araştırmalar, güçlü sosyal sermayeye sahip ve kültürel çeşitliliği etkin şekilde yöneten toplumlarda toplumsal barışın daha gelişmiş düzeyde olduğuna işaret etmektedir. Sonuç olarak hem sosyal sermaye hem de kültürel çeşitlilik yönetimi ekseninde yürütülen kuramsal tartışmaların toplumsal bütünleşmeye önemli katkılar sunduğu görülmektedir (Ceylan, 2020: 70-71).

Kültürel çeşitlilik, sosyal sermaye ve toplumsal uyum arasındaki ilişki, çağdaş toplumların karşı karşıya olduğu en karmaşık ve aynı zamanda en verimli sosyal dinamiklerden birini oluşturmaktadır. Bu üçlü yapı, karşılıklı etkileşim içinde işleyerek hem toplumsal dokunun sağlamlaşmasında hem de çatışma potansiyellerinin minimize edilmesinde belirleyici bir rol oynar. Bu bağlamda sosyal sermaye, kültürel çeşitlilik ile toplumsal uyum arasında bir köprü işlevi gören temel bir mekanizma olarak öne çıkmaktadır. Sosyal sermaye üzerine yapılan araştırmalar, özelde siyasal yaşamın, genelde ise toplumsal hayatın niteliği ve kalitesiyle yakından ilişkilidir ve genellikle toplumsal bütünleşmenin temel bileşeni olarak kabul edilir. Bu çerçevede, sosyal sermayenin gelişimi: üyeleri ortaklaşa kabul edilen normlara bağlı, dürüstlük ve iş birliği odaklı davranış sergileyen bir sosyal yapının varlığına bağlıdır. Dolayısıyla, farklılıkların aynı yönetim altında huzur içinde bir arada yaşamasına olanak tanıyan en kritik felsefi yaklaşım veya savın çok kültürcülük olduğu ileri sürülebilir (Yılmaz, 2020: 74)

Sosyal sermaye, toplumsal etkileşimlerin temelini oluşturur ve toplumun sahip olduğu değerler, katılım pratikleri, karşılıklı güven ve sosyal ağlar ekseninde kendini geliştirir. Sosyal sermayenin esasını oluşturan güven duygusu, toplumsal ağlardaki ilişkiler vasıtasıyla inşa edilir. Sivil hayata katılımı aktif olan bireylerin siyasal güveni yükseldiğinden, siyasal katılım oranları da paralel olarak artış gösterir. Benzer şekilde, sivil katılımı aktif rol üstlenen bireylerin komşuluk ve arkadaşlık bağları da kuvvetlendiği için sosyal güven düzeyleri yükselmektedir. Ancak, eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte sosyal güvenin azaldığı gözlemlenmektedir. Bunun nedeni, eğitim ve teknolojinin bireyleri yalnızlığa itmesi ve boş zaman değerlendirme alışkanlıklarını bireyselleştirmesidir: bu durum ise sosyal güveni ve dolayısıyla sosyal sermayeyi zayıflatıcı bir etki yaratmaktadır. Sosyal sermaye, toplum tarafından biriktirilen ve yenilenen bir kolektif varlıktır.

Toplumsal ağlar, sosyal sermayenin oluşumu için gerekli olan bireyler arası ilişkileri sağlar. Bu ağların yüz yüze iletişimi desteklemesi sayesinde sosyal güven pekişir. Başka bir deyişle, toplumsal ağlara katılım sosyal güveni, sosyal güven de sosyal sermayeyi destekleyerek artırır: bu unsurlar birbirini güçlendirir. Buna karşın, sosyal ağlardaki bağların zayıflaması, sosyal sermayenin de zayıflamasına yol açar (Karipçin Teke, 2024:189-190).

Kesişim noktalarının bir diğer kritik boyutu ise kültürlerarası etkileşim ve iletişimdir. Güven ve huzurun tesis edilmesi, kültürel çeşitliliğin bir çatışma unsuru olmaktan çıkıp bir zenginlik kaynağına dönüşmesinin temel şartıdır. Farklılıkların varlığı her zaman gerginlik veya çatışmaya sebep olmasa da bu tür istenmeyen durumların ortaya çıkma olasılığı bir toplum içinde daima mevcuttur. Grup ayrılıkları, üstünlük ve aşağılık hisleriyle ilişkilendirilebilir ve bu durum grupların çıkarlarını birbirine zıt hale getirebilir. Bu farklılıklar aynı zamanda, grupların zıt yaşam tarzları, kültürel uyum hedefleri, haklar ve sorumluluklar çerçevesinde de anlaşılabilir. Çeşitliliğin olduğu ortamlarda, tüm bireylerin kendilerini ait hissedebileceği ve ilişki kurabileceği kapsayıcı bir birlik duygusu zorunludur. Kültürel açıdan çeşitlilik barındıran bir topluluk ister kurum ister mahalle düzeyinde olsun, ortak bir "biz" hissi olmadan varlığını sürdüremez. Böylesi bir kolektif duygu, insanların ortaklaşa yaptıkları eylemlerden, deneyimledikleri olaylardan ve birlikte hayal ettikleri gelecekte doğmalıdır. Kimlikler sadece mevcut dünya düzenini yansıtmakla kalmaz: aynı zamanda bireyleri, arzuladıkları bir dünya için birlikte çalışmaya motive edebilir (Şeker & Gül, 2023: 134).

İletişim mekanizmaları, sosyokültürel uyumun temel dinamiğini oluşturur. Etkili iletişim, önyargıların kırılmasına, karşılıklı anlayışın gelişmesine ve dolayısıyla ayrımcılığın azalmasına zemin hazırlar. Kültürel uyum, yalnızca bireysel iletişim

yeterliliğine değil, aynı zamanda toplumların eşitlikçi ve kapsayıcı yapılar inşa etmesine de bağlı olan, çok aktörlü ve karşılıklı sorumluluk içeren karmaşık bir süreçtir. Bu sürecin merkezi unsuru olan iletişim, kültürel kodları aktararak, karşılıklı anlayışı ve aidiyeti geliştirerek önyargıları aşmada dönüştürücü bir rol üstlenir. İletişimin kalitesi ve sürekliliği, bulunan bölgesel sosyokültürel bağlamla birlikte düşünöldüğünde, uyumun kalıcılığını belirleyen temel faktör haline gelir: zira sosyokültürel uyumun sürdürülebilirliği, karşılıklı anlayış, empati ve açık iletişim ile doğrudan ilişkilidir. Bu uyum süreci, sadece bugünün ilişkilerini değil, gelecekteki çok kültürlü yaşamın yapılarını da şekillendirme potansiyeli taşır ve özellikle Türkiye gibi göç alan ölkelerde, farklı kültürel grupların uyum süreçlerinin güncel verilerle sürekli izlenmesi ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. (Yılmaz & Doğan, 2025: 1191-1192) Sonuçta, kültürel çeşitlilikten kaynaklanan potansiyelin sosyal sermaye aracılığıyla nasıl harekete geçirileceği ve iletişim kanallarıyla beslenen bir etkileşimle nasıl olumlu bir toplumsal uyuma dönüştüröleceği, bu ilişkinin kesişim noktalarını anlamakla mümkün olabilmektedir.

Sonuç

Sosyal sermayenin kentsel uyum performansı üzerinde belirleyici bir rolünün bulunduğu değerlendirilmektedir. Ancak esas kritik sonuç, bu sermayenin doğasıyla ilgilidir: Kültürel çeşitliliğin yaşandığı kentlerde, ortak normlar ve karşılıklı güven üzerine kurulu birleştirici sosyal sermayenin inşası, grup içi dayanışmanın meşru sınırları aşarak ayrışmaya yol açmasını engelleyen temel mekanizmadır. Başka bir deyişle, kentlerin uyum kapasitesi, sadece farklılıkların varlığına değil, bu farklılıkların birbiriyle temas etme ve ortak paydada buluşma şekline bağlıdır: bu ise kapsayıcı bir "biz" duygusunun kurumsallaşmasıyla sağlanabilir.

İletişim, bu yapısal dönüşümün merkezi aracı olarak konumlanmaktadır. Kültürel kodların şeffaf, empatik ve sürekli bir akışla etkileşimi, sosyokültürel uyumu sadece hızlandırmakla kalmaz, aynı zamanda önyargıları çözerek kalıcı bir aidiyet zemini hazırlar. Bulgular, iletişim ortamının etkinliğinin bölgesel ve kurumsal bağlamlardan bağımsız düşünülemeyeceğini açıkça göstermektedir. Bu, uyum politikalarının tek tipçi yaklaşımlardan uzak durması, mikro düzeyde esneklik ve hassasiyet gerektirmesi gerektiği anlamına gelir. Öte yandan kültürel uyumun geleceği, tek başına göç eden bireylerin adaptasyon çabasına yüklenemez. Sürdürülebilir uyum, toplumun tüm katmanlarının adil, eşitlikçi ve yapısal olarak kapsayıcı mekanizmaları inşa etme sorumluluğunu üstlenmesiyle mümkündür. Türkiye örneği, göç hareketliliğini sadece mevcut toplumsal ilişkiler için bir zorluk olarak değil, aynı zamanda ülkenin kentsel dinamizmini ve kolektif yaşam kültürünü geleceğe taşıyacak stratejik bir varlık olarak ele alma zorunluluğunu vurgulamaktadır. Sosyal sermayeyi artırmaya yönelik atılacak her adım, çok kültürlü kentsel yaşamın kalitesini artırarak toplumsal huzurun güvencesi olacaktır.

Bu hedefe ulaşmak, sosyal sermayenin statik bir kaynak değil, dinamik ve sürekli yeniden üretilen bir süreç olduğunu kabul etmeyi gerektirir. Kentlerdeki demografik kompozisyon değiştikçe, sosyal sermaye havuzları da dönüşmekte ve yeniden şekillenmektedir. Bu noktada, "birleştirici sosyal sermaye"nin inşası, geleneksel topluluk bağlarının çözülmesi anlamına gelmemeli: aksine, bu bağların daha geniş bir kentsel ağ içinde nasıl işlevsel kılınabileceğine dair yeni bir mimari gerektirmektedir. Bu mimarinin temel taşları, mahalle ölçeğindeki "arayüz mekânlarının paylaşımlı bahçeler, kütüphaneler, çok amaçlı kültür merkezleri tasarımı, kent yönetiminde çoğulcu katılım mekanizmalarının kurumsallaşmasına kadar uzanır. Örneğin, kentsel dönüşüm projeleri sadece fiziksel altyapıyı değil, sosyal dokuyu da gözetecek şekilde

tasarlanmalı: farklı gelir ve kültür gruplarını mekânsal olarak bir araya getiren karma kullanım projeleri teşvik edilmelidir.

Bir diğer kritik boyut, sosyal sermayenin dijital dönüşümüdür. Dijital platformlar, geleneksel yüz yüze etkileşimin yerini alamaz ancak onu tamamlayıcı ve güçlendirici bir rol üstlenebilir. Yerel sosyal ağların, mahalle dayanışma gruplarının ve kültürlerarası diyalog inisiyatiflerinin dijital altyapılarla desteklenmesi, özellikle genç nüfus ve profesyoneller arasında köprü kurucu ilişkilerin yaygınlaşmasına katkı sağlayabilir. Ancak bu süreç, dijital uçurumun sosyal dışlanmayı derinleştirebileceği riski de göz önünde bulundurularak, kapsayıcı bir dijital erişim politikasıyla birlikte yürütülmelidir.

Sosyal sermaye ve uyum tartışmalarında genellikle göz ardı edilen bir diğer unsur ise "zaman" faktörüdür. Sosyal güven ve ortak normların inşası anlık bir politik müdahale ile gerçekleşmez: nesiller boyu süren bir sosyalleşme ve kolektif bellek oluşumunu gerektirir. Bu nedenle, kısa vadeli proje bazlı müdahalelerden ziyade, eğitim sisteminden kentsel planlamaya, medya içeriklerinden sivil toplum faaliyetlerine kadar uzanan tutarlı ve uzun soluklu bir kamu politikaları bütünü hayati önem taşır. Kentlerin, genç nesilleri kültürel çeşitlilikle donanımlı bir şekilde yetiştirebilecekleri birer "öğrenen organizasyonlar" haline gelmesi, sürdürülebilir uyumun en stratejik yatırımı olacaktır.

Son olarak, kentsel uyum performansının değerlendirilmesi nicel göstergelerin (gelir dağılımı, konut oranları) ötesine geçmelidir. Bir kentin ne kadar "uyumlu" olduğu, sakinlerinin kamusal alanları ne ölçüde ortaklaşa kullandığı, farklı gruplardan bireylerin gündelik karşılaşmalarının niteliği, yerel yönetimlere duyulan güven düzeyi ve kent hakkında geliştirilen kolektif anlatılar gibi niteliksel ölçütlerle de anlaşılmalıdır. Bu bağlamda, kentler kendi "uyum gösterge tablolarını" geliştirerek politikalarının

etkinliğini izleyebilir ve diğer kentlerle deneyim alışverişinde bulunabilir.

Türkiye bağlamında ele alındığında, göçün yarattığı demografik zenginlik, aynı zamanda kentlerin küresel ağlarla bütünleşme ve yeni bir kentsel kimlik inşa etme potansiyelini de barındırmaktadır. Bu potansiyelin gerçekleşmesi, göçmenleri "sorun" nesnesi olarak gören yaklaşımlardan, onları kentin sosyal ve ekonomik hayatının aktif özneleri olarak konumlandıran paradigmalara geçişle mümkündür. Nihayetinde, kültürel çeşitlilik içinde barışçıl ve üretken bir kent yaşamı inşa etmek, sadece bir yönetim meselesi değil, aynı zamanda 21. yüzyıl kentliliğinin tanımını yeniden yazmaya adanmış kolektif bir entelektüel ve ahlaki çabadır.

Kaynakça

Allport, G. W. (1979). The Nature of Prejudice (25th Anniversary Ed.). Addison-Wesley.

Aydemir, M. Ali (2011), Sosyal Sermaye Topluluk Duygusu ve Sosyal Sermaye Araştırması, Çizgi Kitabevi, Konya.

Aygüler, E., Buz, S., & Güzel, B. (2021). Sosyal Uyumun Başarılmasının Önündeki Engeller: Niteliksel Bir Çalışma. Journal of Economy Culture and Society, (63), 339-357.

Banting, K., & Kymlicka, W. (Eds.). (2017). The Strains of Commitment: The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies. Oxford University Press.

Blokland, T. (2003). Urban Bonds. Polity Press.

Büyükilikmen, A. Y. (2015). Sosyal Sermaye ve Ölçülmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, (10), 45-52.

Ceylan, Y. (2020). Toplumsal Bütünleşme Bağlamında Sosyal Sermaye ve Çokültürcülük. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(100), 69-90.

Field, J. (2008). Sosyal Sermaye (B. Bilgen & B. Şen, Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fong, E. (2021). Diverse neighborhoods in diverse cities: The evolution of Toronto. University of Toronto Press.

Fukuyama, F. (2005). Güven: Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması (çev.) Ahmet Buğdaycı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul

Karipçin Teke, H. (2024). Sosyal Sermaye Teorisi Bağlamında: Sosyal Paylaşım Ağlarında Güven. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi*, 5(1), 174-194.

Mandel, R. (2008). Cosmopolitan Anxieties: Turkish Challenges to Citizenship and Belonging in Germany. Duke University Press.

Öztaş, N. (2007). “Sosyal Sermayenin Ağbağ Kuram(lar)ı: Dayanımcı ve Aracı Sosyal Sermaye”. *Amme İdaresi Dergisi*, 40, 3, 79-98.

Öztürk, M. Ö., & Altuntepe, N. (2008). Türkiye’de kentsel alanlara göç edenlerin kent ve çalışma hayatına uyum durumları: Bir alan araştırması. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 3(11), 1587-1625.

Portes, A. (1998). Social capital: Its origins and applications in modern sociology. *Annual Review of Sociology*, 24(1), 1–24.

Putnam, R. D. (1993). Making democracy work: Civic traditions in modern Italy. Princeton University Press.

Putnam, R. D. (2000). Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community. Simon & Schuster.

Putnam, R. D. (2007). E Pluribus Unum: Diversity and community in the twenty-first century — The 2006 Johan Skytte Prize Lecture. *Scandinavian Political Studies*, 30(2), 137–174.

Sargut, A. S. (2006). Sosyal sermaye: yapının sunduğu bir olanak mı, yoksa bireyin amaçlı eylemi mi? *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 12, 1-13.

Şeker, G. & Gül, H. (2023). Kamu yönetimi ve politikalarında kültürel çeşitlilik kavramı. *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, (12), 131-141.

Şenkal, A. (2006). Sosyal politika ve sosyal sermaye: Sosyal sermayenin sosyal politikaya etkileri konusunda bir değerlendirme. *ISGUC The Journal of Industrial Relations and Human Resources*, 8(1).

Tüylüoğlu, Ş. (2006). Sosyal Sermaye İktisadi Performans ve Kalkınma: Bir Yazın Taraması. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, (12), 14-60.

Uğuz, H. E., Örselli, E., & Sipahi, E. (2011). Sosyal sermayenin ölçümü: Türkiye deneyimi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6(1), 8-40.

Uitermark, J., & Duyvendak, J. W. (2008). Civilising the city: Populism and revanchist urbanism in Rotterdam. *Urban Studies*, 45(7), 1485-1503.

UNESCO. (2001). Universal declaration on cultural diversity. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (23.09.2025 tarihinde, <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000127162> adresinden ulaşılmıştır).

Woolcock, M. (2001). The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Canadian Journal of Policy Research*, 2(1), 11–17.

Woolcock, M., & Narayan, D. (2010). Sosyal Sermaye Kalkınma Teorisi, Araştırma ve Politika için Öneriler. M. M. Şahin & A. Z. Ünal (Der.), Sosyal Sermaye – Kuram, Uygulama, Eleştiri- Değişim Yayınları.

Yılmaz, C. (2020). Toplumsal bütünleşme bağlamında sosyal sermaye ve çokültürcülük. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(100), 69-90. (10.09.2025 tarihinde <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1152444> adresinden ulaşılmıştır).

Yılmaz, H., & Önay Doğan, B. (2025). Sosyokültürel Uyumun İletişim Perspektifinden Analizi: İstanbul ve Gaziantep'teki Suriyeli Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 1186-1208.

BÖLÜM 6

Social Contract 4.0: Individualise and Rule in the Digital Age

Ahmet Said Uzel¹

Introduction

In moments of profound transformation, societies are compelled to renegotiate the foundational agreements that hold them together. Throughout history, the idea of the social contract has served to explain how individuals surrender certain freedoms in exchange for security, order, and the benefits of collective life. Yet under conditions of accelerated technological development, algorithmic decision-making, and ubiquitous surveillance, this framework now demands urgent re-examination. Are we entering a new era of participatory governance and shared empowerment, or are we witnessing the emergence of a more subtle architecture of control one that no longer divides populations to dominate them, but instead isolates, profiles, and steers individuals in the name of efficiency and optimisation?

¹ PhD Student Ahmet Said Uzel, Swansea University/UK, Orcid: 0009-0009-3360-5667, a_uzel@windowsslive.com

This chapter proposes Social Contract 4.0 as a means of capturing the unique dynamics of governance in the digital age. Building on the philosophical tradition of Locke, Hobbes, and Rousseau, yet moving beyond the Enlightenment assumptions that underpinned their theories, Social Contract 4.0 responds to the political conditions of Industry 4.0: a milieu shaped by artificial intelligence, data capitalism, decentralised platforms, and hyper-individualised governance. Traditional institutions remain, but the logic of control has shifted. Power no longer relies primarily on hierarchical imposition or visible coercion; it operates through personalisation, behavioural prediction, self-optimisation, and digital consent. Political fragmentation is no longer orchestrated across broad social or ideological divides, but through the atomisation of individuals into discrete, datafied personas targeted, modulated, and ultimately governable.

The classical strategy of divide and rule has thus evolved into a contemporary formula: individualise and rule. This shift reflects a deeper transformation in the mechanics of power. Rather than manipulating collective identities, systems now foster isolation, manufacture choice, and embed surveillance within the everyday habits, preferences, and digital traces of individuals. Participation becomes constant yet hollow; expression becomes ubiquitous yet depoliticised. The social contract, once imagined as a mutual pact for common life, risks becoming a framework for managed compliance, where legitimacy is simulated, dissent is absorbed, and political agency is quietly displaced.

This article interrogates whether current developments constitute a genuine reconstitution of the social contract or merely a cosmetic adaptation of older hierarchies to the aesthetics and languages of democratic modernity. It traces the historical roots of contractual thinking, explores the rise of technocratic and digital governance, and evaluates whether Social Contract 4.0 offers

possibilities for emancipation or simply formalises a new mode of administrative control cloaked in transparency and participatory rhetoric. At stake is not only the future of governance, but the very meaning of the political as something collective, contestable, and rooted in shared existence.

Social Contract 4.0 refers to an emerging political arrangement shaped by the infrastructures of Industry 4.0 where digital systems, smart technologies, and algorithmic processes redefine the relationship between individuals and governing institutions. Unlike earlier models grounded in territorial sovereignty, legal rights, or collective identity, Social Contract 4.0 is distinguished by hyper-personalisation, behavioural steering, and decentralised control. Governance is no longer confined to formal institutions; it is distributed across platforms, automated systems, and invisible code. Citizens are reconstituted as data subjects whose preferences are continuously harvested, inferred, and shaped, often without explicit awareness. Participation no longer stems from public deliberation but from clicks, patterns, metrics, and biometric traces, producing a façade of freedom within a tightly managed behavioural ecosystem. Social Contract 4.0 is therefore both a response to, and a symptom of, the digital condition: it offers new opportunities for transparency and civic engagement while simultaneously deepening alienation, eroding collective solidarity, and recoding consent into passive acquiescence.

From Classical Social Contract to Digital Governance

The philosophical concept of the social contract emerged as an attempt to resolve a persistent tension in social life: the need to balance individual autonomy with collective order. Early theorists such as Thomas Hobbes, John Locke, and Jean-Jacques Rousseau offered distinct formulations of this problem, each shaped by unique historical circumstances and assumptions about human nature.

Hobbes, writing in the aftermath of violent civil conflict in England, famously depicted the state of nature as a realm of perpetual insecurity in which life was “solitary, poor, nasty, brutish, and short” (Hobbes & Missner, 2016: 84). For Hobbes, the solution lay in a sovereign authority endowed with absolute power, an entity capable of subduing conflict and guaranteeing order through the threat of force. Liberty, in his formulation, was subordinate to the necessity of stability.

Locke, by contrast, offered a more optimistic account that reflected the emerging liberal sensibilities of the late seventeenth century. Rather than escaping savagery, individuals entered into a social contract to secure their natural rights, life, liberty, and property through institutions grounded in consent (Locke, 2013). Governance, in this framework, derives its legitimacy not from coercion but from its ability to protect rights and adjudicate conflicts. Rousseau extended this trajectory further by placing freedom and collective will at the centre of political life. His formulation asked how individuals might unite in a political community “in which each, uniting with all, nevertheless obey only himself and remain as free as before.” (Rousseau, 2018: 18). For Rousseau, the social contract was not merely a security arrangement but a moral pact enabling the formation of a general will. Yet he also warned of the fragility of this arrangement: even the introduction of representation, he argued, could erode genuine freedom by distancing citizens from the exercise of sovereignty (Rousseau, 2018). His concern that representation could hollow out democratic agency resonates strongly in the context of today’s digitalised and bureaucratised public sphere, where intermediaries proliferate, and direct political authorship becomes increasingly elusive.

While classical social contract theory emphasised unity and collective obligation, the historical practice of governance has frequently relied on fragmentation. The doctrine of divide et impera

was central to imperial and monarchical strategies from ancient Rome to the British Raj. These regimes recognised that disunity among subjects secured the power of rulers (Tainter, 1988; Chandra et al., 2016). Although typically achieved through overt cleavages such as ethnicity, class, or territory, the essential logic remained constant: fragmentation limits resistance. In modern contexts, however, divide-and-rule assumes more subtle forms. The advent of algorithmic media environments has created new mechanisms for segmentation, from the personalised echo chambers described by Pariser (2011) to the strategic mobilisation of identity politics examined by Fraser (2019). Rather than visible repression, contemporary fragmentation often appears as pluralism, diversity, or consumer choice, masking the underlying weakening of shared political space.

This transformation has been compounded by the rise of neoliberal rationality, which Brown (2015) argues has reconfigured citizenship into a project of self-management and market-based individualism. Under neoliberalism, the social contract is not merely strained; it is hollowed out and recast as a transactional relationship between service providers and self-interested individuals. Where earlier regimes sought to unify or divide populations for political ends, neoliberal governance encourages subjects to conceive of themselves as entrepreneurs of their own lives, responsible for their own risks and outcomes. This shift erodes not only solidaristic bonds but also the very notion of a common good. Divide and rule persists, but now in forms rendered more palatable through the language of personal choice and optimisation.

As confidence in traditional institutions has weakened, governance has increasingly taken the shape of what Crouch (2004) terms post-democracy. Formal democratic structures elections, representative legislatures, public debates remain intact, yet their substantive content is diminished. Decisions drift into the hands of

technocratic elites, insulated committees, and corporate actors. Political participation becomes symbolic, reduced to carefully managed consultation exercises that simulate inclusion without redistributing power. Bevir's (2011) analysis of governance networks builds on this insight, showing how authority has migrated from centralised state actors to complex assemblages of private firms, NGOs, and transnational institutions. While these arrangements promise adaptability and efficiency, they often obscure lines of accountability and weaken the traditional relationship between citizen and state.

The emergence of digital infrastructures intensifies this trend. Zuboff's (2023) concept of surveillance capitalism demonstrates how power increasingly resides not in formal political institutions but in the private actors controlling data extraction, behavioural prediction, and algorithmic steering. Under such conditions, the citizen becomes a data subject, governed through processes that operate beneath the threshold of awareness. Consent shifts from a deliberate political act to an implicit condition of digital life. The social contract is no longer a public agreement entered into through discourse; it becomes an automated, ongoing process of behavioural capture and inference. Governance functions not through overt coercion but through profiling, nudging, and predictive modelling mechanisms that reshape subjectivity in ways earlier political theorists could scarcely have imagined.

What distinguishes these developments from earlier forms of domination is not simply the sophistication of the tools but their integration into everyday life. Classical mechanisms relied on visible repression or broad group-based cleavages; digital systems operate through hyper-personalisation, algorithmic segmentation, and infrastructural dependence. The result is a form of governance that fragments the public, erodes shared political space, and recasts political agency as a series of individualised interactions with

opaque systems. These transformations set the stage for the emergence of Social Contract 4.0, a mode of governance that cannot be adequately understood through classical theories alone, yet remains rooted in their central concerns about freedom, legitimacy, and collective agency.

Historical Trajectories and Ideological Shifts: The Political Architecture of the Social Contract

The evolution of political organisation across human history has never followed a linear or uniform trajectory. Instead, it reflects a succession of negotiated settlements, ruptures, and reconfigurations shaped by prevailing economic structures, cultural values, and social conflicts. From ancient city-states to modern bureaucratic nation-states, the pursuit of governance has been bound to the need to secure legitimacy, consolidate authority, and maintain social cohesion often by redefining the implicit or explicit terms of the social contract. Although the philosophical articulation of the contract took shape most clearly during the Enlightenment, its practical manifestations have varied widely depending on who wielded power, how that power was justified, and which populations were deemed worthy of political recognition.

The earliest political communities were structured around kinship, custom, and religious authority. Power was rooted in the legitimacy of elders or spiritual leaders, and later in divine sanction or inherited hierarchy. As societies expanded and became more complex, authority grew increasingly institutionalised through monarchy, aristocracy, and imperial rule. These regimes did not resemble social contracts in the modern sense, yet they invoked their own legitimising narratives of divine right, tradition, conquest, and providence to justify hierarchy. Feudal Europe, for instance, constructed a political order in which the monarch was not merely a ruler but a symbolic mediator between God and the people,

embedded in a network of obligations, land tenure, and loyalty (Bloch & Koziol, 2014). Social order was maintained through obligation, fear, and deeply entrenched hierarchies, leaving little space for negotiation, participation, or dissent. The contract, as we now understand it, was absent; in its place stood a cosmology of authority that naturalised inequality.

Over time, however, disruptive events civil wars, economic crises, religious upheavals, and technological revolutions, began to fracture the perceived naturalness of these inherited hierarchies. The Protestant Reformation challenged the spiritual foundations of monarchical authority, while the Renaissance expanded humanist critiques of tradition and absolute power. The Enlightenment provided the philosophical vocabulary through which these challenges could crystallise into a radically different understanding of political legitimacy. The social contract emerged as a conceptual break from the transcendental justifications of the past: if authority was no longer derived from divine mandate or hereditary privilege, it could instead be grounded in the will, reason, and consent of the people. This reorientation culminated in revolutionary moments such as the English Civil War, the American Declaration of Independence, and the French Revolution, each representing an attempt to redefine political community by asking who counts as a political subject and whose voice shapes the public good.

Yet the overthrow of monarchs did not resolve the deeper problems of governance or representation. While revolutionary movements proclaimed liberty, equality, and popular sovereignty, these promises were quickly constrained by new exclusions and hierarchies. Representative institutions often reproduced the privileges of property-owning males, while women, enslaved peoples, colonised populations, and the working classes were systematically denied the rights ostensibly guaranteed by the new contract (Pateman, 2016). The language of universalism masked the

persistence of structural asymmetries that continued to shape political life. The transition from monarchic authority to representative democracy did not eliminate domination; it transformed its modalities, often cloaking new forms of exclusion in the rhetoric of freedom. What emerged was not a complete break with the past but a reconfigured political architecture in which participation was formalised for some and withheld from others.

The nineteenth and early twentieth centuries further reshaped the parameters of the social contract through the institutionalisation of nationalism. National identity replaced divine right as the primary basis for political legitimacy, and the state was reimagined as the embodiment of a unified people bound by culture, language, and historical destiny. Nationalism enabled powerful forms of mobilisation and collective belonging, yet it also introduced new lines of exclusion, xenophobia, and racialised hierarchy. The social contract became territorially confined and heavily policed; belonging was determined not by shared values or rights but by birth, blood, and cultural conformity. This mechanism of inclusion through exclusion contributed to global conflicts fuelled by competing nationalist visions, culminating in two World Wars that exposed the catastrophic potential of contracts grounded in ethnocentric and militarised imaginaries.

In the aftermath of these conflicts, a new attempt at a universalist social contract emerged. The establishment of the United Nations, the Universal Declaration of Human Rights, and later regional institutions such as the European Union sought to transcend the destructive particularisms of nationalism and enshrine norms of peace, development, and human dignity. Many countries built welfare states that expanded social protections, redistributed wealth, and strengthened collective security. Yet this post-war order was marked by profound contradictions. While rights and welfare were extended within certain states, global power structures remained

deeply unequal. Colonial and postcolonial dynamics persisted in subtler forms, often embedded in international development programmes, trade agreements, and the architecture of global finance (Escobar, 2011; Slobodian, 2018). The global North frequently dictated the terms of this new “global contract,” leaving much of the South in conditions of dependency rather than genuine partnership.

The latter half of the twentieth century witnessed another profound ideological reconfiguration with the ascent of neoliberalism, which redefined the individual as an entrepreneur of the self and the market as the organising principle of society. In this worldview, the social contract was no longer a political pact among equal members of a community but a transactional relationship oriented around competition, productivity, and self-sufficiency. Margaret Thatcher’s assertion that “there is no such thing as society” (Thatcher, 1987) encapsulated this shift with stark clarity. Solidarity was displaced by market logic, and the role of the state was reframed from guarantor of welfare to facilitator of market freedoms. Democratic institutions, increasingly intertwined with corporate interests and technocratic governance, often lacked the capacity or the will to act as counterweights to market imperatives, leaving political participation weakened and publics fragmented.

Taken together, these historical trajectories reveal that the social contract has never been a neutral or universally benevolent construct. It has functioned both as a site of emancipation and as a mechanism of control, oscillating between inclusion and exclusion, consent and coercion. Whether framed through monarchic authority, representative democracy, nationalist belonging, or neoliberal governance, the contract has continually required contestation, renegotiation, and, at times, rupture. The central question has never been simply whether societies possess a social contract, but whose interests the contract serves, how inclusive it is, and whether it

remains responsive to a world now confronted by ecological crisis, technological dominance, and widening social fragmentation.

Today, the rise of transnational technology companies and decentralised digital infrastructures introduces yet another transformation. Authority is increasingly displaced from public institutions to private platforms, algorithms, and computational systems that operate beyond conventional oversight. This dispersal of power marks a new phase in the political architecture of the social contract, one in which neither publics nor states fully determine the terms of collective life, and in which the negotiation of legitimacy is increasingly mediated by digital actors that sit outside traditional democratic structures.

The Current Landscape: Individualise and Rule

The contemporary political order is increasingly shaped by infrastructural, algorithmic, and psychological mechanisms that reconfigure the relationship between citizen and state. Where earlier systems of control relied on managing collective identities and oppositional blocs, the digitalised paradigm of governance emerging from the context of Industry 4.0 privileges the isolation and individuation of political subjects. The classic tactic of divide and rule, effective in maintaining imperial, monarchical, or colonial authority (Mamdani, 2018; Chandra et al., 2016), has given way to a more sophisticated and decentralised logic: individualise and rule. Here, domination is not achieved through visible divisions, but through the algorithmic engineering of fragmented engagement, surveillance-induced self-regulation, and the illusion of agency embedded in datafied life.

Algorithmic Governance and the New Architecture of Consent

The emergence of algorithmic governance marks a significant rupture in how authority is legitimised and exercised. No

longer centred on legal contracts, parliamentary deliberation, or judicial accountability, governance in the digital age increasingly operates through predictive analytics, opaque automation, and real-time behavioural modulation (Yeung, 2018; Pasquale, 2015). Zuboff's (2023) concept of surveillance capitalism captures this shift with precision: data extracted from users' digital behaviour is not merely used to monitor but to nudge and shape future actions, creating what she calls "instrumentarian power", a system of control that does not threaten but anticipates.

In this regime, the social contract is neither explicit nor mutually agreed. Consent is algorithmically assumed through user interaction and digital presence, circumventing traditional notions of political agency (Cohen, 2019; Couldry & Mejias, 2019). The notion of the informed citizen is replaced by the tracked subject, whose rights and entitlements are not debated but rendered conditional through automated systems. As Eubanks (2025) demonstrates in her study of welfare and criminal justice technologies, automated risk scoring systems routinely disempower the very populations they purport to serve, embedding structural inequality into the logic of digital decision-making.

This individualise and rule paradigm rests not on coercion but on customisation. By tailoring interfaces, search results, and digital experiences to each user, platforms diffuse dissent and direct behaviour. Political governance thus slips into the domain of UX design, and the citizen becomes an object of statistical modelling rather than a participant in deliberation (Beer, 2018). The logic is clear: if governance can anticipate, it does not need to persuade. The contract becomes not a negotiation, but an inferred preference profile automatically updated, irrevocably depersonalised.

From Polarised Populations to Fragmented Selves

The political consequences of this individuation are profound. Classic political strategies relied on unifying or dividing large-scale groups often along class, race, or ideological lines (Gramsci, 2020; Fraser, 2008). Today's system instead disperses solidarity by curating individual realities, personalised news flows, and social bubbles. Pariser's (2011) filter bubble and Sunstein's (2018) concept of cyberbalkanization describe the ways digital infrastructures isolate users from differing views, diminishing shared frameworks for collective discourse. As Gillespie (2018) notes, platform governance reinforces this by structurally amplifying engagement over understanding, emotional reaction over deliberative reasoning.

In such an environment, political subjectivity becomes fragmented. Rather than recognising one another as fellow citizens within a common democratic project, individuals are positioned as marketed micro-publics, each with their own content stream, tailored anxieties, and curated ideological affirmations (Couldry & Hepp, 2018). Populist leaders have successfully exploited this condition, not by constructing universal platforms of transformation but by selling affective identification, cultural grievance, and digital intimacy (Gerbaudo, 2018). The collective "we" of democratic aspiration is replaced by an algorithmically modulated "I", each politically active yet collectively paralysed.

This fragmentation benefits the logic of Social Contract 4.0. Instead of mobilising resistance, it incentivises performance. Digital subjectivity becomes a matter of visibility, branding, and alignment with curated ideological spaces (Dean, 2020). In this ecosystem, political mobilisation is reduced to signal amplification hashtags, retweets, identity performances that often reinforce the very infrastructures of control they claim to challenge (Morozov, 2013).

As Fraser (2019) argues, this results in a double displacement: individuals are excluded both economically through market logics and symbolically through fragmented, consumer-oriented politics.

The Theatre of Participation and the Erosion of Legitimacy

To maintain its legitimacy, Social Contract 4.0 must simulate its own responsiveness. Public platforms promote open data, civic tech, and participatory dashboards inviting users to evaluate, comment, or even co-design public services. However, as Fung (2006) and Cornwall (2008) caution, participation without redistribution of power is often little more than a democratic theatre. These frameworks frequently reproduce elite control, outsourcing policy legitimacy while restricting meaningful influence. Even well-intentioned participatory mechanisms are framed within narrow policy scripts, with limited capacity for structural critique (Pateman, 2012).

This is governance by performance. It crafts visibility but withholds control. It solicits feedback but controls the questions. Participation is encouraged in form, yet excluded in substance. As Mouffe (2005) argues, such post-political regimes suppress conflict in the name of consensus, foreclosing true democratic contestation. Rousseau's warning that any deviation from the foundational terms renders the contract void remains starkly relevant: when consent is performative, when participation is managed, and when outcomes are preconfigured, the contract ceases to bind. It becomes an aesthetic user interface, not a civic agreement.

What we see, then, is not a loss of governance, but its mutation. Power is no longer visible in institutions alone; it is dispersed across platforms, codified in algorithms, and embedded in technical protocols. The subject is no longer simply governed, but governed through themselves. Individualise and rule achieves what divide and rule never could: the transformation of potential

collective agency into private optimisation, the reprogramming of dissent into personalised feedback, and the absorption of critique into the very systems it once opposed.

Social Contract 4.0 as a Framework

The classical articulation of the social contract rested on a presumption of shared presence a public, a polis, or a demos constituted through proximity, dialogue, and a degree of mutual recognition. Although that recognition was often unequally distributed or entirely withheld from large sections of society as feminist and postcolonial theorists have long reminded us (Pateman, 2016) the social contract retained its normative power as a collective fiction binding rulers and ruled to a shared purpose. In contrast, Social Contract 4.0 emerges not from spatial proximity or mutuality, but from the dispersed, individuated, and datafied infrastructures of digital society. It is not forged in assembly or deliberation but inferred through interaction calculated through algorithmic traces, behavioural signatures, and statistical affinities. The resulting contract is not entered into by negotiation, but rather imposed through interface design, platform architectures, and default settings. The citizen does not sign this contract; they are signed into it.

What distinguishes Social Contract 4.0 from its antecedents is not only its form but its epistemic foundation. The traditional contract was legitimised through the fiction of the rational subject, an individual capable of consenting, deliberating, and choosing among options. However, the subject of Social Contract 4.0 is prefigured by data: profiled before they act, evaluated before they speak, and segmented before they decide. As Cheney-Lippold (2017) observes, digital identity is not self-declared but algorithmically constructed, constantly recalibrated based on inferred intentions and predicted preferences. In such a regime, governance is no longer a political encounter but a statistical

operation. It does not require participation in the conventional sense, for it already knows what kind of citizen or consumer it is dealing with. This shift marks the culmination of what Deleuze (2017) described as the “control society,” in which individuals are no longer contained by institutions but modulated through code and connectivity.

The implications of this shift for democratic legitimacy are profound. The foundation of any social contract is the assumption that citizens possess the capacity to contest its terms. In the traditional liberal model, this contestation took the form of elections, protests, assemblies, and legal challenges, however limited or unevenly distributed. Under Social Contract 4.0, however, the terrain of contestation is increasingly foreclosed. The mechanisms of power have been decentralised, dispersed across servers, sensors, and terms of service agreements. Challenges to authority must now navigate privatised infrastructures of communication, governed by opaque algorithms and platform governance regimes (Gillespie, 2018; Suzor, 2019). As scholars of digital constitutionalism have noted, the power to shape the rules of public discourse has effectively migrated from the state to platform companies, raising urgent questions about accountability, representation, and civic visibility (Celeste, 2019; Balkin, 2017).

Crucially, Social Contract 4.0 is also defined by its reversal of responsibility. Whereas earlier social contracts rested on a promise of state protection, the Leviathan’s role in maintaining security, justice, or welfare the new contract frames individuals as responsible for their own optimisation, self-surveillance, and social sorting. This is the internalisation of governance: not merely being governed but governing oneself as if already governed. As Han (2017) notes in *Psychopolitics*, the neoliberal subject does not need to be disciplined by external forces, for they discipline themselves through metrics, ratings, and the imperative to perform. Power thus

becomes intimate, psychological, and voluntary in appearance the signature effect of individualise and rule.

Yet the appeal of Social Contract 4.0 cannot be reduced to mere coercion. It functions through ambivalence offering increased access to information, expanded consumer freedoms, and the aesthetic satisfaction of participation, all while delimiting the political consequences of these freedoms. Citizens are invited to personalise their experiences, to curate their feeds, to optimise their productivity and in doing so, they become more governable, not less. This condition is captured by Foucault's (2010) notion of governmentality, wherein power operates not by denying freedom, but by shaping the very conditions under which it is exercised. Under this logic, freedom is not eliminated but preformatted; choice is not restricted but algorithmically guided.

Any critical engagement with Social Contract 4.0 must also reckon with its institutional incoherence. The traditional social contract assumed a relatively stable constellation of institutions state, judiciary, public service, education through which collective life could be administered and contested. In the current regime, these institutions have been partially eclipsed by transnational digital actors, algorithmic logics, and hybrid governance arrangements that elude conventional scrutiny. What results is a form of post-institutional legitimacy one that derives not from public law but from data governance, reputational metrics, and service responsiveness. This shift makes contestation exceedingly difficult: one cannot occupy an algorithm, nor sue a recommendation engine. The contract becomes, in effect, a moving target continuously updated, endlessly responsive, yet structurally unaccountable.

Nevertheless, Social Contract 4.0 is not without possibilities. If properly reimaged, it could serve as a platform for a new kind of democratic renewal one that builds on the affordances of digital technologies to enable greater participation, plural representation,

and networked forms of civic co-governance. However, this would require a fundamental reconfiguration of the architecture of digital life. It would require, as Van Dijck et al. (2018) argue, a commitment to public values in the platform society transparency, accountability, inclusiveness that resist the commodification of social life. It would also demand legal and political innovations capable of bridging the gap between code and rights, between platform governance and democratic consent.

Social Contract 4.0, then, is not simply the next phase of political organisation. It is a test of whether a political community is possible under conditions of radical individuation, predictive governance, and post-consensual legitimacy. It compels us to ask whether governance can still be co-authored, or whether it has become a process that is lived, automated, and administrated in ways that are no longer legible let alone negotiable. The contract, in this sense, is still present. But whether it binds, enables, or merely simulates solidarity is the defining political question of our time.

Conclusion

The trajectory traced throughout this chapter has shown that what now presents itself as the next evolutionary step in political modernity, a supposed Social Contract 4.0, may in fact signal a profound departure from the foundational principles that once legitimised political authority. While the vocabulary of consent, participation, and empowerment persists in institutional and platform discourse, these terms have been quietly yet decisively reconfigured by the infrastructures and incentives of the digital age. Governance is no longer exercised primarily through law, deliberation, or institutional representation, but through interface design, behavioural prediction, algorithmic sorting, and recursive feedback loops. Within this paradigm, political agency is not

eliminated outright; it is disassembled, redistributed, and ultimately diluted. The citizen appears less as a participant in shaping collective life than as a datafied subject, continuously profiled, personalised, and pacified. The contract, such as it exists, binds not through open negotiation but through ambient control, where obligation is inferred, participation is automated, and consent is harvested rather than articulated.

In replacing the logic of divide and rule with the more sophisticated and pervasive logic of individualise and rule, contemporary governance has perfected the art of political quieting. Fragmentation becomes the method through which cohesion is prevented; personalisation becomes a technology for managing dissent; and optimisation becomes a moral expectation. By reducing society to discrete behavioural signatures, individuals are encouraged to experience their freedoms in isolation as acts of self-expression, self-branding, or algorithmic preference rather than as shared political projects. What emerges is not a weakened mode of governance, but one that is more intimate, more immediate, and more internalised. As Zuboff's (2023) "instrumentarian power," Han's (2017) "psychopolitics," and Foucault's (2010) "governmentality" each in their own ways suggest, power no longer needs to repress when it can configure. Under Social Contract 4.0, the citizen is not coerced into submission; they are coached, nudged, and incentivised into it. The contract becomes a script written in advance, a framework in which the citizen's primary role is to enact preferences that have already been engineered.

Yet this need not be the final form of political life. The very conditions that make the present paradigm possible ubiquitous connectivity, distributed infrastructures, real-time responsiveness also contain within them the seeds for democratic renewal. Digital technologies possess the latent capacity to expand political visibility, broaden participation, and facilitate genuine co-governance. What is

required, however, is not a mere technical adjustment but a reorientation of political imagination. The social contract must be reclaimed not as a nostalgic return to Enlightenment universalism, but as a renewed commitment to shared authorship, collective agency, and political transparency in a world where both authority and subjectivity have been profoundly restructured

This reclamation demands a shift in our analytical priorities. Instead of asking only who governs, we must ask how governance is structured, whose interests it institutionalises, what forms of subjectivity it presupposes, and under what epistemic conditions it becomes legitimate. It also requires resisting the seductive logics of managerial democracy the tendency to conflate efficiency with justice, participation with consent, and digital visibility with political inclusion. Dashboards and engagement metrics cannot substitute for genuine deliberation; procedural openness cannot mask structural asymmetry; convenience cannot be mistaken for freedom. Political legitimacy must be grounded in meaningful contestation, redistributive institutional design, and the protection of spaces where disagreement, plurality, and collective identity can be enacted rather than simulated.

If Social Contract 4.0 is to avoid becoming a euphemism for digital submission, then it must be rewritten in a manner that acknowledges both the risks and the possibilities of the digital condition. This is not merely a task for states or platforms. It is a task for publics: publics capable of recognising the subtle displacement of politics by computation, of community by consumption, and of citizenship by data subjectivity. It is also a task that demands institutional imagination the development of legal, political, and civic architectures capable of constraining platform power, protecting democratic agency, and reconfiguring technological infrastructures around public values rather than commercial imperatives.

Ultimately, the defining challenge of the twenty-first century is not technological but political. It lies in our capacity to name and resist the forms of power that individualise us, to reconstruct the solidarities that make democratic life possible, and to invent new modes of association that cannot be reduced to data flows or behavioural predictions. Social Contract 4.0 offers both a warning and an obligation: a warning about a governance model that perfects control through fragmentation, and an obligation to articulate alternatives that restore the political as a shared, visible, and contestable domain. The future of democratic life will depend not on how efficiently we are administered, but on how insistently we affirm our capacity to govern together, collectively, and justly.

References

- Balkin, J. M. (2017). Digital speech and democratic culture: A theory of freedom of expression for the information society. In *Law and Society approaches to cyberspace*, 325-382. Routledge.
- Beer, D. (2018). The data gaze: Capitalism, power and perception.
- Bevir, M. (2011). Democratic governance: A genealogy. *Local Government Studies*, 37(1), 3-17.
- Bloch, M., & Koziol, G. (2014). *Feudal society*. Routledge.
- Brown, W. (2015). Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution.
- Celeste, E. (2019). Digital constitutionalism: a new systematic theorisation. *International Review of Law, Computers & Technology*, 33(1), 76-99.
- Chandra, B., Mukherjee, M., Mukherjee, A., Panikkar, K. N., & Mahajan, S. (2016). *India's struggle for independence*. Penguin UK.
- Cheney-Lippold, J. (2017). We are data: Algorithms and the making of our digital selves. In *We are data*. New York University Press.
- Cohen, J. E. (2019). *Between truth and power*. Oxford University Press.
- Cornwall, A. (2008). Unpacking 'Participation': models, meanings and practices. *Community development journal*, 43(3), 269-283.
- Couldry, N., & Hepp, A. (2018). *The mediated construction of reality*. John Wiley & Sons.
- Couldry, N., & Mejias, U. A. (2019). The costs of connection: How data is colonizing human life and appropriating it for capitalism. In *The costs of connection*. Stanford University Press.

Crouch, C. (2004). *Post-democracy*. Cambridge: Polity.

Dean, J. (2020). *Democracy and other neoliberal fantasies: Communicative capitalism and left politics*. Duke University Press.

Deleuze, G. (2017). Postscript on the Societies of Control. In *Surveillance, crime and social control*, 35-39. Routledge.

Escobar, A. (2011). *Encountering development: The making and unmaking of the Third World*. Princeton University Press.

Eubanks, V. (2025). *Automating inequality: How high-tech tools profile, police, and punish the poor*. Macmillan+ ORM.

Foucault, M. (2010). *The birth of biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978--1979* (Vol. 7). Picador.

Fraser, N. (2008). Social justice in the age of identity politics: Redistribution, recognition, and participation. In *Geographic thought*, 72-89. Routledge.

Fraser, N. (2019). *The old is dying and the new cannot be born: From progressive neoliberalism to Trump and beyond*. Verso Books.

Fung, A. (2006). Varieties of participation in complex governance. *Public administration review*, 66, 66-75.

Gerbaudo, P. (2018). *The digital party: Political organisation and online democracy*. Pluto books.

Gillespie, T. (2018). *Custodians of the Internet: Platforms, content moderation, and the hidden decisions that shape social media*. Yale University Press.

Gramsci, A. (2020). Selections from the prison notebooks. In *The applied theatre reader*, 141-142. Routledge.

Han, B. C. (2017). *Psychopolitics: Neoliberalism and new technologies of power*. Verso Books.

Hobbes, T., & Missner, M. (2016). Thomas Hobbes: Leviathan (Longman library of primary sources in philosophy). Routledge.

Locke, J. (2013). Two Treatises of government, 1689. *The anthropology of citizenship: A reader*, 12(2).

Mamdani, M. (2018). Citizen and subject: Contemporary Africa and the legacy of late colonialism.

Morozov, E. (2013). *To save everything, click here: The folly of technological solutionism*. PublicAffairs.

Mouffe, C. (2005). On the political Routledge. New York.

Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin Press.

Pasquale, F. (2015). The black box society: The secret algorithms that control money and information. In *The black box society*. Harvard university press.

Pateman, C. (2012). Participatory democracy revisited. *Perspectives on politics*, 10(1), 7-19.

Pateman, C. (2016). Sexual contract. *The Wiley Blackwell encyclopedia of gender and sexuality studies*, 1-3.

Rousseau, J. J. (2018). *Rousseau: The Social Contract and other later political writings*. Cambridge University Press.

Slobodian, Q. (2018). *Globalists: The end of empire and the birth of neoliberalism*. Harvard university press.

Sunstein, C. R. (2018). Republic: Divided democracy in the age of social media.

Suzor, N. P. (2019). *Lawless: The secret rules that govern our digital lives*. Cambridge University Press.

Tainter, J. (1988). *The collapse of complex societies*. Cambridge university press.

Thatcher, M. (1987, October 31). Interview with Douglas Keay. *Woman's Own*.
<https://www.margareththatcher.org/document/106689>.

Van Dijck, J., Poell, T., & De Waal, M. (2018). *The platform society: Public values in a connective world*. Oxford university press.

Yeung, K. (2018). Algorithmic regulation: A critical interrogation. *Regulation & governance*, 12(4), 505-523.

Zuboff, S. (2023). The age of surveillance capitalism. In *Social theory re-wired*, 203-213. Routledge.

BÖLÜM 7

DİJİTAL BİLGİ ORTAMLARINDA KULLANICI DAVRANIŞLARI: BİLGİ ARAMA VE GEZİNME SÜREÇLERİNİN ANALİZİ

ENGİN DAYAN¹

Giriş

Kütüphaneler ve bilgi merkezleri, tarihsel olarak bilgiye erişimin, kültürel sürekliliğin ve toplumsal hafızanın korunmasının temel aktörleri olarak konumlanmıştır (Cordell, 2020). Ancak dijitalleşme süreci, bilginin üretim, dolaşım ve kullanım biçimlerini köklü biçimde dönüştürmüş; bu dönüşüm, kütüphanelerin ve bilgi sistemlerinin yalnızca teknolojik altyapılarını değil, aynı zamanda kullanıcılarla kurdukları etkileşim biçimlerini de yeniden düşünmelerini zorunlu kılmıştır. Günümüzde dijital bilgi ortamları, artan bilgi hacmi, çeşitlilik ve hız nedeniyle kullanıcılar açısından karmaşık bir ekosistem hâline gelmiştir.

Diğer taraftan yaşanan bilgi toplumu geçiş süreci içerisindeyse, bilgi üretimi ve kullanımı dijital teknolojileri merkezî bir konuma taşımıştır. Özellikle internet, mobil teknolojiler ve sosyal medya platformları, bilgiye erişimi hızlandırmış; ancak aynı zamanda bilgi aşırı yüklenmesi, yanlış bilgi ve algoritmik

¹ Öğr. Gör. Dr., Iğdır Üniversitesi, Orcid: 0000-0003-1839-280X

yönlendirme gibi yeni sorun alanlarını da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda dijital bilgi kullanıcılarının davranışlarının incelenmesi, bilgi ve belge yönetimi alanında temel araştırma konularından biri hâline gelmiştir (Wilson, 1999).

Bu karmaşık bilgi ekosisteminde bireyler, yalnızca bilgiye erişen pasif alıcılar olmaktan çıkmış; bilgi arayan, seçen, değerlendiren, yeniden yapılandıran ve paylaşan aktif dijital bilgi kullanıcılarına dönüşmüştür. Bilgi bilimi literatüründe "bilgi arama davranışı" (information seeking behavior), kullanıcının bir bilgi ihtiyacını karşılamak amacıyla girdiği etkileşimler bütünü olarak tanımlanır (Case & Given, 2016). Geleneksel kütüphane ortamlarının statik yapısının aksine, dijital ortamlar dinamik, akışkan ve hipermetinsel bir yapı sunar. Bilgi davranışı literatürü, bu dönüşümü kullanıcıların bilgi gereksinimlerini algılama, arama stratejileri geliştirme ve bilgiyle etkileşim kurma biçimlerindeki değişim üzerinden ele almaktadır (Wilson, 1999; Case & Given, 2016). Özellikle dijital ortamlarda bilgiye erişim süreçleri, doğrusal olmayan, keşfe dayalı ve parçalı bir yapı sergilemekte; bu durum "bilgi ortamında gezinme" kavramını kullanıcı davranışlarının analizinde merkezi bir konuma taşımaktadır.

Dijital bilgi ortamlarında gezinme, kullanıcıların arama motorları, akademik veri tabanları, sosyal medya platformları ve hiperbağlantılı içerikler arasında sürekli geçişler yaparak bilgiye ulaşmalarını ifade etmektedir. Bu süreç, bir yandan öğrenme ve keşif fırsatları sunarken; diğer yandan bilgi aşırı yüklenmesi, dikkat dağınıklığı, algoritmik yönlendirme ve dezenformasyon gibi riskleri de beraberinde getirmektedir (Marchionini, 1995; Pariser, 2011). Dolayısıyla dijital bilgi kullanıcılarının davranışlarını anlamak, yalnızca bilgi sistemlerinin etkinliği açısından değil; eleştirel düşünme, dijital okuryazarlık ve bilgiye eşit erişim bağlamında da stratejik bir önem taşımaktadır.

Bu kitap bölümü, dijital bilgi kullanıcı davranışları, bilgi ortamında gezinme metaforu üzerinden ele alınmakta ve kuramsal yaklaşımlar ile araştırma bulguları ışığında analiz edilmektedir.

Ayrıca, çalışmanın hazırlanmasında, xAI tarafından geliştirilen Grok AI modeli taslak metin üretimi ve kaynak önerileri gibi süreçlerde yardımcı araç olarak kullanılmıştır. Bu beyan, akademik bütünlüğü sağlamak amacıyla eklenmiştir.

Dijital Bilgi Kullanıcılarının Temel Özellikleri

Dijital bilgi kullanıcıları, bilgi gereksinimlerini karşılamak amacıyla dijital ortamlardaki çok çeşitli bilgi kaynaklarıyla etkileşime giren bireyler olarak tanımlanmaktadır. Bu kullanıcılar, geleneksel bilgi kullanıcılarından farklı olarak, yalnızca belirli bilgi sistemlerine bağlı kalmaksızın arama motorları, akademik veri tabanları, sosyal medya platformları ve açık erişimli dijital arşivler arasında eş zamanlı geçişler yapabilmektedir. Bu durum, dijital bilgi kullanıcılarının bilgiye erişim süreçlerinin doğrusal olmaktan çıkmasına ve keşfe dayalı bir yapıya evrilmesine yol açmaktadır (Case & Given, 2016).

Dijital bilgi kullanıcılarının temel özelliklerinden biri, hız ve anlık erişim beklentisidir. Kullanıcılar, bilgiye mümkün olan en kısa sürede ulaşmayı amaçlamakta; bu nedenle uzun metinler yerine özet bilgilere, görsel ve etkileşimli içeriklere yönelme eğilimi göstermektedir. Araştırmalar, dijital ortamlarda okuma davranışının daha çok tarama (scanning) ve göz gezdirme (skimming) biçiminde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır (Liu, 2005). Bu eğilim, bilgi değerlendirme süreçlerini hızlandırırken, aynı zamanda yüzeysel bilgi kullanımı riskini de artırmaktadır.

Bir diğer belirgin özellik, dijital bilgi kullanıcılarının algoritmik sistemlerle kurduğu yoğun etkileşimdir. Arama motorları ve sosyal medya platformları tarafından sunulan kişiselleştirilmiş içerikler, kullanıcıların bilgiye erişim yollarını büyük ölçüde

şekillendirmektedir. Bu algoritmik yönlendirme, kullanıcı deneyimini kolaylaştırırken; filtre balonları ve yankı odaları gibi olgular aracılığıyla bilgi çeşitliliğinin azalmasına da neden olabilmektedir (Pariser, 2011). Dolayısıyla dijital bilgi kullanıcıları, çoğu zaman farkında olmadan belirli bilgi çerçeveleri içinde hareket etmektedir.

Son olarak, dijital bilgi kullanıcılarının sahip olduğu dijital okuryazarlık düzeyi, bilgiyle kurdukları ilişkinin niteliğini belirleyen temel bir unsurdur. Bilgiye erişim becerisinin yanı sıra bilginin güvenilirliğini değerlendirme, kaynakları karşılaştırma ve bilgiyi etik biçimde kullanma yetkinlikleri, kullanıcı davranışlarının kalitesini doğrudan etkilemektedir (Ng, 2012). Bu bağlamda dijital bilgi kullanıcılarının temel özellikleri, yalnızca teknolojik yeterliliklerle değil; eleştirel düşünme ve bilgi etiğiyle de yakından ilişkilidir.

Dijital Bilgi Kullanıcılarının Ortak Davranışları

Dijital bilgi kullanıcılarının ortak davranışları, bilgi gereksiniminin ortaya çıkışından bilginin kullanımına kadar uzanan süreçte benzer örüntüler sergilemektedir. Bu davranışlar genellikle hızlı karar verme, çoklu bilgi kaynağı kullanımı ve doğrusal olmayan bilgi arama stratejileri etrafında şekillenmektedir. Dijital ortamlarda kullanıcılar, tek bir bilgi sistemiyle sınırlı kalmaksızın arama motorları, akademik veri tabanları ve sosyal medya platformları arasında eş zamanlı geçişler yaparak bilgiye ulaşmayı tercih etmektedir (Marchionini, 1995). Bu çok katmanlı arama süreci, bilgi ortamında gezinme davranışının dijital kullanıcılar arasında yaygın bir pratik hâline geldiğini göstermektedir.

Dijital bilgi kullanıcılarının sergilediği yaygın davranışlardan biri, yüzeysel okuma ve hızlı değerlendirme eğilimidir. Kullanıcılar, dijital bilgi ortamlarında karşılaştıkları içerikleri kısa sürede taramakta, başlıklar, özetler ve anahtar

kelimeler üzerinden karar vererek kaynakları hızla terk edebilmektedir. Bu davranış biçimi, bilgi aşırı yüklenmesi ve zaman baskısı gibi faktörlerle ilişkilendirilmektedir (Liu, 2005). Her ne kadar bu yaklaşım bilgiye hızlı erişimi kolaylaştırırsa da derinlemesine anlama ve eleştirel değerlendirme süreçlerini sınırlandırabilmektedir.

Bir diğer ortak davranış örüntüsü, algoritmik sistemler tarafından yönlendirilen bilgi akışına uyum sağlamadır. Arama motorları ve dijital platformlar, kullanıcıların geçmiş etkileşimlerine dayalı olarak içerik önerileri sunmakta; bu durum, kullanıcıların bilgiye erişim yollarını büyük ölçüde şekillendirmektedir. Dijital bilgi kullanıcıları, çoğu zaman bu yönlendirmelerin farkında olmaksızın belirli bilgi çerçeveleri içinde gezinmektedir. Literatürde bu durum, filtre balonları ve yankı odaları kavramlarıyla açıklanmaktadır (Pariser, 2011).

Son olarak, dijital bilgi kullanıcılarının ortak davranışları arasında bilgi doğrulama ve kaynak karşılaştırma pratiklerinin sınırlı düzeyde kalması dikkat çekmektedir. Araştırmalar, kullanıcıların büyük bir bölümünün ilk erişilen bilgi kaynağıyla yetindiğini ve alternatif kaynakları yeterince değerlendirmediklerini ortaya koymaktadır (Case & Given, 2016). Bu durum, yanlış bilgi ve dezenformasyonun yayılmasını kolaylaştırmakta; dijital bilgi kullanıcılarının eleştirel bilgi kullanımı becerilerinin önemini daha da artırmaktadır. Dolayısıyla dijital bilgi kullanıcılarının ortak davranışlarının anlaşılması, dijital okuryazarlık ve kullanıcı eğitimi açısından temel bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Dijital Bilgi Davranışını Etkileyen Faktörler

Dijital bilgi davranışı, tek bir değişkene bağlı olarak ortaya çıkmamakta; bireysel, çevresel ve teknolojik faktörlerin etkileşimi sonucunda şekillenmektedir. Literatürde bu faktörler genellikle bilişsel, duyuşsal, sosyo-kültürel, teknolojik ve bağlamsal boyutlar

altında ele alınmaktadır (Wilson, 1999; Case & Given, 2016). Dijital bilgi ortamlarının karmaşıklığı arttıkça, bu faktörlerin kullanıcı davranışları üzerindeki etkisi daha belirgin hâle gelmektedir.

Bilişsel faktörler, dijital bilgi davranışının temel belirleyicileri arasında yer almaktadır. Kullanıcının önceki bilgi birikimi, dikkat süresi, bilişsel kapasitesi ve bilgi işleme becerileri, dijital ortamlarda arama ve gezinme stratejilerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle bilgi aşırı yüklenmesi, kullanıcıların yüzeysel okuma, hızlı tarama ve erken karar verme eğilimlerini artırmaktadır (Sweller, 2011; Liu, 2005). Bu durum, dijital bilgi ortamlarında bilginin derinlemesine değerlendirilmesini zorlaştırabilmektedir.

Duyuşsal faktörler, bilgi arama sürecinin sürekliliği ve niteliği üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Belirsizlik, kaygı, motivasyon ve güven duygusu, kullanıcıların bilgi arama davranışlarını yönlendiren temel duygusal bileşenlerdir. Kuhlthau'nun bilgi arama süreci modelinde vurgulandığı üzere, özellikle sürecin başlangıç aşamalarında yaşanan belirsizlik ve kaygı, kullanıcıların arama davranışlarını ya sürdürmelerine ya da sonlandırmalarına neden olabilmektedir (Kuhlthau, 1991). Dijital ortamlarda yanlış bilgiye maruz kalma olasılığı, bu duygusal faktörlerin etkisini daha da artırmaktadır.

Sosyo-kültürel faktörler, dijital bilgi davranışını dolaylı ancak güçlü biçimde etkilemektedir. Kullanıcının eğitim düzeyi, mesleki kimliği, kültürel sermayesi ve bilgiyle kurduğu toplumsal ilişki, hangi bilgi kaynaklarını tercih ettiğini ve bilgiyi nasıl değerlendirdiğini belirlemektedir. Araştırmalar, akademik geçmişi güçlü olan kullanıcıların daha eleştirel ve çok kaynaklı arama stratejileri geliştirdiğini, diğer kullanıcı gruplarının ise daha sınırlı ve yüzeysel bilgi kullanımına yöneldiğini göstermektedir (Case & Given, 2016).

Teknolojik ve algoritmik faktörler, dijital bilgi davranışını yapısal olarak şekillendirmektedir. Arama motorları, sosyal medya platformları ve dijital kütüphane sistemlerinde kullanılan algoritmalar, kullanıcıların karşılaştığı bilgi türlerini filtrelemekte ve kişiselleştirmektedir. Bu durum, bilgiye erişimi kolaylaştırırken; aynı zamanda filtre balonları ve yankı odaları gibi olgular aracılığıyla bilgi çeşitliliğini sınırlayabilmektedir (Pariser, 2011). Kullanıcılar, çoğu zaman bu yönlendirmelerin farkında olmaksızın belirli bilgi çerçeveleri içinde hareket etmektedir.

Bağlamsal faktörler, dijital bilgi davranışının ortaya çıktığı koşulları belirlemektedir. Bilgi gereksiniminin aciliyeti, zaman baskısı, kullanılan cihaz türü ve erişim ortamı (mobil, masaüstü, kurumsal ağ vb.), kullanıcıların arama ve gezinme biçimlerini doğrudan etkilemektedir. Özellikle mobil ortamlarda bilgi arama davranışlarının daha kısa süreli, parçalı ve hızlı olduğu gözlemlenmektedir (Marchionini, 1995). Bu bağlamda dijital bilgi davranışı, sabit bir yapıdan ziyade duruma bağlı olarak değişen dinamik bir süreç olarak değerlendirilmelidir.

Sonuç

Bu kitap bölümü, dijital bilgi kullanıcılarının davranışlarını bilgi ortamında gezinme perspektifiyle ele alarak, dijitalleşmenin bilgiye erişim ve kullanım pratikleri üzerindeki dönüştürücü etkilerini bütüncül bir çerçevede incelemiştir. Çalışma kapsamında, dijital bilgi kullanıcılarının temel özellikleri, ortak davranış örüntüleri ve dijital bilgi davranışını etkileyen bilişsel, duyuşsal, sosyo-kültürel, teknolojik ve bağlamsal faktörler kuramsal yaklaşımlar ve literatür bulguları ışığında tartışılmıştır. Bu bağlamda, dijital bilgi ortamlarının kullanıcı davranışlarını yalnızca kolaylaştıran değil, aynı zamanda yönlendiren ve sınırlayan yapılar sunduğu ortaya konmuştur.

Elde edilen kuramsal değerlendirmeler, dijital bilgi kullanıcılarının bilgiye erişim süreçlerinin doğrusal ve öngörülebilir olmaktan uzaklaştığını; bunun yerine keşfe dayalı, parçalı ve dinamik bir yapı sergilediğini göstermektedir. Özellikle algoritmik sistemlerin bilgi akışını şekillendirmesi, kullanıcıların bilgiyle kurduğu ilişkinin görünürde bireysel tercihlere dayansa da arka planda yapısal yönlendirmeler içerdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, dijital bilgi davranışlarının anlaşılmasında yalnızca bireysel becerilere değil, aynı zamanda bilgi ortamlarının tasarımına ve yönetişimine de odaklanılması gerektiğini göstermektedir.

Çalışma, dijital okuryazarlık ve eleştirel bilgi kullanımı becerilerinin, dijital bilgi kullanıcılarının davranışlarını dengeleyici ve güçlendirici bir rol üstlendiğini vurgulamaktadır. Bilginin doğrulanması, kaynakların karşılaştırılması ve etik bilgi kullanımı gibi yetkinlikler, dijital bilgi ortamlarında karşılaşılan yanlış bilgi, bilgi aşırı yüklenmesi ve algoritmik önyargı gibi risklerin azaltılmasında kritik öneme sahiptir. Bu nedenle, kütüphaneler ve bilgi merkezleri başta olmak üzere bilgi hizmeti sunan kurumların, kullanıcı eğitimlerini dijital bilgi davranışlarını merkeze alan bir yaklaşımla yeniden yapılandırmaları gerekmektedir.

Sonuç olarak, dijital bilgi kullanıcı davranışlarının derinlemesine anlaşılması; kullanıcı merkezli bilgi sistemlerinin geliştirilmesi, kapsayıcı ve etik dijital bilgi ortamlarının oluşturulması ve yaşam boyu öğrenmenin desteklenmesi açısından stratejik bir gerekliliktir. Gelecek araştırmaların, bu bölümde ele alınan kuramsal çerçeveyi nitel ve nicel ampirik çalışmalarla desteklemesi; farklı kullanıcı grupları, kültürel bağlamlar ve teknolojik ortamlar üzerinden karşılaştırmalı analizler gerçekleştirmesi, alan yazınına önemli katkılar sunacaktır.

Kaynakça

Case, D. O., ve Given, L. M. (2016). *Looking for information: A survey of research on information seeking, needs, and behavior* (4th ed.). Emerald.

Cordell, R. (2020, July). Machine learning+ libraries. In *Library of Congress, Washington, DC* <https://labs.loc.gov/static/labs/work/reports/Cordell-LOC-ML-report.pdf>.

Kuhlthau, C. C. (1991). Inside the search process: Information seeking from the user's perspective. *Journal of the American Society for Information Science*, 42(5), 361–371. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571)

Liu, Z. (2005). Reading behavior in the digital environment: Changes in reading behavior over the past ten years. *Journal of Documentation*, 61(6), 700–712. <https://doi.org/10.1108/00220410510632040>

Marchionini, G. (1995). *Elektronik ortamlarda bilgi arayışı* (No. 9). Cambridge Üniversitesi Yayınları.

Ng, W. (2012). Can we teach digital natives digital literacy? *Computers & Education*, 59(3), 1065–1078. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.04.016>

Pariser, E. (2011). *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. Penguin.

Sweller, J. (2011). Cognitive load theory. *Psychology of Learning and Motivation*, 55, 37–76. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-387691-1.00002-8>

Wilson, T. D. (1999). Models in information behaviour research. *Journal of Documentation*, 55(3), 249–270. <https://doi.org/10.1108/EUM0000000007145>

